

Kommittédirektiv

Vräkning och hemlöshet bland barnfamiljer

Dir.
2004:145

Beslut vid regeringssammanträde den 21 oktober 2004

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas med uppgift att analysera och lämna förslag på hur socialtjänstens insatser för att förebygga och motverka vräkning av barnfamiljer kan utvecklas. Socialtjänstens uppgifter, ansvar och arbetsmetoder efter en vräkning skall också ingå i uppdraget. Även andra aktörers roll och ansvar i ärenden om vräkning skall analyseras. Utredaren skall utifrån gällande regler och praxis ta ställning till om författningsändringar behövs och i så fall föreslå sådana.

Bakgrund

Promemorian Ekonomiskt utsatta barn

En arbetsgrupp inom Regeringskansliet har haft regeringens uppdrag att göra en översyn av situationen för barn i ekonomiskt utsatta familjer. I promemorian Ekonomiskt utsatta barn (Ds 2004:41) uppmärksammas bl.a. situationen för barn i familjer som blir vräkta och som i vissa fall dessutom blivit hemlösa samt vissa brister när det gäller socialtjänstens beaktande av barnperspektivet vid handläggning av ekonomiskt bistånd. Promemorian lyfter också fram de svårigheter som finns mellan kommunernas olika berörda enheter att samordna arbetet vilket i sin tur medför brister i helhetssynen på familjernas situation.

Enligt promemorian vräktes cirka 1 000 barnfamiljer i Sverige år 2001. I många av dessa familjer ingick fler än ett barn, vilket innebär att det fanns uppskattningsvis mellan 1 500 och 2 000 barn vars liv påverkades av en vräkning år 2001. Problemet med en svag position på bostadsmarknaden gäller inte enbart de barnfamiljer

som blir vräkta under ett givet år. Ett antal av dem som vräkts saknar fortfarande eget boende ett drygt år efter vräkningen. Det betyder att de definieras som hemlösa och att bostadsproblemet för familjen finns kvar.

Vräkta familjer har en problematisk ekonomisk situation. Mer än hälften av de 96 barnfamiljer som intervjuats i den undersökning som redovisas i promemorian hade ekonomiskt bistånd under det år de blev vräkta. Skälet till en vräkning är vanligen obetald hyra som hänger samman med arbetslöshet och ekonomiska problem och i vissa fall störningar i boendet.

Socialstyrelsen konstaterade i en rapport år 1989 att 80 procent av samtliga vräkta hade en hyresskuld på mindre än 20 000 kronor. Bland de vräkta år 2001 hade två av tre en skuld som understeg 24 000 kronor.

En vräkning påverkar såväl barnens materiella standard som deras trygghet och det finns risk att barnets bästa inte beaktas i tillräcklig utsträckning av de myndigheter som har att hantera vräkningar och deras effekter. Familjerna hänvisas oftast till tillfälliga lösningar som boende på vandrarhem eller hotell. De kan också hänvisas till inneboende hos släktingar eller bekanta under längre eller kortare tid. Barnens levnadsstandard och uppväxtvillkor påverkas bl.a. av ett trängre boende, av att delar av familjens bohag är magasinerat och av svårigheter och skamkänslor för att t.ex. ta hem kamrater.

Barnperspektivet i socialtjänstlagen

Barnperspektivet i socialtjänstlagen (2001:453) stärktes genom en lagändring den 1 januari 1998. Lagändringarna innebär bl.a. att tillsyn skall tas till barnets bästa när beslut fattas som berör barn och att barnet har rätt att komma till tals när hon eller han berörs av en åtgärd. Socialstyrelsen och länsstyrelserna har under ett flertal år haft regeringens uppdrag att följa hur lagändringen slagit igenom i socialtjänstens handläggning av ärenden som rör barn. Resultatet rapporteras årligen i den rapport över den sociala tillsynen som Socialstyrelsen sammanställer. Av de olika tillsynsrapporter som lämnats framgår att barnperspektivet fått mycket begränsat genomslag i ärenden som rör ekonomiskt bistånd, dock förekommer variationer i landet. Av rapporten för år 2003 framgår att det finns en tendens till en positiv utveckling, samtidigt som det finns exempel

på att det helt saknas bedömning av barnens situation i den sociala utredningen trots att man fattat beslut som påverkar barnets livssituation.

Länsstyrelsen i Västra Götaland redovisar i rapporten *Barnperspektivet i avhysningsärenden* (2002) en undersökning av rutiner och riktlinjer avseende vräkningsärenden. Länsstyrelsen riktar kritik mot att vissa socialnämnderna trots vetskap om barnens situation oftast inte medverkat till trygga boenden för barnen, oavsett hur hyresskulden uppstått. Länsstyrelsen konstaterar vidare att få av nämnderna har utfärdat riktlinjer avseende avhysningsärenden och rekommenderar att sådana fastställs där bl.a. barnperspektivet lyfts fram.

Barn utan hem

De kartläggningar av hemlöshet som gjorts i Sverige det senaste decenniet visar att det i storstäderna finns en grupp barn som lever tillsammans med sina hemlösa föräldrar. Olika utredningar och rapporter visar på stora lokala variationer i hemlösheten. Det finns ingen samlad bild av hur stor gruppen är eller vilka konsekvenser en osäker boendesituation kan ha för barnen. Det behövs således mer kunskap om deras livssituation.

För att ta reda på mer om barn som inte har något hem de kan kalla sitt, var de i så fall bor och hur de i övrigt har det genomförs under åren 2003 och 2004 ett tvåårigt projekt *Barn utan hem* vid Socialhögskolan vid Lunds universitet. Studien omfattar barnfamiljer i de två stadsdelar i Malmö som enligt kommunens årliga inventering av bostadslösa hade flest bostadslösa barnfamiljer. Projektet omfattar bostadslösa familjer som har kontakt med socialtjänsten. Det omfattar inte familjer som av olika skäl inte kommer till socialtjänstens kännedom. Materialet har samlats in genom enkäter som ställts till socialsekreterare samt intervjuer med familjer, inklusive barn.

Eftersom projektet ännu inte är avslutat dras inga slutsatser, däremot redovisas några viktiga drag som framträder i det material som hittills samlats in. Föräldrarna har sitt ursprung i annat land än Sverige. Bostadsproblemet är ett bland många andra problem. Föräldrarna har ingen anknytning till arbetsmarknaden och alla har försörjningsstöd och/eller andra ersättningar från samhället och måste betraktas som ekonomiskt utsatta. Barnen har svårt att

regelbundet delta i verksamheten i förskola och skola och det är tydligt att den besvärliga bostadssituationen ytterligare försvårar barnens möjligheter att integreras i samhället. Flera av barnen har upplevt problematiska familjeförhållanden med separationer, konflikter och våld. I några fall framgår att situationen också varit komplicerad efter föräldrarnas separation när det gäller t.ex. barnens möjlighet att träffa båda föräldrarna. Socialsekreterarnas bedömning är att den sammantagna situationen påverkar de flesta barnen negativt. Som viktigaste hinder mot att familjerna får bostad anges att de saknar den typ av referenser som hyresvärdarna efterfrågar och att vissa grupper diskrimineras på bostadsmarknaden. Forskarna menar att den här gruppen barn och deras föräldrar tillhör de mest socialt utsatta i vårt samhälle. Det behövs mer kunskap om deras livssituation.

Hemlöshetskommittén

Mot bakgrund av att hemlösheten uppmärksammades och blev allt mer synlig under slutet av 1990-talet tillsatte regeringen år 1998 en parlamentarisk kommitté, Hemlöshetskommittén (S 1998:09), med uppgift att föreslå och initiera åtgärder för att skapa en bättre situation för hemlösa samt att förhindra att hemlöshet uppstår. Det ingick inte i kommitténs uppdrag att särskilt se till barnfamiljernas situation.

Kommittén föreslog bl.a. vissa ändringar i reglerna om förfarandet vid uppsägning. Förslagen innebar en utvidgad skyldighet för hyresvärdarna att underrätta socialnämnden vid uppsägning (SOU 2001:95). Dessa förslag bereds inom Regeringskansliet.

Under en treårsperiod från år 1999 avsatte regeringen 30 miljoner kronor till åtgärder för hemlösa. Medlen har främst använts till att stimulera och ekonomiskt stödja nyskapande projekt för att skapa en bättre situation för hemlösa och förhindra att hemlöshet uppstår. Utvärderingen av projekten visar att insatser för att avhjälpa hemlöshet ofta måste kombineras med andra stödjande insatser för att bli effektiva.

Socialstyrelsens arbete

För att fullfölja det utvecklingsarbete som påbörjades under Hemlöshetskommittén har regeringen gett Socialstyrelsen i uppdrag att leda ett utvecklingsarbete under åren 2002–2004 som syftar till att utveckla metoder som motverkar hemlöshet. För detta ändamål har regeringen avsatt ytterligare 30 miljoner kronor 2002–2004. I Socialstyrelsens arbete ingår bl.a. att stimulera tillkomsten av lokala verksamheter för att förebygga hemlöshet samt att särskilt uppmärksamma insatser för att förhindra vräkning. I arbetet ingår också att verka för att den långsiktiga metod- och kunskapsutvecklingen inom det sociala området stimuleras och utvecklas. Socialstyrelsen ger stöd till ett antal projekt som särskilt riktar sig till barnfamiljer i bl.a. Norrköping, Helsingborg, stadsdelen Bergsjön i Göteborg, stadsdelen Rosengård i Malmö och stadsdelen Hässelby/Vällingby i Stockholm. Projekten utvärderas i sin helhet för att man skall kunna ta till vara den kunskap som utvecklas och se till att den sprids. Utvecklingsmedlen har haft stor betydelse för att lyfta fram de problem som är förenade med hemlöshet och för att pröva nya metoder för att på sikt komma till rätta med den. Regeringen föreslår i budgetpropositionen för år 2005 att ytterligare 30 miljoner kronor avsätts för fortsatta utvecklingsinsatser under 2005–2007 (prop. 2004/05:1, utg.omr. 9).

Regelverket

Vräkningssituationerna är ofta komplexa. Många är inblandade – hyresvärd, hyresgäst, kronofogdemyndighet, domstol samt socialtjänst. Dessutom aktualiseras flera regelverk – främst bestämmelserna i 12 kap. jordabalken om hyra och utsökningsbalken med kompletterande förordningar samt socialtjänstlagen (2001:453). Enligt jordabalken är hyresrätten förverkad och hyresvärden kan säga upp avtalet i förtid om hyresgästen dröjer med att betala hyran mer än en vecka efter förfallodagen. Även i andra fall kan hyresrätten vara förverkad exempelvis vid upprepade förseningar med betalning av hyran eller vid störningar i boendet. I samband med uppsägningen måste hyresvärden delge hyresgästen en skriftlig underrättelse om att han genom att betala hyran inom tre veckor återvinner hyresrätten. Samtidigt som hyresgästen delges uppsäg-

ningen av avtalet skall ett meddelande om uppsägningen och anledningen till den lämnas till socialnämnden.

Liknande regler på bostadsrättens område finns i bostadsrättslagen (1991:614).

Det finns vidare särskilda regler för hur avhysningen skall gå till som bl.a. innebär att kronofogdemyndigheten kan ta hänsyn till hyresgästens sociala situation. Såväl hyresgästen som socialnämnden skall underrättas om att och vid vilken tidpunkt avhysning kommer att ske.

Enligt socialtjänstlagen har den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning och för sin livsföring i övrigt. Genom biståndet skall den enskilde tillförsäkras en skälig levnadsnivå och det skall utformas så att det stärker hans eller hennes möjligheter att leva ett självständigt liv. När åtgärder rör barn skall det tas hänsyn till vad barnets bästa kräver vilket innebär att ett beslut om bistånd måste innehålla ett barnperspektiv.

Uppdraget

En särskild utredare tillkallas för att göra en fördjupad analys av hur i första hand socialnämnden arbetar för att förebygga och motverka vräkningar av barnfamiljer. Socialnämndens arbete för att stödja och hjälpa barnfamiljer under den process som föregår en eventuell vräkning samt hur regelverket i samband med vräkningar tillämpas skall ingå i analysen. Även andra berörda myndigheters roll och ansvar i processen skall analyseras. Socialnämndens uppgifter, ansvar och arbetsmetoder efter en vräkning skall omfattas av uppdraget. En analys skall göras av hur socialtjänstens och andra myndigheters uppgifter och ansvar bör utvecklas för att beakta barnens situation i samband med vräkningar. Samverkan inom olika delar av socialnämnden liksom mellan de olika aktörerna, t.ex. socialnämnd, kronofogdemyndighet, domstol och hyresvärd är viktig i sammanhanget.

Utredaren skall utifrån gällande regler och praxis ta ställning till om författningsändringar behövs och i så fall föreslå sådana.

En utgångspunkt skall vara att eventuella förslag till författningsändringar inte får leda till ökade kostnader för staten respektive kommunerna. De ekonomiska konsekvenserna för staten respektive kommunen skall redovisas särskilt. Redovisningen skall

även omfatta en separat bedömning av förslagets konsekvenser för kommunerna och berörda myndigheters administration.

Förslagen skall även innehålla de barnkonsekvensanalyser som bedöms nödvändiga.

Utredaren skall i sitt arbete samråda med Socialstyrelsen, Barnombudsmannen, Svenska Kommunförbundet och andra berörda myndigheter och organisationer. Utredaren skall även samråda med andra berörda utredningar.

Redovisning av uppdraget

Uppdraget skall redovisas senast den 30 oktober 2005.

(Socialdepartementet)

Avhysningspraxis hos socialtjänst, hyresvärdar och kronofogdar 1995–2005 med särskilt fokus på barnfamiljer

Av Janne Flyghed

1.1 Förhistoria

För tolv år sedan genomfördes en studie av vräkta hushåll i Stockholms län¹. Projektet, som var initierat av Konsumentverket, hade som huvudsaklig målsättning att följa upp vräkta hushåll ett drygt år efter vräkningen, beskriva deras socioekonomiska status före och efter vräkningen samt söka faktorer som kunde förklara den kraftiga uppgången av vräkningar 1991. I samband med detta arbete noterades att andelen verkställda vräkningar av antalet ansökningar (verkställighetsfrekvensen) varierade kraftigt inom landet. En möjlig förklaring till detta antogs vara olika praxis hos framför allt socialtjänst och hyresvärdar i avhysningsärenden.

När Socialstyrelsen i mars 1993 fick regeringens uppdrag att utreda de bostadslösas situation gavs möjlighet att i ett delprojekt pröva denna hypotes². För detta valdes fyra kronofogdedistrikt – Malmö, Stockholm, Uppsala och Umeå – med olika verkställighetsfrekvens för närmare studie. Inom dessa distrikt skickades enkäter till, förutom kronofogdemyndigheten (KFM), samtliga socialnämnder samt ett urval hyresvärdar, såväl privata som allmännyttiga. Privatvärdarna undantagna var bortfallet lågt. Huvudintresset var att undersöka hur avhysningspraxis förändrats inom dessa områden under åren 1988–1993 samt i vilken mån detta samvarierade med verkställighetsfrekvensen³. Det framkom att såväl värdar som socialtjänst blivit restriktivare. För värdarnas del tog sig detta framför allt uttryck i hårdare krav på nya hyresgäster vid tecknande av kontrakt. Vräkningspolicyn skärptes endast hos ett fåtal värdar. Detta tolkades som att värdarna i dåvarande kärva ekonomiska tider i högre utsträckning månade om befintliga hyresgäster samtidigt som de skärpte intagningskraven för att

¹ Flyghed & Stenberg 1993.

² Uppdraget redovisades i rapporten SoS 1994:15 *De bostadslösas situation i Sverige*.

³ (Flyghed 1994).

förhindra förekomsten av möjliga problemhushåll. Detta gällde såväl allmännyttan som privatvårdarna. Den snabba ökningen av antalet vräkningar från och med 1991 skulle således inte huvudsakligen vara orsakad av att hyresvärdarna anammat en hårdare praxis vid hyresskulder, utan mer handla om hushållens försämrade ekonomiska situation i 1990-talskrisens begynnelse. För socialtjänstens del innebar det en allt stramare attityd till hjälpsökande med hyresskulder i takt med att antalet ansökningar om vräkning sköt i höjden under 1990-talets början. Vid en jämförelse mellan socialnämndens handläggning av vräkningsärenden 1989 och 1994 framgick

att rutinerna i positiv mening blivit fastare samtidigt som det faktiska innehållet i verksamheten tycks ha försämrats. Den rekordsnabba ökningen av antalet såväl ansökta som verkställda vräkningar torde ha inneburit en dramatisk påfrestning på socialtjänstens resurser. Regelverket har formaliserats samtidigt som möjligheterna att hjälpa har minskat⁴.

Ett område, Umeå, avvek då man där hade en generösare attityd till hyresskulder; något som också återspeglades i en klart lägre vräkningsfrekvens.

Den studie som skall presenteras här är en replik på denna praxisstudie från 1994, men med den väsentliga skillnaden att det lagts till frågor med fokus på vräkningshotade hushåll där det ingår barn. Upprinnelsen till detta är att finna i en delstudie jag genomförde med Anders Nilsson till departementspromemorian *Ekonomiskt utsatta barn*⁵. I vårt kapitel, *Tryggare kan ingen vara? Vräkning av barnfamiljer: Förekomst, orsaker och konsekvenser*, kom vi fram till att årligen drabbas ett stort antal barn av vräkning; enligt vår uppskattning är det mellan 1500 och 2000 barn vars liv påverkas av att en eller båda föräldrarna vräks. Detta är en hög siffra, i synnerhet med beaktande av att socialtjänstlagen ändrades 1998 just med syfte att stärka barnperspektivet i socialtjänstens arbete – en åtgärd som uppenbarligen inte fått något större genomslag då andelen vräkt hushåll med barn är lika stor 2005, som den var fjorton år tidigare⁶.

Vi har kunnat konstatera att vräkningen påverkar såväl barnens materiella standard som deras trygghet. Ett trängre boende, där många gånger stora delar av deras saker är magasinerade, samt svårigheter och skamkänslor för att ta hem kompisar innebär en försämring av de

⁴ Flyghed 1994, s.28.

⁵ Ds 2004:41.

⁶ Flyghed & Stenberg, 1993.

vräkta barnens levnadsstandard och uppväxtvillkor. Situationen efter vräkningen har för många av de barnfamiljer vi intervjuat inneburit ett problematiskt och osäkert boende. De har under längre eller kortare tid varit hänvisade till högst tillfälliga lösningar som boende i husvagn, hos släktingar eller bekanta. Detta kan knappast betraktas som en skälig levnadsnivå för barn⁷.

Våra resultat ledde till att en särskild utredare⁸ fick i uppdrag att se över möjligheterna att förhindra att barnfamiljer vräks. Inom detta utredningsuppdrag är det av stor relevans att studera kronofogdars, hyresvärdars och framför allt socialtjänstens praxis i vräkningsärenden med särskilt beaktande av barnperspektivet.

Den förra praxisstudien täckte perioden från 1988–1993. Den nuvarande sträcker sig från mitten av 1990-talet fram till i dag. För jämförbarhetens skull har samma fyra kronofogdedistrikt valts, dvs. Malmö, Stockholm, Uppsala och Umeå. Dock har det under de år som gått skett vissa organisatoriska förändringar, främst sammanslagningar såväl inom kronofogdemyndigheten som inom socialtjänsten, vilket innebär att det inte är en identisk replik av undersökningen som gjordes 1994.

Vräkningsutveckling i de fyra distrikten

Då det även denna gång är av intresse att studera vräkningsfrekvensens relation till avhysningspraxis, har relationen verkställda vräkningar och ansökningar om vräkning sedan 2000 tagits fram (se tabell 1).

⁷ Nilsson & Flyghed 2004, s.282.

⁸ Dir. 2004:145.

Tabell 1: Andelen i procent verkställda vräkningar av antalet ansökningar 2000–2005.

	<i>Stockholm</i>	<i>Eskilstuna</i> ⁹	<i>Malmö</i>	<i>Umeå</i>
2000	48	34	39	33
2001	47	36	41	34
2002	48	35	44	33
2003	45	35	42	31
2004	42	33	39	34
2005 ¹⁰	47	31	42	31

Källa: Skatteverket

Tabellen visar att de båda storstadsområdena har klart högre verkställighetsprocent än de andra städerna. Så var även fallet i studien från 1994.

1.2 Enkätundersökningen

I detta avsnitt kommer resultaten från enkäterna att redovisas. De övergripande frågorna har varit: Vilka förändringar i avhysningspraxis har skett mellan 1995 och 2004? Hur har problematiken med barn i de vräkningshotade hushållen beaktats? Därtill ingår frågor om hur de tre aktörerna samarbetar. Många av frågorna är öppna men har i den mån det gått kodats och bearbetats med hjälp av statistikprogrammet SPSS.¹¹ Citat där det inte redovisas någon källa är samtliga tagna ur enkäterna och de har anonymiserats om det inte funnits skäl för motsatsen. I de fall det är möjligt kommer jämförelser med studien från 1994 att redovisas. Om inte annats sägs är samtliga resultat från 2005 års praxisstudie.

1.2.1 Kronofogden

Praxisstudien från 1994 omfattade samtliga av landets dåvarande 81 kronokontor; beträffande kronofogdemyndigheten var med andra ord den studien rikstäckande. Hela 76 kontor besvarade enkäten.

⁹ Här ingår Uppsala.

¹⁰ Beräknat på ansökningar och verkställda under de två första kvartalen.

¹¹ SPSS = Statistical Package for the Social Sciences. För inkodning och databearbetning är jag Hanako Sato stort tack skyldig.

Sedan dess har kronofogdemyndigheten (KFM) omorganiserats vilket medfört att antalet kontor minskat. Den studie som presenteras här omfattar dock endast kronofogdemyndigheten i de aktuella områdena. Malmö KFM har trots påminnelse inte inkommit med svar. För Stockholm har enkätsvar inkommit från sex kronofogdekontor, vilket innebär att samtliga svarat.¹² Uppsalas enda kontor har svarat. Från Umeå kronofogdedistrikt har det inkommit svar från fyra kontor.¹³ Således omfattar studien av kronofogdarna totalt 11 inkomna enkäter av 12 möjliga.

Hur fungerar avhysningsreglerna?

Den absoluta majoriteten av kronofogdarna anser att avhysningsreglerna fungerar väl (9 av 11). Andelen som anser att det finns brister är ungefär lika stor som vid studien 1994 (20 procent).¹⁴ De två som anser att det finns brister menar att kontakten med socialtjänsten borde förbättras, t.ex. genom att bekräfta att underrättelse nått dem samt meddela om det vidtagits några åtgärder från deras sida.

Vad det gäller det praktiska arbetet har ett flertal, 2/3, under de senaste tio åren förändrat sina rutiner i avhysningsärenden. Motsvarande siffra 1994 var 1/3. Och i likhet med då är det flera som uppger att förändringen består i att man i större utsträckning använder sig av lås- och namnbytesmetoden (dvs. att bostaden används som förvaringsutrymme för den vräktes egendom). Ett flitigare användande av den metoden rekommenderades redan 1991 i en rapport av RSV rörande KFM:s arbete enligt utsökningsbalcken¹⁵. Uppenbarligen är frågan aktuell än i dag. Flera kontor uppger också att de förändrat sina rutiner genom bättre samarbete med socialtjänsten. Enheten i Tumba införde för ett par år sedan att en handläggare per kontor under ett halvår ansvarar för samtliga avhysningsärenden. Detta har gett bättre och säkrare handläggning samt frigjort resurser. Man får bättre fokus på arbetsuppgiften och det medför dessutom bra relationer till socialtjänsten, värdar och transportföretag.

¹² I svaret från Tumba-enheten ingår Södertälje, Tumba och Handen.

¹³ Kontoren i Haparanda, Gällivare, Skellefteå samt Umeå/Lycksele har besvarat enkäten.

¹⁴ Dock är det av betydelse att erinra sig att det denna gång handlar det om små tal (totalt 11 enkäter), vilket gör det viktigt att vara modest vid dragandet av slutsatser.

¹⁵ RSV Rapport 1991:1, s.142.

Samverkan med hyresvärdar

Föga förvånande samverkar samtliga kronofogdar regelbundet med hyresvärdar i avhysningsärenden, och i 10 av 11 fall sker detta samarbete såväl formellt som informellt. Detta är väldigt likartat med resultaten från 1994¹⁶.

Vad det gäller frågan om det skett några förändringar i detta samarbete under de senaste tio åren skiljer sig svaren dock något åt mellan de båda studierna. 1994 uppgav cirka 10 procent att det skett förändringar medan hälften i den nuvarande studien svarade ja på den frågan. En bidragande förklaring till skillnaden kan vara att i 1994 års undersökning omfattade frågan förändringar under de senaste fem åren. De som uppger att det skett förändringar menar att värdarna antagit en ”tuffare attityd gentemot gäldenären”.

Precis som för 11 år sedan anser samtliga kronofogdar även i dag att samarbetet med värdarna varit till nytta. Det absolut vanligaste skälet till detta är att man fått information om hyresgästen, t.ex. om det funnits barn i hushållet eller någon form av missbruk eller annat beteende som skulle kunna skapa problem vid vräkningen. Detta leder till en generellt smidigare handläggning, vilket också var uppfattningen 1994. Preciserar frågan om samarbete till om det sker något särskilt sådant vid vräkning av barnfamiljer, svarar sju av 11 kronofogdar nej. På följdfrågan hur detta särskilda samarbete tar sig uttryck svarar de fyra som uppgett att det förekommer högst svävande och generellt. Man uppger att genom god kontakt och kommunikation ”ges den bästa lösningen för barnfamiljen”. Vad detta innebär konkret är svårt att uttala sig om.

Värdarnas attityder till avhysningshotade

På frågan hur kronofogdarna uppfattar att värdarnas attityd till avhysningshotade förändrats under de senaste tio åren, uppger nio av elva att värdarna blivit restriktivare (en oförändrat och en generösare). Till denna fråga fanns möjlighet att komma med kommentarer, vilket de flesta utnyttjat. Bland annat framhålls att värdarna tidigare lämnar in ansökningar än förut samt att antalet avhysningsärenden med grund i mindre försummelse hos hyresgästen har ökat och att det lämnas färre anstånd av värdarna i dag.

¹⁶ Flyghed 1994, s.21.

Samarbete med socialtjänsten

Det är något färre som samarbetar regelbundet med socialtjänsten än med fogden, närmare bestämt åtta. Det är ändå fler än vad som var fallet 1994 då sex av tio hade sådant samarbete¹⁷. Resultaten är likartade beträffande formen av samarbete; så gott som samtliga samarbetar såväl formellt som informellt. Åtta menar att det skett förändringar i detta samarbete under de senaste tio åren, vilket är betydligt fler jämfört med 1994 (då var det endast tre av tio). Vad dessa förändringar består i varierar, men ett återkommande tema är förbättrade kontakter med det lokala socialkontoret. Till de mer konkreta förändringarna hör att man inom en KFM beslutat sig för samarbetsmöten två gånger per år. Två KFM uppger försämringar i samarbetet och i båda fallen gäller det att socialtjänsten inte längre alltid bekräftar ”att de nåtts av vårt meddelande om utsatt förrättning”. Två andra KFM uppger att de tvärtemot förändrats till det bättre just därför att sådan bekräftelse numera skickas från socialtjänsten.

År 1994 uppgav 80 procent av kronofogdarna att samarbetet med socialtjänsten varit till nytta, och elva år senare är den siffran fortfarande lika hög. Dock kan det noteras att det vid båda tillfällena var färre än vad som gällde för samarbetet med vårdarna. Skälen till att samarbetet varit till nytta är högst varierande. Flera har svarat att det är en fördel att få information om den som ska vräkas innan vräkningen. ”KFM får nyttiga upplysningar.” Närvarar socialtjänsten kan den också vara konkret behjälplig. ”Socialtjänsten kan förklara och i vissa fall lugna svaranden.” År 1994 var de vanligaste skälen till att samarbetet uppfattats ha varit till nytta ungefär detsamma. Då framhölls främst att socialtjänsten bistod med värdefull information samt att ”handläggningen går smidigare”¹⁸. En tydlig skillnad är dock att 1994 uppgav en femtedel av kronofogdarna att socialtjänsten ser till att den avhyste får någonstans att bo, och det skälet förekommer inte alls 2005.

¹⁷ Flyghed 1994, s. 21.

¹⁸ Flyghed 1994, s. 2.

Har socialtjänsten blivit mer restriktiv?

Sju av elva kronofogdar uppger att socialtjänsten intagit en restriktivare attityd till avhysningshotade hushåll under de senaste tio åren. Som skälet till detta anges bland annat "resursbrist" samt att budgetläget i kommunen försämrats. Inom ett kronofogdeområde prioriteras barnfamiljer, men inom ett annat påpekas att det blivit "svårare för gäldenärerna att få hjälp med att ordna upp hyran så att inte avhysningen blir av, även barnfamiljer".

Beträffande just barnfamiljer uppger åtta av de elva att det förekommer någon form av särskilt samarbete med socialtjänsten vid vräkning av hushåll där det ingår barn. Dock ger svaren på följdfrågan hur detta särskilda samarbete tar sig uttryck, intrycket av att det inte handlar om några formaliserade insatser. Svaren handlar nämligen främst om att det rings fler telefonsamtal än vad som är brukligt om det gäller barnfamiljer, allmänt läggs "större fokus på barnfamiljer". Tre n uppger att initiativet till detta samarbete ligger hos antingen KFM eller hyresvärderna, dvs. det är de som trycker på socialtjänsten.

Är socialtjänsten på plats när barnfamiljer vräks?

På frågan om socialtjänsten alltid är på plats när barnfamiljer vräks, svarar fyra nej. En av dem som svarat nej uppger att socialtjänsten inte närvarar "om de vet att barnen inte är hemma eller inte kommer hem (-) de närvarar bara för barnens skull". Ett annat nejsvar motiveras på följande vis:

I vissa fall måste KFM kontakta soc och uppmana ngn i personalen att infinna sig till förrättningen. KFM måste då skjuta på förrättningen för att invänta personal från soc. Detta förfaringssätt är mkt enerverande för alla inblandade parter.

Ett ja-svar kommenteras med att de är på plats, men på initiativ av KFM.

Tar kronofogden särskild hänsyn till om det finns barn?

Frågan om de tar särskild hänsyn om det finns barn med i det hushåll som ska avhysas, besvarar åtta av elva kronofogdar med ja. Detta sker huvudsakligen genom att kontakt tas med socialtjänsten

för att förvissa sig dels om att de känner till att det finns barn i hushållet, dels försäkra sig om att barnen har någonstans att bo. Generellt läggs det ner mer tid och ansträngningar för att hitta en lösning i dessa situationer. Om barnen inte har någonstans att ta vägen ”får sociala ordna med `omhändertagandet` innan avhysningen sker”. Den särskilda hänsyn som tas är med andra ord att man arbetar enligt gängse rutiner men mer intensivt.

Vad behöver göras för att minska antalet vräkta barnfamiljer?

Den öppna frågan vad som enligt KFM skulle behövas göras för att minska antalet vräkta barnfamiljer, resulterade i längre svar från nio av de tillfrågade. I flera fall påpekas att såväl hyresvärd som socialtjänst bör ta kontakt snabbare innan verkställighet samt agera kraftfullare. På så vis skulle man kunna bromsa skuldökningen”.

Om hyresvärderna agerade på ett tidigt stadium och kontakter hyresgästen när hyresbeloppet inte är så stort kanske en avbetalning kan klaras av och hyresgästen komma i fatt och ordna sin ekonomi (auto-giro av hyran t.ex.).

Ett flertal kronofogdar menar att socialtjänsten måste vara aktivare.

Socialtjänsten borde arbeta mer med uppsökande verksamhet, inte bara passivt översända ett brev där svaranden ombeds kontakta socialtjänsten. Ansträngningar borde göras för att tidigare upptäcka ’riskhushåll’ för att tidigarelägga informationsinsatser.

En kronofogde menar att det inte räcker med att socialtjänsten endast meddelar gäldenären att kontakta dem för ”konsultation”. ”Det behövs en regeländring där soc åläggs att besöka familjen för utredning.” Liknande uppfattning har en annan kronofogde.

Som det är nu så är det gäldenären som ska söka upp socialen och begära hjälp, soc har inte uppsökande verksamhet. När soc får underrättelsen om avhysningen skickar de i regel bara ett brev till gäldenären, om inte gäldenären hör av sig så gör oftast soc ingenting. Gäldenärer i den här situationen öppnar i regel aldrig sin post.

En annan åtgärd som föreslås för att minska antalet vräkta barnfamiljer är att hyresvärderna borde ta personlig kontakt när hyresbetalningen upphör samt att om det betalas ut bostadsbidrag borde det gå direkt till värden. Det framkommer också att värden borde förbättra informationen till hyresgästen beträffande konsekvenserna

av utebliven hyresbetalning. En myndighet redovisar en avvikande uppfattning i bemärkelsen att de inte anser att barnfamiljer ska särbehandlas. ”Det bör vara lika för alla som har obetalda hyror eller av annan anledning ska avhysas.” Det påpekas också att KFM inte kan påverka detta. ”Föräldrarna och socialtjänsten har det yttersta ansvaret.”

Har andelen vräkta barnfamiljer ökat eller minskat?

På frågan om kronofogdarna anser att antalet och andelen vräkta barnfamiljer ökat eller minskat, är svaren jämt fördelade mellan ökat, minskat och oförändrat. Detta kan givetvis ha sin förklaring i faktiska variationer mellan de olika kronofogdekontoren.

Hälften av kronofogdarna uppger att det skett förändringar under de senaste tio åren beträffande vilka hushåll som vräks. Svaren på vilka förändringar det rör sig om handlar främst om olika typer av marginalgrupper. Två uppger fler psykiskt sjuka, en uppger fler invandrarhushåll och yngre hyresgäster. En annan framhåller att det blivit fler ”gamla människor som inte har någon anhörig som kan ställa upp”.

Genomsnittlig tidsåtgång

En viktig fråga gäller hur lång tid i genomsnitt ett ärende tar som leder till vräkning från det att de hamnat hos kronofogden till att det verkställs. Kortast tid är en halv månad och den längsta är en och en halv månad. Den absoluta majoriteten uppger en genomsnittstid på 3–4 veckor.

1.3 Socialtjänsten

För Malmö skickades enkäter till tio stadsdelsnämnder, varav sju svarat.¹⁹ För Stockholm skickades 22 enkäter till stadsdelsförvaltningarna och 17 svarade.²⁰ Till Umeå utgick fyra enkäter, tre kommundelsnämnder samt till kommunen centralt. Två enkäter besva-

¹⁹ Svar saknas trots påminnelse från Husie, Hyllie samt Rosengård.

²⁰ Svar saknas trots påminnelse från stadsdelsförvaltningarna i Hässelby-Vällingby samt Maria-Gamla stan.

rades.²¹ I Uppsala fanns det endast kommunen centralt att skicka till och efter påminnelse inkom ifylld enkät. Det innebär att av 37 utskick inkom 27 svar, det vill säga en svarsfrekvens på 73 procent. I 1994 års undersökning var motsvarande siffra närmare 20 procent högre.

Beträffande socialtjänstens verksamhet i samband med vräkningar finns det förutom 1994 års praxisstudie en mindre kartläggning gjord av Socialstyrelsen 1989. För sju frågor finns det därför möjlighet till jämförelser mellan tre tillfällen: 1989, 1994 och 2005.²²

Finns det rutiner för handläggning vid meddelande från hyresvärd om uppsägning av hyresgäst?

År 1989 svarade 87 procent ja, 1994 var andelen 98 procent och nu senast 96 procent på denna fråga. Hur socialtjänsten agerar redovisas i nedanstående tabell.

Tabell 2: Vad gör socialnämnden när meddelande om uppsägning av hyresgästen kommer från hyresvärden? Procent (N för 1989=55; för 1994=54 och för 2005=27²³)

	1989	1994	2005
Tar kontakt med samtliga hushåll	91	76	81
Kontaktar endast barnfamiljer	4	11	4
Annat	5	11	15

Redan 1989 ansåg Socialstyrelsen att socialnämnderna borde söka kontakt med samtliga avhysningshotade hushåll efter hyresvärdens uppsägning för att informera om vad socialnämnden kan erbjuda²⁴. Att tio procent inte kontaktades ansågs vara otillräckligt. Sedan dess har situationen uppenbarligen försämrats då 16 år senare cirka 20 procent av socialnämnderna inte tar kontakt med samtliga avhysningshotade hushåll. Av de fyra socialtjänster som svarat *Annat*

²¹ Svar saknas trots påminnelse från Hörnefors samt Sävar kommunalnämnd.

²² För jämförbarhetens skull har frågorna 1994 och 2005 haft samma lydelse som i Socialstyrelsens undersökning från 1989.

²³ Det lägre antalet observationer 2005 beror på sammanslagningar av områden. I samtliga tabeller där alla tre undersökningarna redovisas är antalet observationer (N) detsamma som i denna tabell.

²⁴ SoS-rapport 1989:36, s.8.

2005, uppgav tre att de alltid tar kontakt (och då inte enbart skickar brev) med barnfamiljer samt äldre och psykiskt sjuka.

Finns handläggningsrutiner?

På frågan om socialtjänsten haft handläggningsrutiner när kronofogden meddelar datum för vräkning, fördelade sig svaren på följande vis.

Tabell 3: Finns utarbetade rutiner för handläggning när meddelande om datum för avhysning kommer från kronofogdemyndigheten? Procent.

	1989	1994	2005
Ja	69	78	89
Nej	31	20	11
Ej svar	0	2	0

Uppenbarligen har fler socialförvaltningar skaffat rutiner när kronofogdens meddelande om datum för avhysning anländer.

Vad händer när kronofogdemyndigheten meddelar datum för avhysning?

Socialtjänsten ska enligt 5 kap. 4 § socialtjänstförordningen samma dag som meddelande från Kronofogdemyndigheten meddelar datum för avhysning ge besked om vem som handlägger ärendet.

Tabell 4: Vad gör socialnämnden när meddelande om datum för avhysning kommer från kronofogdemyndigheten? Procent. Flera svarsalternativ är möjliga.

	1989	1994	2005
1. Kontaktar kronofogdemyndigheten	36	57	70
2. Kontaktar hyresvärden	36	43	52
3. Kontaktar samtliga hushåll	45	46	81
4. Kontaktar endast barnfamiljer	45	43	19
5. Kontaktar kända missbrukare eller psykiskt sjuka	4	30	4
6. Avvaktar att hyresgästen tar initiativ till kontakt	1	22	4
7. Annat	0	17	15

Såväl kronofogdar som hyresvärdar kontaktas i högre utsträckning än tidigare, vilket skulle tyda på ett förbättrat samarbete mellan dessa tre aktörer. Dock föreligger en markant skillnad mellan denna undersökning och de två föregående. Det har skett i det närmaste en fördubbling av andelen socialnämnder som tar kontakt med samtliga hushåll. Detta torde också stå i samband med nedgången av andelen som endast kontaktar barnfamiljer. De höga siffrorna 1994 för kategorierna 5 och 6 tolkades som att socialtjänsten i samband med det mycket stora antalet ansökningar om vräkning, och med allt knappare resurser, tvingades inrikta sina insatser på speciella grupper och att hushåll utan kända problem själva fick ta kontakt för att erhålla hjälp. Nu 2005 är antalet vräkningar på en nivå som motsvarar den innan 1990 och åter är siffrorna för kategori 5 och 6 låga, vilket skulle styrka en sådan tolkning.

Hur agerar socialtjänsten vid vräkningen?

Hur agerar socialtjänsten vid själva vräkningen? Även här finns möjlighet till jämförelse över tid.

Tabell 5. Hur agerar socialnämnden när avhysningsshot går till verkställighet? Procent. Fler svarsalternativ möjliga

	1989	1994	2005
1. Närvarar vid samtliga avhysningar	13	2	22
2. Närvarar endast om det gäller barnfamiljer	44	19	22
3. Närvarar när barnfamiljer, missbrukare, psykiskt sjuka avhyses	9	28	15
4. Närvarar vid behov efter utredning	16	51	41
5. Har aldrig funnits behov att närvara	16	8	4
6. Är med efter begäran av kronofogdemyndigheten	4	35	30
7. Är med efter begäran från hushållet	0	25	26
8. Annat	1	11	4

Förändringarna mellan 1989 och 1994 består 2005 med ett väsentligt undantag. Andelen socialnämnder som uppger att de närvarar vid samtliga vräkningar när de verkställs, har ökat betydligt (dock handlar det i absoluta tal om sex stycken). Fortfarande är det många som närvarar först om det visar sig finnas behov efter utredning, samt efter begäran från kronofogde eller det vräkningshotade

hushållet. Det resultatet tolkades i 1994 års studie som att socialtjänsten i dåvarande situation med många avhysningshotade hushåll, utredde och riktade sina resurser på ett mer effektivt sätt mot de mer utsatta grupperna²⁵. År 2005 består denna förändring, samtidigt som andelen som närvarar vid samtliga vräkningar ökar. Detta kan möjligen tolkas som att socialtjänsten fortfarande utreder i större utsträckning än 1989, men i dag när antalet avhysningshotade hushåll minskat har större möjligheter att närvara vid de vräkningar som går till verkställighet.

I vilka situationer avslår socialnämnden ansökan om ekonomiskt bistånd till hyresskuld?

För 2005 nämndes 35 ärenden som kan delas in i sex ärendetyper där socialnämnden givit avslag på ansökan om ekonomisk hjälp vid hyresskuld. En jämförelse med svaren från 1989 och 1994 ger följande tabell.

Tabell 6. Beskriv ärendetyper där socialnämnden givit avslag på ansökan om ekonomiskt bistånd till hyresskuld. Procent. Fler svarsalternativ möjliga.

Ärendetyp	1989	1994	2005
1. Hushållet haft inkomst eller tillgångar att betala hyran med	57	69	26
2. Tidigare hyresskuld då betalningsförmåga funnits	0	28	26
3. Upprepade hyresskulder och tidigare insatser resultatlösa	31	9	37
4. Hushåll utan barn	40	11	15
5. Sökande prioriterat "lyxkonsumtion", "överkonsumtion"	18	2	4
6. Annan bostad tillgänglig	16	6	0
7. Sökande ej stått till arbetsmarknadens förfogande	9	4	0
8. Hyresvärden accepterat hyresplan	7	4	0
9. Annat	14	23	22

I kategorin *Annat* ingår för 2005 fyra svar som gäller de fall där värden säger nej till fortsatt boende även om skulden betalas. I de fallen har således socialnämnden givit avslag på ansökan. Den låga andelen avslag på grund av "lyxkonsumtion" tolkades 1994 som

²⁵ Flyghed 1994, s. 26–27.

tecken på minskade ekonomiska resurser hos de vräkningshotade. Det förefaller vara en rimlig tolkning även av resultatet för 2005. Denna tolkning stöds också av den minskade andelen av hushållen som inte betalt hyran trots att de haft ekonomiska möjligheter till det (ärendetyp 1).

Tre av fyra socialförvaltningar anser att avhysningsreglerna fungerar bra eller mycket bra. Endast två menar att de fungerar dåligt eller mycket dåligt. Men trots den höga andelen som är nöjda med hur regelsystemet fungerar är det 11 som ger förslag på hur det skulle kunna förbättras.

Ett återkommande förslag gäller hyresvärdarna. De måste reagera snabbare; "socialtjänsten får inte information om uppsägning i alla ärenden". Tiden blir knapp vilket resulterar i att "hyresskulderna blir för stora och därmed svårare att reda upp". I ett svar framkommer att det största problemet är hyresvärdarnas inställning som gör det svårt att förhandla om kvarboende. Därför behövs mer "förebyggande kontakt med hyresvärdar, speciellt mindre privata värdar".

Viss självkritik kan även spåras i några svar. Främst handlar det om att socialtjänsten måste förbättra sina rutiner när informationen väl inkommer samt att det behövs "bättre samarbete mellan sektionerna". En annan framhåller behovet av skriftliga rutiner, att "skriva ner det vi faktiskt gör". Ett sätt att förebygga att det går för långt, är att socialtjänsten själv tar initiativ till regelbunden kontakt med hyresvärdarna.

Även den generella bostadspolitiken berörs i ett svar. "Ett ökat bostadsbyggande gör att mycket av det arbetet socialtjänsten utför för att medverka till att bostadslösa, som egentligen inte hör hemma inom socialtjänsten, kunde minska och därmed ge mer utrymme att arbeta med bl.a. avhysningshotade familjer."

Följer socialtjänsten upp hushåll som vräkts?

En intressant fråga är i vilken utsträckning socialtjänsten följer upp hushållen efter det att vräkning verkställts. Detta är särskilt viktigt då tidigare studier visat att de som vräks drygt ett år efter vräkningen fortsatt har en svag koppling till bostadsmarknaden. Många är bostadslösa eller hänvisade till tillfälliga lösningar. Det gäller även barnfamiljer.²⁶

²⁶ Nilsson och Flyghed i Ds 2004:141, s. 278

Tabell 7. Gör socialnämnden någon uppföljning av vad som händer efter det att avhysning verkställs?

	1989	1994	2005
Aldrig	24	6	4
Alltid	2	6	11
I vissa fall	71	82	85
Annat	0	2	0
Ej svar	4	6	0

Ökningen av andelen som alltid följer upp tyder på viss förbättring. Men som tidigare år görs uppföljning företrädesvis ”i vissa fall”. Nedgången från 1994 av dem som aldrig följer upp tycks gälla även 2005. De vanligaste skälen till uppföljning är att det handlar om barnfamiljer (9 svar) samt ”aktuella ärenden inom socialtjänsten” (7 svar). Därefter följer särskilda kategorier, som psykiskt sjuka (5 svar) och missbrukare (2 svar).

På följdfrågan hur sådan uppföljning görs svarar ett drygt halvdussin att detta sker genom ”personliga kontakter med den avhyste”. Hur många av dessa som sker via telefon alternativt personlig besök framgår inte. I stor utsträckning sker uppföljningen genom vad som kan beskrivas som socialtjänstens gängse arbetsformer. Det handlar om insatser ”i det löpande sociala arbetet” då, som det uttrycks, ”vi ofta är involverade för annat boende eller att ärendet har kontakt med annan social enhet”. En annan framhåller att ”oftast blir den/de avhysta aktuella hos socialtjänsten varför både planering och uppföljning naturligt sker”. Huvudsakligen handlar det om att på olika sätt hålla fortsatt kontakt. Detta kan ske genom besök hos, eller av, handläggaren. Finns ingen etablerad kontakt ”hänvisas den vräkte till socialtjänsten av KFM”. På så vis kan man hålla koll på hur fortsatt boende ordnats. Ett syfte med uppföljningen är att ge ”stöd till att göra familjen självständig”.

Därefter följer en mängd mer eller mindre disparata svar. Flera svarar att det beror på hur den vräkte själv agerar. Uppföljning sker ”helt efter den sökandes vilja”. I dessa fall är socialtjänstens uppföljning således beroende på om den vräkte tar egna initiativ eller ej. Detta kan t.ex. ske genom att vederbörande ”ansöker om insatser från stadsdelen” eller ”fortsätter att ansöka om ekonomiskt bistånd”, vilket måste betraktas som en minst sagt tveksam uppfattning av vad uppföljning innebär.

Samverkan med kronofogdemyndigheten

I jämförelse med undersökningen 1994 har socialtjänstens samverkan med kronofogden intensifierats. År 1994 var det 50 procent som hade regelbunden samverkan, 11 år senare har andelen ökat till 70 procent. Tio procent hade inget samarbete alls 1994, 2005 har samtliga någon form av samarbete. Samarbetsformen såväl formellt som informellt är den dominerande i båda undersökningarna (kring 60 procent). En femtedel av de tillfrågade socialförvaltningarna hade ett informellt samarbete vid den första praxisstudien; i studien 2005 är det ingen som uppger att de enbart har informellt samarbete.

Knappt hälften uppger att det skett förändringar i samarbetet med kronofogdarna sedan 1995. De 13 förvaltningar som svarat på frågan vad dessa består i, menar samtliga att det varit förändringar till det bättre. Huvudsakligen handlar det om bättre kontakt och därmed bättre samarbete. Fem förvaltningar uppger också att det inrättats särskilda tjänster och "specialteam" samt startats projekt där alla ärenden om avhysningar tas om hand. "Strukturerat samarbetet i alla hyresärenden av socialsekreterare med specialistkompetens." Detta har skapat en god grund för samarbete och varit till stor fördel i arbetet med att förebygga och förhindra avhysningar. En uppger att det varit viktigt att tydliggöra "varandras befogenheter och möjligheter", i synnerhet vad det gäller familjer med barn.

Är samarbetet med kronofogdemyndigheten till nytta för socialtjänsten?

En stor majoritet (85 procent) anser att samarbetet med kronofogden varit till nytta för socialtjänsten. Det gäller såväl 1994 som 2005. Skälen till detta varierar. Återigen poängteras den stora fördelen med informationsutbyte och kontakt för att kunna agera på ett tidigt stadium. Det var en viktig anledning till den positiva synen på kontakten med fogdarna även 1994. "Vi får mer information, bra information som ger tydligare bild i de fall vi ej får kontakt själva. Ofta har de telefonnummer till personerna. Förhandla om att skjuta upp avhysningen så att vi får en bättre utredningstid."

Flera påtalar just betydelsen av att samarbetet med kronofogden kan leda till uppskov med avhysningen. "I vissa fall kan uppskov utverkas för att hinna diskutera och hitta lösningar tillsammans

med hyresvärd och klient.” Enligt en socialförvaltning kan detta leda till att ”vi hjälps åt att föra den sökandes talan mot hyresvärdens.” En återkommande synpunkt är att samarbetet gjort att ”avhysningar kunnat förberedas och genomföras skonsamt.” Men framför allt har samordning och bättre information gjort att bistånd kunnat ges i god tid och avhysning i vissa fall till och med kunnat förhindras.

Finns särskilt samarbete när barnfamiljer vräks?

Drygt hälften av de tillfrågade 2005 uppgav att de hade särskilt samarbete med kronofogden vid vräkning av barnfamiljer. Samarbetet har främst bestått i tätare kontakter med KFM (men även fastighetsägaren) för att ”på alla sätt försöka undvika avhysningen”, t.ex. genom att göra upp avbetalningsplaner eller att KFM åtminstone ger uppskov så att ”socialtjänsten ska hinna ordna annat boende” eller ”för att få mer tid att utreda”. Flera påpekar att KFM är mer aktiva i dessa ärenden. ”Vi hjälps åt att föra den sökandes talan mot hyresvärdens.” Ett par stycken uppger att ”särskild satsning” är att ”socialtjänsten deltar vid avhysningen”. En annan att de har ”lite mer kontakt innan vräkning”. Det är svårt att se att de sistnämnda fallen skulle utgöra någon form av ”särskild satsning”. Även beträffande övriga insatser kan man fråga sig hur många av dessa som verkligen lever upp till epitetet ”särskilt samarbete”.

Har kronofogdens attityd till avhysningsshotade förändrats?

På frågan om socialtjänsten anser att kronofogdens attityd till avhysningsshotade förändrats under de senaste tio åren, svarar närmare hälften att någon förändring inte skett. Sex socialförvaltningar menar att kronofogden blivit generösare, vilket kan vara ett resultat av förbättrad kontakt och utvecklat samarbete. Endast tre har svarat att kronofogden blivit restriktivare. De som lämnat en kommentar till denna fråga har huvudsakligen tillhört de positiva. Återigen är det värdet av diskussioner och samverkan som framhålls. Två kommentarer betonar att det ”är hyresvärdens attityd som är avgörande”, även kronofogden är ”beroende av vad hyresvärdens har för synpunkter och ställer för krav”.

Finns regelbunden samverkan med hyresvärdarna?

År 1994 uppgav hälften av de tillfrågade socialnämnderna att de samverkade regelbundet med hyresvärdarna i avhysningsärenden, 2005 har andelen ökat till tre fjärdedelar. Samtliga socialförvaltningar har 2005 någon form av samverkan; 1994 var det tio procent som inte samverkade alls med värdarna. Andelen som har formellt samarbete är densamma i båda studierna (60 procent). Dock har andelen som uppger att det skett förändringar i detta samarbete ökat från knappt 30 procent till drygt 50 procent. Huvudsakligen har dessa förändringar varit till det bättre.

Några framhåller emellertid att det blivit svårare att samarbete och att värdarna antagit en hårdare attityd p.g.a. lägenhetsbristen. Ett uttryck för denna restriktivitet är att det blivit svårare att teckna avbetalningsplaner.

De som är positiva framhåller att det skapats rutiner för förebyggande arbete; att det inrättats särskilda grupper/team eller tjänster som underlättar tidig och tätare kontakt samt att det hålls regelbundna träffar med hyresvärdens representanter. "Hyresvärden vet vem han ska kontakta och han kan även ta informella kontakter med uppsökarna." Förr kunde "hyresvärdar ofta bli hänvisade från den ena till den andra". Det framkommer också att de specialteam som inrättats för att avvärja vräkningar "genom effektivt uppsökeri fått förtroende hos hyresvärdar vilket ger utrymme för förhandlingslösningar till hyresgästs fördel".

Samtliga tillfrågade socialförvaltningar uppfattar att samarbetet med värdarna varit till nytta, vilket är 15 procent fler än 1994. Den huvudsakliga anledningen till att det varit till nytta är, i likhet med 1994 års studie, att det gått att hitta olika typer av lösningar som gjort att hushållet kunnat bo kvar eller att vräkningen åtminstone kunnat skjutas upp. Detta har bl.a. skett genom att socialtjänsten beviljat bidrag till skulden, övertagit förstahandskontraktet på lägenheten eller genom att "socialtjänsten tillsätter boendestöd".

Ett annat sätt som flera nämner är att upprätta avbetalningsplaner som värden accepterat. "Hyresvärden kan övertalas att behålla hyresgästen genom våra insatser." Har det inte gått att förhindra vräkning har kontakten med värden enligt vissa gjort att "avhysningarna planerats så att de genomförts skonsamt". En starkt bidragande orsak till detta har varit ett tidigt agerande, och för detta behövs goda etablerade kontakter med värdarna. "Man kan i kommunikationen få till lösningar för att hyresgästen får bo kvar." I

flera fall företas det ”gemensamma hembesök med hyresvärderna i syfte att få till stånd en överenskommelse av något slag”. Dock är det viktigt att påpeka att flera svar indikerar att det förekommer mycket stora variationer mellan olika värddar vad det gäller intresset av att samarbeta med socialtjänsten i dessa ärenden.

Har hyresvärdarna blivit mer restriktiva?

Tolv av 27 socialförvaltningar menar att hyresvärdarna antagit en restriktivare attityd gentemot avhysningshotade hushåll under de senaste tio åren, medan fem tvärtemot anser att värdarna blivit generösare. I de efterföljande kommentarerna framhålls att det skiljer sig mellan olika hyresvärdar. ”Hyresvärdar har blivit restriktivare vad gäller såväl störningar som hyresskulder, men framför allt upprepad sen inbetalning av hyran.” I flera svar framkommer att det är bostadsrättsföreningar som agerat restriktivt. ”Många bostadsrättsföreningar vill bli av med betalningssvaga hushåll.” En annan svarar: ”Ett hårdare och mer ogästvänligt hyresklimat i Stockholm. Kan då svara för innerstaden där många bildat bostadsrätter när allmännyttan var till salu.” Å andra sidan uppger en socialförvaltning att det hos dem fungerar bättre just med vissa bostadsrättsföreningar.

De som anser att värdarna blivit generösare exemplifierar det med att ”de allra flesta är villiga till att hitta lösning på problemet” och vissa värddar ”blivit mer engagerade och tar mycket sociala hänsyn”.

Finns särskilt samarbete med hyresvärdarna?

Närmare 60 procent av de tillfrågade uppger att de har någon form av särskilt samarbete med värdarna vid vräkning av barnfamiljer. Detta tar sig framför allt uttryck i tätare och aktivare kontakter, i vissa fall ”gemensamma hembesök med hyresvärderna i syfte att få till stånd en överenskommelse”. I stor utsträckning handlar det om att i samråd försöka förhandla fram en uppgörelse med värden så att familjen kan bo kvar. ”Vi försöker få till stånd att familjen får bo kvar genom att ex bevilja socialbidrag till skulder eller överta förstahandskontraktet på lägenheten.” Men återigen handlar det

om verksamhet som ingår i det gängse arbetet med vräkningshotade hushåll.

Till mer särskilda satsningar i uttryckets egentliga bemärkelse hör inrättandet av särskilda uppsökande team. I några fall undrar man hur socialförvaltningarna definierat särskild satsning, t.ex. två förvaltningar som uppger att de alltid tar kontakt med hyresvärderna. Eller den som svarat att "möjligheterna att undvika vräkning undersöks särskilt noga". Ytterligare ett exempel är följande: "Hyresvärd brukar göra en extra kontroll att socialtjänsten är informerad och beredd att vidta åtgärder." Är detta att karaktärisera som en "särskild satsning"? Det framkommer också att det inom samma område kan vara stora variationer i arbetet beroende på olika värders skiftande attityd.

Har socialtjänsten blivit mer restriktiv?

När socialtjänsten själv får bedöma hur den egna benägenheten att betala hyresskulder förändrats sedan 1995 uppger en fjärdedel att de blivit restriktivare, lika många att de blivit generösare och de övriga att det inte skett någon förändring alls. På följdfrågan hur deras insatser för att hjälpa avhysningshotade i övrigt ändrats de senaste tio åren, svarar flera att de framför allt agerar snabbare i dag samt att man i större utsträckning aktivt försöker få kontakt med hushållen, i vissa fall personligen, och inte nöjer sig med att enbart skicka brev.

I ett halvdussin av svaren framkommer att barnperspektivet stärkts, vilket lett till att hyresskulder oftare betalas. "När det gäller barnfamiljer så skall avhysning endast ske i undantagsfall." En annan svarar på följande vis: "Vi vet att det är omöjligt att få ett nytt förstahandskontrakt om man blivit avhyst. Vi gör allt vi kan för att den sökande ska få behålla bostaden, framför allt barnfamiljer."

Många svarar att insatserna förändrats under de senaste tio åren genom att man oftare tar över kontrakt, är generösare med att bevilja ekonomiskt bistånd samt oftare tillsätter boendestöd. Det förhandlas också mer med hyresvärdarna än tidigare. I vissa fall hjälper socialtjänsten även till i förhandlingar med hyresnämnden. Flera uppger dock att något ekonomiskt bistånd till hyran inte utbetalas "om hyresvärderna säger att hyresgästen inte få bo kvar även om skulden betalas".

Till de strukturella förändringar (dvs. inte enbart förändringar av arbetet inom rådande struktur) som gjorts under de senaste tio åren hör "projekt som arbetar fokuserat på boendefrågor, internt finansierat"; "inrättande av specialteam för att avvärja avhysningar" samt att man avdelat "samma personer på stadsdelen som arbetar med dessa problem".

Ett genomgående tema i de restriktiva svaren är att det ställs högre krav på hyresgästen; ofta som ett led i hjälp till självhjälp. "Ifrågasätter mer, försöker få personen att ta eget ansvar t.ex. att gå till budget- och skuldrådgivning." "Målsättningen är att hjälpa hyresgäster få rutin i att betala hyran m.a.o. att så snart som möjligt återfå kontrollen över sin ekonomi och avslutas hos socialtjänsten." En uppger att man blivit generellt restriktivare, barnfamiljer undantaget.

Vissa hjälper också till med sanering av ekonomin, men då krävs en motprestation. "Bevilja mot återkrav. Avbetala skulder till stadsdelen om egna inkomster finns. Sköta sin ekonomi genom egna medel under en period. Budgetrådgivning." "Hjälpa klienten med avbetalningsplan. Bevilja skulden mot återkrav om klienten har inkomster över norm."

Vilken effekt har ändringen i hyreslagen 1993 haft?

"Om socialnämnden under treveckorsfristen åtar sig att betala hyran får hyresgästen behålla lägenheten." Så uttryckte sig dåvarande statsrådet Lars Lövdén i interpellationsdebatten den 4 april 2001 när han besvarade frågan om vad regeringen gjorde för att minska antalet vräkningar²⁷. Det han syftade på var den förändring som infördes i hyreslagen som trädde i kraft den 1 juli 1993. Då ville lagstiftarna förbättra socialnämndernas möjligheter att förhindra att vräkningshotade hyresgäster tvingades lämna sina bostäder. Meningen var att det skulle räcka med att socialnämnden inom återvinningsfristen skriftligen meddelade hyresvärden att nämnden åtog sig betalningsansvaret.²⁸ Den möjligheten för socialnämnden att träda in och ta på sig betalningsansvaret för en hyresskuld fanns redan innan denna lagändring. Syftet med förändringen var att stärka den möjligheten. Därmed skulle det enligt lagstiftarna vara

²⁷ Interpellation 2000/01:362

²⁸ Hyresgästen ska fortfarande stå själv för kontraktet, vilket innebär att det inte handlar om någon ny variant av socialt kontrakt.

uteslutet att vräka hyresgäster på grund av bristande betalning. Men det handlar inte om något åtagande per automatik för socialnämnden. Det krävs fortfarande ett formellt beslut grundat på en individuell bedömning av varje enskilt fall.

På frågan hur denna regel påverkat socialtjänstens praxis i avhysningsärenden svarar 12 av 27 förvaltningar att den inte haft någon påverkan alls. Två kan inte bedöma om det betytt någon förändring och fyra svar är irrelevanta för frågeställningen.

Några svar kan sammanfattas med att de är ”mer aktiva att agera innan återvinningsfristen”, vilket resulterat i att färre fall går till vräkning. Två uppger att de blivit generösare med att ta över kontrakt samt i viss mån även bevilja ekonomiskt bistånd eller ta på sig betalningsansvaret.

Sammantaget kan man med en ytterst välvillig tolkning av socialtjänstens svar säga att fyra av dessa (dvs. knappt 15 procent) tyder på att lagstiftarnas intentioner realiserats. En fundamental förutsättning för att denna möjlighet att förhindra att vräkning går till verkställighet, är att socialtjänsten verkligen får besked i så pass god tid att de kan ingripa innan återvinningsfristen gått ut.

Socialtjänstens handläggningstider

Tiden det tar från det att ett ärende anländer till att vräkning verkställs, är betydligt längre för socialtjänsten än vad den var för kronofogden. För socialtjänstens del föreligger stora variationer, från ett par veckor till uppemot ett år. Ett halvdussin menade att det inte går att svara på frågan. De flesta av dem som svarat anger ett tidsspann på 1–2 månader.

Vilka hushåll vräks?

Elva socialförvaltningar uppger att det under de senaste tio åren skett förändringar beträffande vilka hushåll som vräks. Under de senaste fyra åren menar de att klimatet på bostadsmarknaden blivit hårdare. Oavsett hushåll agerar värdarna snabbare vid störningar och hyresskulder. Det har lett till ”lägre tolerans mot störningar och återkommande förseningar med hyran”, vilket i sin tur lett till att det ”vräks fler familjer i dag”. Dessutom har psykiskt sjuka och äldre fått det svårare. ”Det är personer som saknar egna resurser

som är mest utsatta. De söker oftast inte hjälp själva.” Även här påpekas att vissa bostadsrättsföreningar har liten tolerans samt att andelen sådana vräkningar ökat.

Särskilda åtgärder för barnfamiljer

Närmare 90 procent av de tillfrågade uppger att de vidtar särskilda åtgärder när det gäller vräkning av barnfamiljer. Ett återkommande svar är att man utifrån ett barnperspektiv följer upp och ser till att barnen har någonstans att bo efter vräkning, t.ex. ”vid behov överflyttning till annan vårdnadshavare”. Barnfamiljer ställs inte på ”gatan”, utan vi ”förvissar oss om att bostadsfrågan är löst för familjen efter att de förlorat sin lägenhet”. En möjlighet är att undersöka ”om barnen har någon annanstans att ta vägen t.ex. en mamma, pappa, nära anhörig”. Ett annat sätt att lösa boendet med fokus på barnen är att använda befintliga ”utredningslägenheter” alternativt ordna någon form av hotell- eller jourboende. ”Barnfamiljer har alltid varit en prioriterad grupp.”

När det gäller barnfamiljer är flertalet generösare såväl med ekonomiskt bistånd som med att förhandla med värden om övertagande av förstahandskontrakt. Beträffande det sistnämnda återkommer påpekandet att flera värdar vräker trots att socialtjänsten erbjuder sig att betala hyresskulden. Vad det gäller kontakt med värden är det extra viktigt med tidig kontakt när det gäller hushåll där det ingår barn. Dessutom förekommer svävande svar av typen ”man försöker se ur barnets perspektiv”.

Varför avslår socialnämnderna ansökan om ekonomiskt bistånd?

Skälen till att avslå ansökan om ekonomiskt bistånd till barnfamiljer med hyresskuld, är för flera av de tillfrågade socialnämnderna inte annorlunda än skälen till avslag generellt. Det handlar således huvudsakligen om upprepade hyresskulder samt hushåll som haft tillgångar, men valt att prioritera andra utgifter än hyran. Ett exempel på prioritering av andra utgifter som nämns är att vederbörande ”bor i bostadsrätt” eller ”bor för stort och vägrat byta till mindre billigare”. En försvårande omständighet är om den vräkningshotade uteblivit från avtalade möten med socialtjänsten. Några nekar endast om det finns annan vårdnadshavare där barnen kan bo, eller

om barnets boende blivit tillgodosett på annat sätt. Även här gäller att bistånd inte ges om värden beslutat sig för att fullfölja vräkningen oavsett om skulden regleras eller ej. En socialförvaltning uppger att detta över huvud taget inte förekommer.

Hur stor andel av de vräkta är barnfamiljer?

Majoriteten, kring 40 procent, av de tillfrågade menar att såväl antalet som andelen barnfamiljer som vräks är oförändrat. Endast ett fåtal menar att de ökat. De baserar sin kännedom om dessa förhållanden i stor utsträckning på minnesbilder hos framför allt socialsekreterarna samt "gissning/känsla/kunskap om verksamheten". Fem förvaltningar uppger att de får sådan information från KFM, två att uppgifter kommer från värden. Endast en uppger att de för egen statistik över dessa ärenden. I ett annat svar framkommer intresset av att sådan statistik borde finnas. "Jag har arbetat med detta i 23 år, tyvärr finns ingen statistik att tillgå än, men vi kommer att förändra vårt verksamhetssystem och då..."

Vart tar barnfamiljer vägen efter vräkning?

Sexton av 27 socialförvaltningar har full koll på vart barnfamiljer tar vägen efter vräkning, sju uppger att de har sådan kunskap "ibland". Vad de grundar den kunskapen på är högst varierande, men det vanligaste svaret skulle kunna sammanfattas med att man vet vad som händer med de familjer som fortfarande har kontakt med socialtjänsten. Däremot har man mycket bristfällig kunskap om dem som inte är aktuella och som inte söker kontakt med socialtjänsten efter de att de lämnat lägenheten. Tre socialtjänster uppger att de alltid "följer upp alla ärenden med barnfamiljer". Andra uppger att de har så få fall att de kommer ihåg. Dock tycks det vara svårt att ha kännedom om familjens boende om de byter kommun. "Inte i alla fall, men i de flesta fall fanns inför avhysningen kontakt med KFM, hyresvärd och hyresgäst. Ibland har hyresgästen ordnat lägenhet i annan kommun och lämnat lägenheten öppen med nyckeln på diskbänken."

Vad krävs för att minska antalet vräkta barnfamiljer?

Ett stort antal socialförvaltningar besvarade den avslutande frågan om vad som skulle behöva göras för att minska antalet vräkta barnfamiljer. Som väntat är svaren även här högst varierande. Ett återkommande tema är dock att det måste till tidig kännedom om familjernas situation och här är det viktigt att ge ”tidiga signaler om problem i boendet så att vi kan försöka sätta in insatser innan det är kört”. En socialförvaltning svarar på följande sätt.

Ökat samarbete mellan olika aktörer (helhetsperspektiv på familjen). Många föräldrar jag mött är rädda för att blanda in socialtjänsten, skräck för att barnen ska tas ifrån dem. Marknadsför kronofogden och socialtjänsten så att folk vågar be om hjälp, och när de väl kommit så långt måste vi hjälpa dem.²⁹

Andra menar att vissa fastighetsägare borde lätta på sina krav samt att de skulle visa

större tydlighet om konsekvenser av att inte betala hyran eller att störa. Eventuellt en informationsfolder redan vid kontraktsskrivning. En del fastighetsägare låter hyresskulden växa i onödan.

I ett svar efterlyses lagändring beträffande värdarnas skyldigheter.

Först och främst är det hyresvärdarna som bör försöka få till stånd samarbete med sin hyresgäst. Kanske reglera i lag att större hänsyn till barnfamiljer tas. Socialtjänsten har små möjligheter att påverka en hyresvärd som inte tar sitt ansvar.”

Ett förslag är att ”kalla alla barnfamiljer på besök vid hyresskulder + följa upp dem en period efteråt.

Några förvaltningar framhåller vikten av att ha större möjligheter till ekonomisk rådgivning. Bostadspolitiken kommenteras på följande vis: Ökad tillgång av bra boende för barnfamiljer”.

En socialförvaltning lämnar ett omfattande svar som inledningsvis pekar på ett viktigt angränsande problem.

Ett betydligt mer angeläget problem som vi ser är de barnfamiljer som kommer till stadsdelen med andrahands- eller inneboendekontrakt. Dessa kontrakt visar sig inte alltför sällan vara osäkra eller att det handlar om att bo mycket trångt med flera familjer i en lägenhet avsedd för en familj. Vi har i dag 12 barnfamiljer på hotell eller vandrarhem. Våren 2004 sågs alla ärenden med boende på hotell eller vandrarhem över. Då visade siffrorna att två hushåll av 19 som bodde på

²⁹ Understrykning i original.

hotell eller vandrarhem saknade eget boende med anledning av att de vräkts från ett förstahandskontrakt. Flertalet hade blivit bostadslösa på grund av andrahands- eller inneboendekontrakt upphört i förtid eller gått ut utan att de hittat något nytt boende. Vår bedömning är att fördelningen ser ut på samma sätt i dag.

Några tankar om insatser för att minska antalet vräkta barnfamiljer;

-Närmare samarbetet mellan hyresvärdar och socialtjänst så att t.ex. hyresskulder snabbare kommer till socialtjänstens kännedom.

-Hyresvärdarna (åtminstone de kommunala) ska ha större ansvar för individens boende t.ex. vid första sena hyran, ta personlig kontakt, informera om risker men också erbjuda/informera om autogiro eller annan form av betalning, informera om budgetrådgivare som finns i kommunen.

-Utökade resurser till kommunerna skulle möjliggöra mera insatser i form av boendestöd och/eller mer "hemma-hos"-arbete.

1.4 Hyresvärden

I likhet med förra studien var svarsfrekvensen lägst hos hyresvärdarna. Av de tolv privatvärdar som fick en enkät var det endast en som inkom med svar. En bidragande orsak till detta är att det i motsats till förra undersökningen inte gick att erhålla ett missivbrev från fastighetsägarnas branschorganisation (Sveriges fastighetsägare).³⁰ Svarsfrekvensen för de allmännyttiga bostadsföretagen har däremot varit hög. I Stockholm besvarades 5 av 6 utskickade enkäter; Uppsala fyra av fem, i Malmö svarade endast MKB och från Umeå inkom 3 av 5 möjliga svar. Det innebär totalt 13 svar av 19 utskick (68 procent) till de allmännyttiga bostadsföretagen. År 1994 svarade 85 procent av de allmännyttiga företagen och 65 procent av privatvärdarna. Till svaren från de tretton allmännyttiga företagen har lagts den enda privatvärden, vilket innebär att studien av hyresvärdarna avhysningspraxis baseras på totalt 14 enkätsvar. Det kan också vara på sin plats att notera att 11 av dessa 14 värdar är desamma som i undersökningen från 1994.³¹

³⁰ Dock utlovades ett sådant efter telefon- och mailkontakt, men löftet uppfylldes aldrig.

³¹ Dessa är för Stockholm: Svenska Bostäder; Familjebostäder samt Stockholms hem.; Uppsala: Häbohus; Älvkarlebyhus; Tierpsbyggen samt Uppsala hem. (Ej svar från Uppsala kommuns Fastighets AB); Malmö: Malmö kommunala bostäder (Ej svar från Burlövs Bostäder AB samt Lomma Fastighets AB); Umeå: Robertsfors bostadsstiftelse; Vännäs bostäder samt Bostaden i Umeå. (Ej svar från Nordmalingshus AB samt Vindelsbostäder AB).

Kriterier för att godkänna en hyresgäst

Enkätens första fråga gällde enligt vilka kriterier värdarna godkänner ny hyresgäst. Vid en jämförelse med svaren från 1994 års studie där en liknande fråga inledde enkäten³², framkommer flera påtagliga skillnader. Tre fjärdedelar av värdarna kontrollerade med tidigare värd samt inhämtade kreditupplysning³³ 1994. Svaren 2005 visar på en klar minskning, en femtedel kollar med tidigare värd och drygt 40 procent tar kreditupplysning.³⁴ År 1994 gjordes ett fåtal kontroller med socialförvaltningen innan kontrakt tecknades, 2005 är det ingen av de tillfrågade värdarna som kollar med socialförvaltningen.

Den vanligaste kontrollmetoden är olika varianter på ”inkomstprövning (nettoinkomsten efter avdrag av hyresbeloppet ska minst uppgå till kronofogdens förbehållsbelopp)”. Flera uppger att de kräver fast inkomst, i vissa fall minst sex månader framåt. En uppger att det ska finnas ”godtagbar inkomst minst 6 månader före inflyttningsdagen”. De flesta accepterar även inkomst av annat än från arbete som ”CSN, pension eller a-kassa som uppfyller konsumentverkets norm för skälig levnadsstandard”. Flertalet kan ”godkänna mindre betalningsanmärkningar”. Två värdar uppger att om det finns betalningsanmärkningar kräver de borgensman. Tre stycken uppger att hyresgästen dessutom ”ska vara skötsam”.

Vilka accepteras inte som hyresgäster?

Svaren på frågan vilka kategorier som inte accepteras som hyresgäster fördelades sig enligt nedan.

³² *Vilken information inhämtar Ni om bostadssökande innan Ni tecknar kontrakt?* var frågans lydelse 1994. Därtill är det att observera att vid jämförelse mellan undersökningarna med används svaren från samtliga värdar 1994, dvs. såväl allmännyttan som privatvärdar.

³³ Kreditupplysning omfattar huvudsakligen uppgifter om senaste taxerade inkomst, förmögenhet, fastighetsinnehav och av domstol eller annan myndighet fastställd betalningsanmärkning.

³⁴ Dock ska man beakta att bastalet för procentberäkningar för 2005 är 14, vilket innebär att varje svar motsvarar sju procent.

Tabell 8. Vilka av följande kategorier accepteras inte som hyresgäst hos Er? (Flera alternativ möjliga.) Procent. (N 1994 = 35 och N 2005 = 14)

	1994	2005
1. Personer med betalningsanmärkning	59	50
2. Tidigare hyresskuld	88	100
3. Arbetslös	15	7
4. Tidigare störande i boendet	29	36
5. Socialbidrag	3	43
6. Annat	12	29

Fortfarande är tidigare hyresskuld den vanligaste anledningen till att diskvalificeras för nytt kontrakt. Därefter kommer betalningsanmärkning. Det var den enda punkt där det 1994 förelåg skillnader mellan privatvärdar och allmännyttan; 77 procent av privatvärdarna accepterade inte betalningsanmärkning medan motsvarande andel för allmännyttan var 50 procent. Andelen som inte accepterar socialbidrag som inkomstkälla har ökat betydligt, vilket måste betraktas som anmärkningsvärt. I kategorin annat ingår för 2005 tre som svarar att de inte accepterar betalningsanmärkningar ”av betydelse”, en uppger att den inte får var större än 1000 kronor och två stycken som inte accepterar att hyresskulden fortfarande är oreglerad.

Har det skett någon förändring i hyresvärdens bedömning av nya hyresgäster?

De flesta av de värdar som tillfrågades 2005 menar att det varken skett någon förändring i deras bedömning av nya hyresgäster eller i deras vråkningspraxis under de senaste tio åren. Den andelen var lika stor i 1994 års studie. De fyra som svarat ja 2005 anser samtliga att de blivit mer restriktiva. En uppger att de ”sedan 1996/97 inte accepterar nya hyresgäster som uppbär bistånd. Dessa hyresgäster bor i dag på sociala kontrakt/kommunkontrakt.” En annan är i dag snabbare med att skicka ärenden till KFM.

Tas särskild hänsyn till att det finns barn i hushållet?

Beträffande om det tas särskild hänsyn om det finns barn med i hushållet svarar åtta av fjorton nej. De som svarat ja uppger att de är ”mer aktiva i förhållande till de sociala myndigheterna” samt informerar socialtjänsten så snabbt som möjligt. Det förekommer även att de ”söker personlig kontakt med myndigheten”. Enligt en värd får ”en barnfamilj som tidigare blivit uppsagd fler chanser till kvarboende”.

Samarbete med kronofogden

Samtliga värddar samarbetar med kronofogden i avhysningsärenden, alla utom en gör det regelbundet. Den som gör det sporadiskt är undersökningens enda privatvärd. År 1994 var det en fjärdedel av värdarna som inte samarbetade alls med kronofogden och endast drygt 60 procent som gjorde det regelbundet. Hälften samarbetar formellt och hälften såväl formellt som informellt, vilket i stort motsvarar resultaten från 1994. Det har inte skett några betydande förändringar i detta samarbete under de senaste tio åren. Endast en svarar att så skett och det genom att de har tätare kontakt i dag. Tolv av fjorton uppger att samarbetet med fogden varit till nytta. Här förelåg stora skillnader mellan privatvärdar och allmännytta 1994, då endast en av tolv privatvärdar ansåg att samarbetet varit till nytta medan 15 av 21 allmännyttiga värddar svarade ja på den frågan. Dock ansåg den enda medverkande privatvärden 2005 att samarbetet med fogden varit till nytta.

I likhet med när frågan ställdes till kronofogdar och socialtjänst är den vanligaste förekommande anledningen till att man tycker att samarbetet varit till nytta, att man fått information som underlättat vräkningsförfarandet, bland annat genom att man kunnat skynda på ärenden. En uttrycker det helt krasst på följande vis. ”Jag får hyresgästen avhyst.” En annan att ”det är ett bra verktyg genom att kompetent personal är satt att utföra avhysningen”. Ett gott samarbete ”och goda rutiner bidrar till tydlighet och rättssäkerhet”. Den genomgående uppfattningen är att kronofogden är till nytta därför att den stärker värdens sak. Detsamma gällde i 1994 års praxisstudie.

Tre av värdarna uppger att de har särskilt samarbete med kronofogden vid vräkning av barnfamiljer. De nämner att de tillsammans

med KFM ”försöker se till att de sociala myndigheterna ska närvara vid avhysning av barnfamilj” samt att ”KFM kontrollerar noggrant om vi har kunskap om barn finns i hushållet. Noggrann kontroll sker även med socialtjänsten.” Dock är frågan om denna typ av utökad kontakt ska betraktas som uttryck för ”särskilt samarbete”.

Endast tre av de tillfrågade värdarna anser att kronofogden ändrat attityd till avhysningshotade hushåll under de senaste tio åren. Två menar att de blivit generösare och en att de blivit restriktivare. De som uppfattar att fogden blivit generösare påpekar ”att KFM är mer generösa med att lämna kortare anstånd” samt att det ”händer att kronofogden kontaktar soc. myndigheter för att försöka rädda situationen” vilket ”ibland vara till stor hjälp för värden”. En värd menar att det inte finns så mycket handlingsutrymme för kronofogden. ”Det formella beslutet om avhysningen är redan taget genom att det finns ett utslag, dom eller beslut från Hyresnämnden. Kronofogdens funktion i detta skede är att verkställa. De är skyldiga att följa de lagar och förordningar som gäller och kan inte bevilja anstånd utan att det finns särskilda skäl.”

Samverkan med socialtjänsten

Beträffande samverkan med socialtjänsten uppger tio värdar att det sker regelbundet, alla utom en att det sker i såväl formell som informell form. Det är en betydligt högre siffra än vad som var fallet 1994 då endast hälften av värdarna samverkade med socialtjänsten. Hälften av värdarna anser att det skett förändringar i denna samverkan sedan 1995. Återigen framhålls att förändringen främst består i utökad informationsutbyte samt tätare kontakter. I några fall förekommer regelbundna träffar mellan hyresvärden och socialtjänsten. En värd uppger att ”soc. reagerar mycket senare på info om betalningsföreläggande. Har en njuiggare inställning gentemot avhysningshotade”.

I ett svar påtalas den positiva förändring som ägt rum i och med att ”vissa stadsdelar har bildat särskilda grupper som arbetar med barnfamiljer, vissa har ”rörliga team”.

Nio av de 14 värdarna anser att samarbetet varit till nytta, vilket är något fler än vad som var fallet 1994. Främst genom att man på olika sätt kunnat undvika vräkning samt ”lättare att få in hyreskulden från vissa gemensamma klienter/kunder”, vilket kan leda till att ”hyresgästens situation stabiliseras”. Därtill underlättar en

bra kommunikation handläggningen ”vilket i sin tur medför att avhysningsärenden hanteras så ”smidigt” som möjligt för alla parter inblandade inkl hg”.

Flera värdar poängterar det värdefulla med särskilda satsningar från socialtjänstens sida, t.ex. uppsökarteam med fokus på vräkningshotade hushåll. ”I de stadsdelar som särskilt arbetar med frågan har samarbetet varit till gagn. Att avhysningar ställs in och att antalet avhysningar minskar är till gagn för både hyresgäst och hyresvärd.” Dock påtalar en av dessa värdar att det kan uppstå problem i kontakten då ”socialtjänstens organisation är snårig vilket gör det svårt att få tag i rätt handläggare”.

Några menar också att de ”önskar tydligare och tidigare initiativ från soc. Om så skulle ske skulle antal avhysta minska högst betydligt.”. Det är viktigt för värdarnas bedömning att få ”en så tydlig bild som möjligt av hyresgästens situation liksom kunskap om vilka insatser och stöd hyresgästen får/kommer att få. Dessa förväntas ju kunna leda till en positiv förändring och ökar möjligheten att kunna bo kvar”. En hyresvärd uppger att de ”har ’skapat’ fler återvinningsvägar efter utslag vilket medfört färre avhysningar. År 1995 hade vi 8,2 avhysningar/månad. Sedan 1999 har siffran inte legat över 1,6 avhysningar/månad”. Vad dessa återvinningsvägar konkret består i framgår inte.

En av de allmännyttiga värdarna samarbetar inte på något sätt med socialtjänsten vid avhysningar, vilket måste betraktas som märkligt. Vad det gäller särskilt samarbete med socialtjänsten vid vräkning av barnfamiljer, har hälften av värdarna inget sådant. De som har någon form av samarbete uppger att ”tätare kontakt/kommunikation” i vissa fall leder till förlikning genom att hela skulden blir betald och att socialt kontrakt tecknas.

Har det skett någon förändring i socialtjänstens attityd till avhysningshotade hushåll?

På frågan om de anser att det skett några förändringar i socialtjänstens attityd till avhysningshotade hushåll under de senaste tio åren, svarar hälften att socialtjänsten blivit restriktivare. Bland annat framkommer att värdarna noterat ”att socialtjänsten ställer högre krav på sina klienter” samt att socialtjänsten i vissa fall kommer in senare än tidigare.

Har avhysningsrutinerna förändrats?

Sex av fjorton värdar uppger att de ha gjort generella förändringar i avhysningsrutinerna de senaste tio åren. En av värdarna påpekar ett betydelsefullt förhållande som gör att socialtjänsten kan missa hus-håll som tvingas lämna sin lägenhet.

Vid förverkande pga obetald hyra finns en skyldighet enligt Hyreslagen att underrätta de sociala myndigheterna. Denna skyldighet finns inte om avtalet sägs upp till hyrestidens utgång återopande JB 12 kap 46§ 1 st 2 p. *Fastighetsägaren har mao ingen rättighet att utan hyresgästens medgivande meddela den sociala myndigheten. Dessa uppsägnin-gar riskerar att gå förbi de sociala myndigheterna såvida inte fastig-hetsägaren på eget initiativ tar kontakt.*³⁵ Den första kontakten med sociala myndigheterna kan annars bli underrättelsen om avhysningsdag från kronofogdemyndigheten dvs i ett sent skede. Svenska Bostäder meddelar sedan mars 2005 den sociala myndigheten i samband med att ett uppsägningsärende hänskjuts till Hyresnämnden.

En av värdarna skärpte rutinerna för 3–4 år sedan då de såg att ”hyresskulderna började öka kraftigt”. Numera tillåter de inte avbetalningar i samma utsträckning och skickar ärendet mycket snabbare till KFM. Uppsalahem ändrade 1995 sina rutiner med ”syftet att minska antalet avhysningar”. Detta gjordes genom ”ökad kommunikation med den enskilde hyresgästen” och det inrättades flera möjligheter för hyresgästen att återvinna hyresrätten. De konkluderar sin nya strategi på följande vis. ”Vi arbetade med `tidig upptäckt` - reaktion vid hyresskuld.” Malmö kommunala bostäder inrättade 2000 två tjänster för hyresrådgivare. De uppger vidare att ”betalningsmoralen förbättrades också radikalt när vi slopade påminnelsen och lät ett inkassobolag skicka ut kraven. Vi arbetar mycket med att minska hyresförluster samt vräkningar.” I Umeå jobbade man för cirka 10 år sedan fram en policy som bland annat ”innebär att de avbetalningsplaner som överenskommes med hg efterföljs”, vilket torde tyda på att de tidigare inte följdes.

³⁵ Kursiverat här.

Hur lång tid tar ett ärende hos hyresvärderna?

För värdarna tar avhysningsärenden uppenbarligen längre tid från det att det hamnat hos dem till det verkställs. Svaren täcker ett tidsspänn mellan en och halv månad till ett år. För majoriteten rör det sig någonstans mellan tre till sex månader.

Har det skett förändringar bland dem som vräks?

Närmare hälften av värdarna menar att det skett förändringar i vräkningspopulationen under de senaste tio åren. Det allmänna intrycket är att det är "fler individer med problem av psykisk art" samt att "andelen vräkta hyresgäster som har missbruk eller psykiskt funktionshinder har ökat". Två värdar uppger att det är fler ungdomar i dag, en annan uppger att det var mer barnfamiljer tidigare och att det i dag är mest ensamstående. En uppger att det förändrats genom att "socialtjänsten inte gör någon skillnad på vilken hushållstyp det gäller". På frågan om fler barnfamiljer vräks i dag, uppger fyra värdar att såväl antalet hushåll med barn som deras andel av de vräkta har minskat. Övriga menar att det är oförändrat.

Är socialtjänsten på plats vid avhysningen?

Endast fyra av de 14 värdarna svarar ja på frågan om socialtjänsten alltid är på plats när barnfamiljer vräks, vilket måste betraktas som minst sagt uppseendeväckande. Det framhålls i kommentarerna till denna fråga att de varierar mellan olika stadsdelar, t.ex. i Stockholm. "Vissa ringer ofta och närvarar alltid, andra stadsdelar är mer passiva. Vi som hyresvärd känner dessutom inte alltid till om det finns barn i hushållet." En annan Stockholmsvärd uppger att "soc har uteblivit vid vissa tillfällen". I Malmö svarar den största kommunala hyresvärderna på följande vis. "Nej tyvärr. Malmö har 10 stadsdelar. De flesta är med. Rosengård är en av dem som inte deltar???" Dock kan det finnas enstaka fall där "barnen redan är omplacerade, då finns inte soc med."

Har hyresvärdarna vidtagit särskilda åtgärder när barnfamiljer blir avhysta?

Sju av värdarna uppger att de inte vidtagit några särskilda åtgärder beträffande avhysningar av barnfamiljer. En har satsat på egna hyresrådgivare, en annan "försöker alltid få till en avbetalningsplan". Om man har kännedom om att det finns barn i hushållet försöker man generellt reagera snabbare och på ett tidigt stadium ta kontakt med socialtjänsten. En värd startade ett särskilt projekt tillsammans med socialtjänsten för 4–5 år sedan. Dock var resultatet klen. "Familjerna ville sällan ha kontakt och de flesta uteblev från de samtal och möten som bokades."

Vad behövs för att minska antalet vräkta barnfamiljer?

Två hyresvärdar svarar att de inte vet vad som behöver göras för att minska antalet vräkningar bland barnfamiljer, en annan att detta är "en fråga för socialtjänsten!" De mer substantiella förslagen kretsar i stor utsträckning kring socialtjänstens verksamhet. Dessa täcks av nedanstående citat.

I samband med underrättelsen från fastighetsägaren bör socialtjänsten agera omgående och bla kontrollera om det finns barn samt kontakta värden.

Tydligare och tidigare initiativ från soc. Fler återvinningsvägar. Kommunikation med hyresgäst. Snabbare reaktion vid hyresskuld.

En mer uppsökande verksamhet från de sociala myndigheternas sida. Vår erfarenhet är att då vi underrättar myndigheten om att en hyresgäst är uppsagd så skickar de alltid ett brev till hyresgästen. Om hyresgästen i fråga ej hör av sig till sociala myndigheten så sker ingen uppföljning. En skyldighet för hyresvärden att alltid underrätta de sociala myndigheterna. I dag finns en sådan skyldighet endast vid förverkande. Borde även ske då hyresavtalet sägs upp till hyrestidens utgång.

MKB har i stort sett inte vräkt en enda barnfamilj pga hyror under 2004. Däremot har vi haft många som har varit nära att bli vräkta. För att undvika att barnfamiljer hamnar i denna situation behövs ett tätare samarbete mellan hyresvärdar och soc. myndigheter. Obs! varför inte låta hyresbidragen/bostadsbidragen gå till värdarna som tidigare? Trots allt så borde de vara öronmärkta som

hyra. Vi kan se att det oftast är samma personer som återkommer i samma beteende. Önskvärt om soc. kunde ha resurser till att jobba vidare/följa upp där man har gått in och löst en stor hyresskuld. Det krävs stort engagemang och ett hårt arbete hos de större vårdarna för att utforma snabba och bra rutiner + mera individbaserade insatser av förebyggande karaktär.

Ett annat förslag går ut på att ”ytterligare effektivisera krav- och inkassorutiner så att reaktion och aktivitet sker ännu snabbare”. En annan vård framhåller att det gäller att förstå att man har ett eget ansvar. ”Många verkar tro att bara för att man har barn så går socialen in och löser alla skulder. Sen tror jag att ekonomisk rådgivning skulle hjälpa många och i vissa fall kanske man behöver hjälp av ”god man” eller liknande.”

1.5 Summering och slutsatser

Inledningsvis kan man konstatera att intentionerna med den lagändring som genomfördes 1993 för att öka socialnämndernas möjligheter att förhindra att vräkning verkställdes enligt de tillfrågade socialnämnderna inte har realiserats. Bortsett från detta är det en genomgående uppfattning att regelverket i det stora hela fungerar bra.

En summering av de tre aktörernas uppfattning av hur avhysningspraxis förändrats under de senaste tio åren vittnar om en tilltagande restriktivitet. Flertalet kronofogdar anser att såväl vårdarna som socialtjänsten antagit en restriktivare praxis, och närmare hälften av socialtjänsterna anser att vårdarna blivit restriktivare. En fjärdedel av de tillfrågade socialtjänsterna anser också att de själva blivit restriktivare och de får medhåll av hälften av vårdarna. En femtedel av kronofogdarna uppgav i enkäten från 1994 att socialtjänsten såg till att den avhyste fick någonstans att bo – ett svar som inte förekommer alls i 2005 års enkät. Att andelen av vårdarna som inte accepterar socialbidrag ökat från tre procent 1994 till 43 procent elva år senare får i sammanhanget betraktas som en uppseendeväckande stor ökning.

Ett centralt tema i de flesta enkätsvar är att kommunikation och information mellan de tre instanserna bör förbättras för att därmed skapa möjlighet till att agera på ett tidigt stadium. I likhet med undersökningen 1994 påpekar KFM att socialtjänsten i större utsträckning borde bekräfta att underrättelse nått dem samt meddela

att de vidtagit åtgärder. Denna uppfattning återfinns även i de självkritiska kommentarerna från socialtjänsterna. Ändock samverkar kronofogden i hög utsträckning med såväl värdarna som socialtjänsten, om än i något högre utsträckning med värdarna. Samtliga tillfrågade värdar 2005 uppger att de samarbetar med KFM och i vissa fall även med socialtjänsten. En återkommande synpunkt från socialtjänsten i detta sammanhang är att värdarna måste reagera snabbare. En något tillspetsad summering skulle vara att samtliga inblandade tycker att alla andra ska agera snabbare. Det finns således upparbetade kanaler, såväl formella som informella; problemet är att de i större utsträckning och framför allt snabbare borde användas. Bland de goda exemplen i undersökningen återfinns den förändring som infördes inom en KFM som innebar samarbetsmöten med socialkontoret i vräkningsärenden två gånger per år, något som resulterat i bättre kommunikation och snabbare handläggning.

Tiden från det att ett vräkningsärende inkommer till dess att vräkning verkställs, skiljer sig av förklarliga skäl åt mellan de tre aktörerna. För kronofogden, som är sist i kedjan, tar det i snitt tre till fyra veckor, medan ett ärende för socialtjänsten vanligen tar mellan en till två månader även om det i vissa fall kan ta betydligt längre tid. Längst tid tar det för värdarna som är först i kedjan. Där pågår enligt enkätsvaren ett vräkningsärende vanligen mellan tre och sex månader, men även där kan det ta längre tid i vissa fall upp till ett år.

Socialtjänstens agerande vid tre centrala tidpunkter i vräkningsprocessen summeras i följande tabell.

Tabell 9: Andel socialnämnder som: 1. Kontaktar samtliga hushåll när de får besked från värden om uppsägning av hyresgästen, 2. Kontaktar samtliga hushåll när de får meddelande om datum för avhysning från KFM samt 3. Närvarar vid samtliga vräkningar när de verkställs.

	<i>1. Meddelande från värden om uppsägning</i>	<i>2. Datum för vräkning från KFM</i>	<i>3. Vräkningen verkställs</i>
1989	91	45	13
1994	76	46	2
2005	81	81	22

Tabellen visar att ju allvarligare situationen blir för de vräkningshotade hushållen desto passivare blir socialtjänsten, vilket måste betraktas som märkligt.

Till de goda exempel som förekommer i enkätsvaren och som också är att betrakta som regelrätta särskilda satsningar är inrättandet av speciella uppsökarteam och särskilda tjänster inom socialtjänsten med fokus på vräkningar samt samarbetsprojekt mellan socialtjänst, värdar och kronofogdar. Detta uppges underlätta tidig och tätare kontakt, vilket har varit särskilt betydelsefullt när det gäller familjer med barn. Dock är dessa särskilda insatser snarare undantag än regel, vilket är beklagligt då de uppenbarligen varit framgångsrika i bemärkelsen att de lett till att vräkningar kunnat avstyras.

Även om den absoluta majoriteten av de tillfrågade, såväl kronofogdar och socialtjänst som värdar, menar att regelverket i stort fungerar bra, är det två kronofogdar som påtalar att när det gäller barnfamiljer så "behövs en regeländring där soc åläggs att besöka familjen för utredning". Den menar att socialtjänsten i regel enbart skickar brev och hör inte familjen av sig gör socialtjänsten oftast ingenting och dessa familjer "öppnar i regel aldrig sin post".

Enligt sju av elva kronofogdar sker inget särskilt samarbete med hyresvärdarna när det gäller vräkningshotade barnfamiljer. De fyra som uppgett att de har sådant samarbete har lämnat svävande svar av typen "god dialog och kommunikation" och "för att ge den bästa lösningen för barnfamiljen". Dock menar flera av dem att det är positivt att de får information av värden om det finns barn i hushållet.

Vad det gäller samarbetet med socialtjänsten är det åtta av elva kronofogdar som uppger att det förekommer särskilt samarbete vid vräkning av hushåll där det ingår barn. Men återigen är det ytterst diffusa svar på följdfrågan hur detta samarbete tar sig uttryck; att det rings fler samtal samt att man lägger "större fokus på barnfamiljer" är inga konkreta uttryck av särskilt samarbete. Dessutom uppger tre av fogdarna att initiativet till samarbete vid vräkning av barnfamiljer antingen ligger hos KFM eller hos värden i bemärkelsen att de trycker på socialtjänsten. Drygt hälften av de tillfrågade socialförvaltningarna å sin sida, uppger att de har särskilt samarbete såväl med kronofogde som med hyresvärd vid vräkning av barnfamiljer. Men när de ska precisera detta särskilda samarbete, blir det även här allmänna påståenden om "på alla sätt försöka undvika avhysningen" samt tätare och aktivare kontakt med KFM och hyres-

vårdar. Med andra ord ingenting som går utanför traditionellt socialt arbete med denna typ av problem.

Åtta av elva kronofogdar uppger att de tar särskild hänsyn om det finns barn i hushållet som ska vråkas; främst genom att de tar kontakt med socialtjänsten och försäkrar sig om att barnen har någonstans att bo. Huvudsakligen handlar det således även här om arbete enligt gängse rutiner. Sammantaget kan detta inte betraktas som att de tillfrågade kronofogdarna tar några extraordinära hänsyn när det handlar om vråkningshotade barnfamiljer. Det är inte heller så märkligt då detta inte ligger inom KFM:s kärnverksamhet.

Även en stor andel av socialförvaltningarna (90 procent) uppger att de vidtar särskilda åtgärder när det gäller vräkning av barnfamiljer. Framför allt försöker man se till att barnen har någonstans att bo efter vräkningen, t.ex. "överflyttning till annan vårdnadshavare". Här finns det dock risk för det som Cecilia Löfstrand benämnt som omdefiniering av vräkt barnfamilj³⁶. I synnerhet vad det gäller umgängesbarn blir den förälder som vråks i dessa fall lätt omdefinierad som ensamstående utan barn, vilket resulterar i att ett antal barn som drabbas av vräkning "försvinner" ur statistiken.

Majoriteten av vårdarna uppger att de inte tar särskilda hänsyn om det finns barn med i hushållet som ska vråkas. Dock är det tre av dem som har särskilt samarbete med KFM vid vräkning av barnfamiljer, bland annat ser de tillsammans med KFM till att de sociala myndigheterna närvarar. Ännu fler, hälften, har särskilt samarbete med socialtjänsten i dessa ärenden. Främst handlar det om "tätare kontakt/kommunikation" vilket i vissa fall kan leda till förlikning. Men återigen är det tveksamt om detta ska benämnas "särskilt samarbete".

Enligt fyra av elva kronofogdar är socialtjänsten inte alltid på plats när barnfamiljer vråks. Enligt en fogde måste KFM stundtals kontakta socialtjänsten och uppmana någon därifrån att närvara vid förrättningen, något som uppfattas som "mycket enerverande". I ett av ja-svaren påtalas att socialtjänsten är på plats, men på KFM:s initiativ. Även vårdarna är kritiska till att socialtjänsten inte alltid är på plats när barnfamiljer vråks. Endast fyra av dem uppger att socialtjänsten alltid är på plats i dessa fall. Ett fåtal fogdar och vårdar påpekar att det kan förekomma enstaka fall där socialtjänsten inte närvarar då barnen redan är omplacerade. Denna brist på närvaro

³⁶ Löfstrand, 2001.

från socialtjänstens sida måste betraktas som ett nedslående resultat.

Flera av de tillfrågade socialförvaltningarna menar att barnperspektivet stärkts, vilket tagit sig konkreta uttryck i att i dag betalas barnfamiljers hyresskulder oftare än förut. Att det finns barn i familjen är också det vanligaste skälet till att socialnämnden följer upp vad som händer med familjen efter det att vräkningen verkställts. Men när socialtjänsten redovisar skälen till att avslå ansökan från barnfamiljer om pengar till hyresskuld framkommer att dessa inte skiljer sig från hur ekonomiskt stöd till hyresskulder generellt bedöms. Således tas i den bemärkelsen inga särskilda hänsyn beträffande ekonomiskt bistånd till barnfamiljer med hyresskulder.

När man frågar kronofogden, hyresvärdar och socialtjänst om vilka åtgärder som bör vidtas för att minska antalet vräkt barnfamiljer, blir svaren väldigt likartade med vad de anser bör förbättras generellt. Det handlar främst om bättre information och kommunikation samt snabbare insatser. Enligt kronofogden måste hyresvärd och socialtjänst vara aktivare och snabbare ta kontakt innan verkställighet samt agera kraftfullare. Vad det gäller specifikt för att minska andelen vräkt barnfamiljer anser de att hyresvärdarna borde ta personlig kontakt när hyresbetalningen upphör och eventuellt bostadsbidrag borde betalas ut direkt till värden. Därtill ska värden förbättra informationen till hyresgästen, gärna redan vid kontraktstecknandet, om vilka konsekvenserna blir av utebliven hyresbetalning. Enligt socialtjänsten måste det till tidig kännedom om barnfamiljernas situation. Det kräver ökat samarbete mellan olika aktörer, framför allt mellan hyresvärdar och socialtjänst. Dessutom menar de att hyresvärdarna bör ta större ansvar. Hyresvärdarna å sin sida menar att socialtjänsten bör agera snabbare och kontrollera om det finns barn i hushållet. De pläderar även för ekonomisk rådgivning och mer uppsökande verksamhet från socialtjänstens sida, samt bättre samarbete mellan värdar och socialtjänst. Även de anser att hyresbidrag och bostadsbidrag bör som tidigare gå direkt till värden.

Det finns med andra ord på de flesta håll någon form av upparbetat samarbete. Kritiken ligger främst på hur samarbetet utformas i praktiken. För att minska antalet vräkningar, i synnerhet av hushåll där det ingår barn, måste befintliga kontakter aktiveras tidigare i vräkningsprocessen. Detta gäller särskilt relationen KFM och socialtjänst. Det går helt enkelt ofta inte tillräckligt snabbt. En möjlig tolkning av detta är att tiden är för knapp. Flera av de tillfrå-

gade, såväl fogdar som värdar men främst socialtjänsten uppger också att det är kort om tid. För att skapa goda förutsättningar för olika typer av reella särskilda insatser skulle det därför vara meningsfullt att förlänga återvinningsfristen med två veckor, dvs. från nu gällande 18 vardagar till 30. Därmed skulle 1993 års lagändring kunna få större effekt, dvs. socialtjänsten får reell möjlighet att hinna agera inom återvinningsfristen på det sätt som lagstiftarna åsyftade. En annan möjlighet skulle vara att man, i likhet med i så många andra sammanhang, även betalar hyran i efterskott.

En annan åtgärd som skulle kunna minska vräkningar i allmänhet och vräkning av hushåll där det ingår barn i synnerhet, är de särskilda satsningarna i form av specialteam och uppsökargrupper som redovisas i vissa enkätsvar. Dessa har uppenbarligen varit framgångsrika i bemärkelsen att det vid flera tillfällen inneburit att man lyckats undvika att vräkningen verkstälts. Dessa försök kan tjäna som goda exempel, vilket i olika sammanhang efterfrågats (t.ex. KFM-rapport 2005). Därtill bör socialtjänstens ekonomiska rådgivningsverksamhet till hushållen återupplivas och utvecklas. Tilldela Konsumentverket resurser för utbildning av socialarbetare i ekonomisk rådgivning.

Inrättande av en vräkningsakut är en annan möjlighet. Åtminstone borde det inrättas för de hushåll där det ingår barn. Hushåll som riskerar vräkning på grund av utebliven hyresbetalning skulle här ges möjlighet att låna pengar för att säkerställa att hyresrätten inte förloras. I samband med detta upprättas en avbetalningsplan där det även ingår ekonomisk rådgivning. En vräkningsakut innebär en möjlighet till skuldsanering på lägre nivå än gällande skuldsaneringslag där det krävs stora och långvariga skulder. Med tanke på de vräktas förhållandevis låga skulder skulle det inte heller bli en särdeles kostsam åtgärd, i synnerhet inte om det utformas som en lånemöjlighet om än med fördelaktiga återbetalningsvillkor. Det är värt att erinra sig att en genomsnittlig vräkning kostar mer att genomföra, än vad den absoluta majoriteten av de vräktas har i hyresskuld.

Det finns således konkreta åtgärder att vidta för att minska antalet vräkningar i allmänhet och vräkningar av barnfamiljer i synnerhet. Allt som behövs är politisk vilja.

Referenser

- Flyghed, Janne och Sten-Åke Stenberg: *Vräkt i laga ordning*. Rapport från ett forskningsuppdrag bekostat av Konsumentverket och Socialdepartementet. (Rapport 1993/94:1, 70s.)
- Flyghed, Janne: Värden, kronofogden, socialtjänsten och de vräkt. Vräkningar i Sverige 1982–1994 (Socialstyrelsen 1994, stencil 69s.)
- Kronofogdemyndigheten/Tumbaenheten: Rapport. Projekt ”Översyn av handläggning av avhysningar med avsikten att försöka göra hanteringen mindre kostsam”, 2005-03-24. Cit. KFM-rapport 2005.
- Löfstrand, Cecilia: Vräkningar i praktiken – vilka vräks och vilka får stanna? I: SOU 2001:95 *Att motverka hemlöshet*. Bilagedel: Slutbetänkande av Kommittén för hemlösa.
- Nilsson, Anders & Janne Flyghed (2004): Tryggare kan ingen vara? Vräkning av barnfamiljer: Förekomst, orsaker och konsekvenser, s.257–288 i Ds 2004:41 *Ekonomiskt utsatta barn*.
- RSV Rapport 1991:1. Översyn av utsökningsbalken.
- SoS-rapport 1989:36. Från hyresskuld till avhysning.

Bostadens betydelse för barn

Av Maria Nordström

3.1 Vad är miljöpsykologi?

Miljöpsykologin beskriver hur individer använder, upplever och värderar sin fysiska omgivning (Bonnes & Secciaroli 1995, ”Svensk miljöpsykologi. En antologi” 2005). Olika aspekter av fysisk omgivning studeras. Man utgår från allmän psykologisk kunskap om människan och använder både kvantitativa och kvalitativa metoder som inom annan psykologisk forskning. Miljöpsykologin är en tillämpad vetenskap, som ger underlag för planerare och andra praktiker att utgå från i deras handlingsinriktade verksamhet för förändringar av fysisk miljö. Stora forskningssatsningar har i Sverige gjorts på miljöpsykologisk forskning särskilt riktad mot människors användning, upplevelser och värderingar av natur och utemiljö (Nordström 1994).

Utvecklingen inom miljöpsykologin, som är en tämligen ung vetenskap, har de senare åren allt tydligare visat att för att bättre förstå förhållandet mellan individ och miljö måste man ta hänsyn till hur individen präglas av de speciella sociala och kulturella förhållanden, i vilka hon växer upp. Detta betyder att även om det finns generella mönster i individens förhållningssätt till sin fysiska omvärld, bestämda av ålder och kön, så finns olikheter mellan individer uppvuxna i olika kulturer och på olika platser. Kulturer och platser präglar människor så att de värderar olika typer av miljöer, olika kvaliteter hos dessa och använder dem på olika sätt.

3.2 Bostadens betydelse växer långsamt fram hos individen och förändras med individens ålder

Under barndomen och uppväxttiden byggs individens platsföreställningar långsamt upp och de återspeglar hur individen till en början utforskar platsen, där hon bor, för att förstå dess karaktär

och egenskaper, innan hon senare vidgar sitt omvärldsintresse till att omfatta även mera avlägset belägna och okända platser. Den unga individen utforskar sin omvärld genom sina sinnen och konkreta handlingar. Det är först i och med tonåren som hon utvecklar en tankemässig förståelse av omvärlden och i sina tankar kan relatera platser till varandra liksom förmedla sin kännedom om dem språkligt och i abstrakta framställningar.

I en undersökning, där skolbarn i olika åldrar i skrift skulle ge uttryck för en önskebostad, kom dessa förändringar i föreställningarna till tydligt uttryck (Nordström 1990). Utifrån en innehållsanalys av skolbarnens uppsatser kunde föreställningarna beskrivas enligt tabellen som följer.

Tabell:1 Föreställningsteman och föreställningarnas kognitiva karaktärer hos skolbarnen

<i>Åldrar</i>	<i>Föreställningstema</i>	<i>Föreställningens kognitiva karaktär</i>
De yngsta barnen 9–12 år	“platsen” utomhus	Ser en bild av ett hus framför sig
Mellangruppens barn 13–15 år	“rummet” inomhus	Konstruerar en flerdimensionell föreställning
De äldsta 16–17 år	“livsprojektet”	Refererar till en egen upplevelse; tid och olika möjligheter

De yngsta barnen återger i sina korta uppsatser i regel en plats utomhus, vilket framgår dels av att de beskriver hus sedda utifrån, dels av att de räknar upp växter och anordningar som finns utomhus. Uppsatserna förefaller vara en blandning av en beskrivning av hur det faktiskt ser ut på den plats, där barnen bor, och ett uttryck för en önskan om något därutöver.

Med hjälp av sin språkliga och rumsliga förmåga att tänka abstrakt konstruerar mellangruppens uppsatsskrivare, 13–15 år gamla, en sammanhängande föreställning om en bostad. Innehållsmässigt ligger fokus nu inte på förhållanden utomhus utan på bostaden inomhus. Bostaden beskrivs ofta systematiskt.

Hos de äldsta uppsatsskrivarna, 16–17 år gamla, är det språkliga sammanhanget fullständigt. Texterna har ibland en litterär karaktär. En författarpersonlighet träder fram och visar att det är hennes föreställning man som läsare möter i uppsatsen. I dessa uppsatser framträder ett tidsmedvetande hos de unga, de blickar både bakåt mot tidigare generationer och sin egen uppväxt och framåt. De uttrycker olika projekt för sina liv. Dessa livsprojekt har ofta en referens i den egna barndomen och uppväxtmiljön.

3.3 Uppväxtmiljöns prägling av individens föreställningar

Detta tyder på att de platser där vi växer upp har stor betydelse för oss, troligen därför att det är här vi börjar utveckla vår förståelse av omvärlden. De utgör den personliga första referensen, med vilken andra platser sedan jämförs (Nordström 1998). Dessa första platser är viktiga också därför att de är intimt förknippade med familjen och relationerna till föräldrarna och syskonen. För den unge individen hör dessa upplevelsemässigt samman, föräldrarna och platsen där man lever tillsammans.

Studier visar att det är först i 15-års åldern som den unge individen självständigt tar ställning till föräldravärlden, föräldrarnas sätt att leva och därmed sin uppväxtmiljö (Nordström 2000 a & b; Trondman 2000). Då har individen utvecklat en tydlig och självständig identitet, vilket gör detta ställningstagande möjligt. Samtidigt är detta ställningstagande präglad av individens uppväxtmiljö, familjeförhållanden och erfarenheter.

3.4 Bostaden och boendemiljön – utgångspunkterna för barnets självständiga utforskande av omvärlden

Bostadens närmiljö, bostadsgården, den egna trädgården eller bostadsgatan, utgör den plats utanför den invanda miljön inomhus, där barnet på egen hand kan börja röra sig och själv undersöka och upptäcka vad som finns utanför bostaden och hemmet. Föräldrar vistas här tillsammans med sina barn när de är små men låter barnen efterhand få vistas allt längre tider ute på egen hand i den omedelbara närmiljön. När barnet kan visa att det kan klara av att vara ute själv låter föräldrarna det röra sig allt längre bort från bostaden.

Etappvis utvidgas på detta sätt barnets aktionsradie och samtidigt ökar barnets kunskap om omvärlden.

Bostadens grannskap, dagis, lekplatser, vägarna till och från dessa olika platser utgör under flera år barnets värld utomhus.

I skolåldern tas ett nytt stort steg mot en vidgad omvärldskänedom och detta sker efterhand allt mindre under föräldrarnas överinseende och skydd. Skolan och skolgården blir en ny fysisk och social värld, som barnen möter, med stor betydelse för deras förmåga att orientera sig, hitta och använda platser att vara på utomhus liksom att hantera nya sociala kontakter. Här träffar de barn som de tidigare inte har känt och som kommer från andra platser än där de själva hör hemma (Lindblad 1993, Olsson 1995).

3.5 Bostadens utemiljö – ett "frirum" för barn och unga

Barn i 10- till 12-års åldern vistas i regel mycket utomhus, därför att utemiljön är intressant och spännande för dem. De utvecklar i denna ålder ofta en enastående platskänedom. Jämfört med hur vuxna relaterar sig till fysisk miljö gör barn i dessa åldrar det på ett intensivt och ingående sätt. De lägger märke till detaljer och kvaliteter hos platser, som ofta går vuxna förbi. De hittar också egna platser, "frirum", där vuxna inte uppehåller sig och som vuxna betraktar som ointressanta, överblivna och utan någon funktion.

Lindblad, som beskrivit hur viktiga "frirum" är för skolbarn, karakteriserar dem som platser som "inbjuder ens egna tankar att finnas till--, där man känner sig hemma och dit man gärna återvänder" (Lindblad aa s. 19). Sådana platser kan tilltala barn, just därför att de här känner sig fria från vuxenvärldens överinseende (Moore 1990). Ofta upptäcker och använder barnen platserna tillsammans med sina kamrater för lekar eller för att bara vara på. Barn kan på sådana platser uppleva en stark känsla av frihet. Denna frihetskänsla har dels med upplevelsen av frihet från föräldravärlden, dess restriktioner och kontroll, att göra, dels med att barnen känner att de nu kan klara sig själva ute.

Att favoritplatser utomhus kan ha stor känslomässig betydelse för barn och unga har visats av Korpela, Kyttä och Hartig (2002). I deras undersökning angav alla barn, 8 till 13 år gamla, att de hade en favoritplats och beskrev dess betydelse för att kunna "pour out troubles, reflect on personal matters, to clear one's mind and feel

free and relaxed” (Korpela, Kyttä & Hartig aa s. 395). Det påtagligt fysiska intresset för omvärlden avtar när barnen blir äldre, utvecklar ett mera socialt intresse för sin omvärld och intar ett mera distanseerat, kognitivt präglat, förhållningssätt till omvärlden.

3.6 Socialt och kulturellt påverkade mönster för ungas förhållningssätt till fysisk omgivning

En förändring i tonåringars sociala beteende beror på att ”utvecklingen går från att göra till att vara tillsammans. Den centrala drivkraften bakom detta är de fysiska, psykiska och sociala förändringar som är förknippade med puberteten och adolescensen” (Andersson aa s. 248, författarens markering). Andersson, som har studerat hur tonåringar, 13 till 18 år gamla, använder utemiljön i sina bostadsområden och i staden för sitt umgänge med varandra, påpekar att det är utomhus som det offentliga livet blir synligt. För individen att lära sig om och bli delaktig i det offentliga livet handlar det om att ”våga testa gränser och göra nya saker. Om att pröva frihet och självständighet och se sig själv i ett nytt ljus. Det handlar om social kompetens och en förmåga att fungera kollektivt” (Andersson aa s. 252). Det är detta ungdomar prövar ut i kontakterna med andra ungdomar. Genom dessa kontakter utvecklar de sin egen syn på omvärlden, föräldrarna, skolan och sina tankar om hur de själva vill bli som vuxna. Härigenom skapar de en egen ”social identitet” – som individer och som grupp. Ungdomar i alla kulturer tillbringar mycket tid med att prata med varandra.

Ungdomars intresse för offentligheten handlar främst, menar Andersson, om att träffa andra ungdomar, men på ett nytt sätt än tidigare när de var yngre, och att utpröva roller och relationer till varandra såsom de unga vuxna som de håller på att utvecklas till. Utemiljön spelar alltså en stor roll för ungdomars socialisering.

Det vi ser är ett fält av åldersrelaterad interaktion. Vidare dominerar interaktionen av kommunikation *ansikte mot ansikte*. Ungdomarna befinner sig i direkt, fysisk kontakt med varandra. Det de gör är också påtagligt *relationsinriktat*: de pratar, skojar och har roligt tillsammans. --- Slutligen sker detta på platser som präglas av *öppenhet och tillgänglighet*. Det är på stadens allmänna platser, på kommunikationsytor eller i samlingslokaler som ungdomarna möts (Andersson aa s. 7, författarens markering)

För de ungdomar i Anderssons undersökning som bor i förortsområden utgörs i hög grad det lokala offentliga livet av "platser som består av natur eller grönområden" (Andersson aa s. 141). Han menar att vad som gör grönområdena i dessa bostadsområden så användbara för ungdomarna är att de "*kombinerar närhet, avskildhet och tillgänglighet*" (Andersson aa s. 142, författarens markering).

3.7 Fysisk och social problematik

Andersson konstaterar att det finns en koppling mellan uteorienterade ungdomar och social problematik. I tonåren blir det tydligt att det finns skillnader mellan barns och ungas sätt att värdera och använda fysisk miljö. Den trygghet, som platsförankringen och hemhörigheten i boendemiljön ger den unga individen, kan bli till en instängdhet, när kontakterna med den vidare sociala omvärlden är få.

Lieberg (2000) talar om tre olika mönster för ungdomars "livs-
stilsorientering" med konsekvenser för deras användning av fysisk miljö. Ungdomar orienterade mot hem- och familjeliv använder inte den fysiska miljön som en plats att uppehålla sig på i någon större utsträckning, vilket inte heller ungdomar gör som är orienterade mot idrotts- och föreningsliv. För båda dessa grupper av ungdomar är det den sociala gemenskapen med andra som kommer i främsta rummet och de aktiviteter man delar med dem är inte alltid kopplade till utemiljön. Med ungdomar med en kamratorienterad livsstil förhåller det sig annorlunda. Denna grupp av ungdomar använder utemiljön i grannskapet och offentliga platser för sitt umgänge. Fysisk miljö har alltså en större betydelse för dem. För en del sådana grupper kan kamratgemenskapen och platsbundenheten resultera i en isolering från inte bara andra platser utan innebär en påtaglig social isolering och kan upplevas som en instängdhet i bostadsområdet. Sådana grupper av ungdomar återfinns man i bostadsområden med segregationsproblematik (Nordström 2002). Lieberg påpekar att denna typ av ungdomsgrupp kan ha större svårigheter än de andra att bli delaktiga i vad han kallar "samhällsintegrationen".

3.8 Fysisk och social problematik

Andersson konstaterar att det finns en koppling mellan uteorienterade ungdomar och social problematik. I tonåren blir det tydligt att det finns skillnader mellan barns och ungas sätt att värdera och använda fysisk miljö. Den trygghet, som platsförankringen och hemhörigheten i boendemiljön ger den unga individen, kan bli till en instängdhet, när kontakterna med den vidare sociala omvärlden är få.

Lieberg (2000) talar om tre olika mönster för ungdomars "livsstilsorientering" med konsekvenser för deras användning av fysisk miljö. Ungdomar orienterade mot hem- och familjeliv använder inte den fysiska miljön som en plats att uppehålla sig på i någon större utsträckning, vilket inte heller ungdomar gör som är orienterade mot idrotts- och föreningsliv. För båda dessa grupper av ungdomar är det den sociala gemenskapen med andra som kommer i främsta rummet och de aktiviteter man delar med dem är inte alltid kopplade till utemiljön.

Med ungdomar med en kamratorienterad livsstil förhåller det sig annorlunda. Denna grupp av ungdomar använder utemiljön i grannskapet och offentliga platser för sitt umgänge. Fysisk miljö har alltså en större betydelse för dem. För en del sådana grupper kan kamratgemenskapen och platsbundenheten resultera i en isolering från inte bara andra platser utan innebär en påtaglig social isolering och kan upplevas som en instängdhet i bostadsområdet. Sådana grupper av ungdomar återfinns man i bostadsområden med segregationsproblematik (Nordström 2002). Lieberg påpekar att denna typ av ungdomsgrupp kan ha större svårigheter än de andra att bli delaktiga i vad han kallar "samhällsintegrationen".

Att de olika "livsstilsorienteringar" som Lieberg urskiljer hos olika grupper av tonåringar har en bakgrund i ungdomarnas uppväxt- och familjeförhållanden framstår som troligt och kan möjligen kopplas till exempelvis olika mönster hos barn att leka och använda den fysiska miljön i sina bostadsområden, något som i sin tur är relaterat till olika typer av familjeliv och relationer till föräldrarna.

I en undersökning om barns fritidsvanor från mitten och slutet av 1970-talet visades i en etnologisk undersökning att barn i olika socialgrupper och olika bostadsområden hade mycket olika fritidsvanor (Bjurman 1981). Medan mera välbeställda barn i villaförorter lekte i mindre grupper med andra barn och använde mera av

sin fritid för olika fritidsaktiviteter, ofta schemalagda och arrangerade av föräldrarna, vilket innebar att deras barndom präglades i stor utsträckning av de ramar som deras föräldrar satte för dem, var barn i mindre välbeställda bostadsområden hänvisade till sig själva och varandra och till barnens "egen" värld. De välbeställda barnen var från början vana vid att röra sig på egen hand och tillsammans med sina föräldrar utanför sina bostadsområden och hade många olika sociala kontakter. De mindre välbeställda barnen saknade i stor utsträckning sådana sociala kontakter. Själva familjesituationen var otrygg för dem och innebar en osäkerhet om framtiden. Kännedomen om världen utanför bostadsområdet var begränsad. Deras föräldrar kunde inte hjälpa dem att orientera sig i den vidare omvärlden. Som Bjurman formulerar det "Fattigdomen stänger in dem i förorten" (Bjurman 1981 s. 217).

3.9 Avslutning

Bostaden och bostadsmiljön representerar stora värden för barn. Det är platsen för hemhörighet i en konkret fysisk bemärkelse liksom i en symbolisk bemärkelse, eftersom den är associerad med föräldrarna, familjen och uppväxten. Den har stor utvecklingsmässigt betydelse för barn som ett "frirum" och kan ses som en utvecklings- och lärandemiljö fysiskt, psykiskt och socialt.

Innebörden av utemiljön skiftar med barnens ålder och utvecklingsfas men behåller sitt värde upp i tonåren. Det är i tonåren som boendemiljöns värde för individen prövas – som en plats att tryggt lämna bakom sig för nya erfarenheter eller som en plats som stänger henne inne och håller henne tillbaka i vidare kontakter med omvärlden utanför familjen och bortom barndomen.

Referenser

- Andersson, B. (2002), *Öppna rum. Om ungdomarna, staden och det offentliga livet*, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet
- Bjurman, E. L. (1981), *Barn och barn. Om barns olika vardag*, Lund
- Bonnes, M. & Secciaroli, G. (1995), *Environmental psychology. A psychosocial introduction*, London
- Korpela, K., Kyttä, M. och Hartig, T. (2002), "Restorative experience, self-regulation, and children's places preferences" i *Journal of Environmental Psychology* (2002), 22, 387–398
- Lieberg, M. (2000), *Ungdom i småort. Om ungdom, identitet och lokala livsformer*, Asplundbiblioteket rapport R1:2000, Institutionen för arkitektur, Lunds tekniska högskola
- Lindblad, B. (1993), *Skolgården – barnens frirum*, forskningsrapport SB:58, Statens Institut för Byggnadsforskning, Gävle
- Moore, R. C. (1990), *Childhood's domain. Play and place in child development*, MIG Communications, Berkeley, California
- Nordström, M. (1990), *Barns boendeföreställningar i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*, forskningsrapport SB:30, Statens Institut för Byggnadsforskning, Gävle
- Nordström, M. (1994), *Vårt behov av grönska. Några aktuella miljöpsykologiska forskningsresultat*, R14:1994, Byggnadsforskningsrådet, Stockholm
- Nordström, M. (1998), "Den fysiska miljöns betydelse för vårt meningsskapande" i *Barndomens platser – miljöns betydelse för identitetsutvecklingen*, red. M. Grönros, Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Stockholm
- Nordström, M. (2000a), *Känslan för platser. En jämförande utvecklingspsykologisk studie av barns och ungdomars värdering av fysisk miljö i Sverige och Frankrike, del 1: Landsbygdsbarn*, Kulturgeografiskt seminarium 1/00, Stockholms universitet
- Nordström, M. (2000b), *Rummet som plats. En jämförande utvecklingspsykologisk studie av barns och ungdomars värdering av fysisk miljö i Sverige och Frankrike, del 2: Stadsbarn*, Kulturgeografiskt seminarium 4/00, Stockholms universitet
- Nordström, M. (2002), *Instängd på platsen. En miljöpsykologisk analys av upplevelsen att växa upp och bo i ett segregerat bostadsområde*, meddelande 113, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet

- Olsson, T. (1995), Skolgården – det gränslösa uterummet, Stockholm
- Svensk miljöpsykologi. En antologi* (under utgivning 2005), red. Johansson, M. och Küller, M., Studentlitteratur, Lund
- Trondman, M. (2000), "Att flytta eller stanna, det är frågan? Om barns och ungdomars föreställningar om att vilja bo kvar i Hällefors eller att flytta" i *Vi flytt nu. Om befolkningsflyttningarna i Sverige*, red. G. Graninger, G. Blücher & L. Nyström, Stiftelsen Vadstena Forum för samhällsbyggande, skrift XIV 2000, Stadsmiljörådet/Boverket, Karlskrona

Barns perspektiv och perspektiv på barn som informanter

Av Elisabet Näsman

Rättigheter och nytta

Den konvention för barnets rättigheter, som FN antagit omfattar ett perspektivskifte i synen på barn jämfört med det tidigare dokumentet från Nationernas förbund. Från att ha setts som passiva objekt för vuxnas agerande och i behov av vuxnas ansvarstagande skrivs det fram en kombination av tänkande kring barn som både objekt och subjekt. Barn framställs som aktörer med rätt till delaktighet i beslut som rör deras liv. Det är detta som ger barn rätt till information och rätt att få göra sin röst hörd. Från att i sitt utanförskap som omyndiga ha utgjort ett självklart exempel i diskussion om medborgarskapsbegreppets gränser, inkluderas barn nu i frågor kring demokrati och medborgerliga rättigheter.

Delaktighet som fostran

Barns medborgarskap och aktiva deltagande kan dock ha flera olika innebörder. Medan barnkonventionen uttrycker ett rättighetsperspektiv för dess egen skull, kan man i ett tillämpningsområde som skolan, se att det finns en nyttoaspekt som knyter an till skolans uppgift att fostra barn till medborgare i vuxenlivet¹. Barns delaktighet kan därmed förlora sin karaktär av rättighet och mer bli ett redskap (bland andra) för fostran. Delaktigheten kan då också begränsas till skenbarhet eftersom övning, att i nuet uppleva på låtsas vad som på allvar ska komma senare, snarare än att reellt vara delaktig i nuet kan ses som tillräckligt för fostran. Likaså kan den fostrande funktionen innebära att delaktighet villkoras med upp-

¹ Elisabet Näsman "Barn, barndom och barns rätt", i Lena Olsen *Barns makt*. Justus förlag, 2004.

fyllande av de krav som ställs i skolsammanhanget². Till skillnad från tanken att delaktighet ger ansvarstagande medborgare som uttrycks i t.ex. demokratiutredningen 2000, kan skolsystemet se ansvarstagande från elevernas sida som ett villkor för deras delaktighet³. Delaktighet blir en belöning för gott uppförande, alltså långt ifrån en given medborgerlig rättighet.

Delaktighet för kunskapens skull

Nyttoaspekter behöver dock inte ses som stridande mot rättighetsperspektivet. Demokrati och medborgerliga rättigheter kan motiveras av nyttan i form av ett bättre fungerande beslutsfattande i samhället⁴. Som grund för idén om barns delaktighet kan alltså ligga att de beslut som fattas om barns liv blir bättre om barns röst blir hörd.

Den utredning som denna artikel är ett bidrag till handlar om barns boendesituation. Att hemsituationen och villkoren för barns boende hör till det som enligt barnkonventionen berör barn, och alltså enligt konventionen bör omfattas av rätten till delaktighet, kan det knappast råda någon tvekan om. Man kan med fog hävda att barn i kraft av sin begränsade rörlighet på egen hand och den lokala förankring som oftast gäller barns sociala liv med jämnåriga, familj, barnomsorg, skolgång och organiserad fritid i betydligt högre grad än vuxna är knutna till sitt bostadsområde. Man kan därmed med goda skäl anta att konsekvenserna för barn av en flytt och än mer av hemlöshet dvs. avsaknad av en fast bostad, kan vara både annorlunda och mer omfattande än för en vuxen. Den högre graden av lokal förankring av ett sammansatt socialt liv kan också antas innebära att barn som regel har bättre kännedom om många aspekter av den lokala miljön som sådan och då inte minst förstås vad den betyder för barnet och dess relationer⁵, vilket i sin tur kan antas ha betydelse för så grundläggande livsaspekter som identitet och social status. Den demokratiska nyttoaspekten talar därmed för att i konsekvensbedömningen av beslut när det gäller barns boende är deras röst en viktig källa till kunskap. För socialtjänsten

² Se exempel i Margareta Bergström & Inger Holm *Den svår fångade delaktigheten i skolan. Ett ungdomsperspektiv på hinder och möjligheter*. Linköpings Universitet, 2005.

³ SOU 2000:1: *En uthållig demokrati!*; Näsman, 2004; Bergström & Holm, 2005.

⁴ SOU 2000:1.

⁵ Gill Valentine *Public Space and the Culture of Childhood*. Aldershot. Ashgate, 2004.

som myndighet kan det i sammanhanget handla om både sådan nytta och att tillgodose barns rättigheter enligt barnkonventionen.

Mot denna bakgrund diskuteras i denna artikel frågan om olika sätt att se på barn som informanter. Avsikten är i första hand att utifrån en process där barn är informanter synliggöra olika perspektiv och deras konsekvenser. Artikeln tar sin utgångspunkt i den aktuella utredningens problemfokus men förs i huvudsak på en mer generell nivå.

De barn som är utsatta

Den aktuella utredningen är sprungen ur en tidigare utredning om ekonomiskt utsatta barn⁶. Till den ekonomiska utsattheten kan höra en risk att av ekonomiska skäl behöva flytta till en billigare bostad eller att tvingas från sin bostad pga hyresskuld, vilket kan resultera i hemlöshet dvs. att barn saknar fast bostad. Till detta kan också höra att familjen splittras. Det är alltså barn som är utsatta vad gäller bostads- och familjesituationen som är i fokus här. Att vara utsatt innebär att problem förläggs utanför individen dvs. barnen själva ses inte som bärare av problem. Problemen finns och orsakas i barnens omgivning. Att vara utsatt är dock inte nödvändigtvis att vara ett offer. Utsatthet innebär en risksituation men risken behöver inte realiseras. Barnets roll som informant kan bland annat handla om att ge förutsättningar för ett beslutsfattande där barnet inte blir ett offer för de aktuella riskfaktorerna.

Passiva eller aktiva offer?

Offerstatus har i dagens samhällsdebatt en negativ klang. Att vara ett (värdigt) offer ses som en position präglad av passivitet, maktlöshet och beroende. Offret är ett objekt och fråntas därmed aktörsstatus, vilket kan ses som degraderande och identitetskränkande. Denna diskussion som inte minst förekommer inom feministisk forskning om våldsutsatta kvinnor⁷, finns också i barndomsforskningen där den knyts till den senare barndomsforsk-

⁶ *Ekonomiskt utsatta barn*. Socialdepartementet. Stockholm, 2004.

⁷ Texten diskuterar Elisabeth Lindberg i "Att explicitgöra det implicit sagda – i självmordsnära kvinnors tal om offerskap, kön och sexualiserat våld." *Sociologisk Forskning* nr 3, 2003, s. 57–75 hur föreställningar om det värdiga offret i förbindelse med könskulturella normer gör det svårt för kvinnor att hantera sin erfarenhet som offer.

ningens ifrågasättande av synen på barn som "not yet's" eller "human becomings"⁸. Ett sådant perspektiv tar fasta på vad barn ännu inte är eller kan och fränkänner därmed barn aktörskap och kompetens medan den vuxne står för kompetens och ansvar för barnets utveckling och därmed får tolkningsföreträde när det gäller vad som är en god barndom⁹. Den sk nya barndomssociologin har som en av sina grundläggande ståndpunkter bland annat betonat ett intresse för barns aktörskap (agency): "Rather than reinforce views of children's incompetence by portraying them as victims, we have to develop methods which allow us to explore children's capacities, needs and interests fr.o.m. their own point of view."¹⁰ Barn ses som aktörer som deltar i att skapa sin egen barndom¹¹ och inom psykologin finns de som tar avstånd från tidigare forskning som inte tillerkänt barn kompetenser¹². Dessa perspektiv problematiseras å sin sida dels för att (ibland) demonisera vuxna och då särskilt föräldrar i en bild av generationsmotsättning dels för att tillmötesgå en vuxenvärlds intresse av att slippa ansvar och skjuta över det till de självständiga och kompetenta barnen som då får bära skulden för sina egna misslyckanden¹³.

De polariseringar som dessa diskussioner stundtals landar i skapar onödiga problem för den fortsatta utvecklingen av förståelsen av utsatta barn. En tydligare hantering av de relationella aspekterna kan förhoppningsvis leda förbi en del blindskär. För att återgå till frågan om offerstatus. Offerbegreppet är relationellt och handlar om att skuld förläggs, åtminstone delvis, utanför offret. Man är offer för omständigheter eller för andras gärningar, som då är gärningsmän. Offerskapet är inte oförenligt med aktörskap, vilket inte

⁸ Jens Qvortrup "Childhood Matters: An Introduction", Qvortrup, J. et al (eds) *Childhood Matters. Social Theory Practice and Politics*. Aldershot. Avebury, 1994, 1–23: s. 4; *The sociology of childhood*. Barndomsprojektet 2/87. Esbjerg. University centre of South Jutland, 1987, s. 5.

⁹ För kritik av detta perspektiv se Alan Prout & Alison James *A new Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems*, i Alison James & Alan Prout (red) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London. Falmer press, 1990; Kenneth Hultqvist *Förskolebarnet*. Stockholm. Symposium Förlag, 1990; Berry Mayall (red) *Children's Childhood: Observed and Experienced*. London. Falmer press. 1994; Alison James, Chris Jenks & Alan Prout *Theorizing Childhood*. Cambridge. Polity Press, 1998.

¹⁰ Nigel Thomas & Claire O'Kane "The Ethics of Participatory Research with Children." *Children & Society*. Vol. 12. s. 336–348: 346

¹¹ Se tex Barrie Thorne *Gender Play: Girls and Boys in School*. Buckingham: Open university press: 1993; Jens Qvortrup m fl. *Childhood Matters*. 1994.

¹² Dion Sommer *Barndomspsykologi* København: Reitzlers forlag. 1996, 2005

¹³ Se tex A.-L. Lindgren & Gunilla Halldén "Individuella rättigheter; autonomi och beroende. Olika synsätt på barn i relation till FN:s barnkonvention" *Utbildning & Demokrati*, Vol. 10. nr2, 2001. s. 65–79.

minst den victimologiska forskningen visat. Ett offer kan vara aktivt i det samspel med omgivningen som leder till offerskapet genom att försöka förebygga, tolka vad som sker, bidra till det, försöka förhindra det, mildra konsekvenserna, hantera det för sina egna syften osv. Beteckningen offer säger dock oavsett detta att det finns en skuld som ligger utanför offrets ansvar¹⁴. Att analysera förloppet och offrets handlande i detta innebär inte med automatik att en gärningsman kan fritas från ansvar och skuld. Att söka en förståelse av förloppet innebär inte i sig att gärningen ursäktas eller bortförklarar. Att beteckna offret som offer innebär å andra sidan inte heller att offret fränkänns aktörskap liksom att det att tillerkännas aktörskap inte med automatik innebär ansvar och skuld. Barns aktörskap i utsatta situationer kan t.ex. snarare handla om att försöka uppfatta och förstå det som sker och att använda strategier för överlevnad¹⁵.

Barn kan alltså ses som aktörer och tillskrivas kompetenser att delta i skapandet av sin livssituation och av sig själva som barn, samtidigt som deras position som barn i barndomen som livsfas i livsförloppet kan läggas till grund för en förståelse av deras beroende och tom utsatthet pga begränsningar i deras maktresurser och handlingsutrymme jämfört med vuxna. Denna sammantagna bild av barns position motiverar både ett utrymme för barns delaktighet och ett ansvar för vuxna.

Ett värdeladdat område

Att tala om barns utsatthet innebär att uttrycka sig normativt. En term som utsatthet är ett negativt värdeomdöme om barnens situation som riskfylld, vilket grundar sig i föreställningar om vad som är en god barndom. Flera av de termer som används inom det aktuella området såsom vräkning och hemlöshet har likaså en självklart negativ klang. Att tala om hemlöshet och inte om att "inte ha någon fast bostad" innebär också att anknyta till diskursen om "Hemmet" som har starkt positiva och känslomässiga associationer. Då den grupp som utsätts för dessa givet negativa företeelser dessutom är barn förstärks den negativa prägeln, eftersom rådande diskurser tillskriver barn en sårbarhet och ett beroende

¹⁴ Uttrycket offer för sin egen dumhet har sitt sting just för att offerskapet kopplas till egen skuld.

¹⁵ Se tex Audrey Mullender et al. *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London: Sage: 2002.

som vuxna förväntas svara mot genom att ge skydd och omsorg. Den sentimentalisering och sacralisering av barndomen som utvecklats i västvärlden enligt Zelizer (1985) bidrar till detta¹⁶. Att tala om barn som offer i sammanhanget stärker givetvis värdeladdningen ytterligare och kan leda till ett sökande efter den "skyldige". Uttrycket "mitt hem är min borg" visar dessutom att det kan vara just hemmet som inkarnerar den trygghet som förväntas präglade en god barndom, vilket laddar innebörden i att barnfamiljer vräks från sitt hem och att barn blir hemlösa. Vi rör oss alltså på ett i högsta grad värdeladdat område, vilket i sig behöver diskuteras i relation till barns roll som informanter både vad gäller förutsättningarna för barn att få komma till tals och hur det barn berättar tolkas och används.

Detta område som hämtar sin moraliska laddning från tre domäner: att det handlar om barn, om hemmet och om utsatthet och offerskap, kan vara lockande för en problematik som beskrivits som moralisering snarare än moral i nedanstående mening:

Sentimentalization and moralization are something else; they indicate a preoccupation with sentiments or morality as such, rather than being authentically connected to a particular subject, such as children or childhood. Moralization is cynical exploitation of morality to the disadvantage of presumed beneficiaries of a moral standpoint. Its performers show off, betraying the subject of the performance – in this case children – by instrumentalizing them for alien purposes. Moralization is a form of self-presentation at the cost of a genuine representation of children's interests.¹⁷

Ett typiskt exempel på detta är politikernas barnkramande under valkampanjer, men även yrkesgrupper som har barn som föremål för sitt arbete kan agera i egen sak med utnyttjande av barn på detta sätt i sken av ett engagemang för barnens sak¹⁸. Detta fångas upp i Roger Harts diskussion om den skenbara delaktighet barn ges när de av vuxna används som dekoration och maskotar eller manipuleras att delta aktivt t.ex. i en demonstration utan att veta vad det handlar om¹⁹. Det ökade politiska intresset för barn och barndom i

¹⁶ Viviana A. Zelizer *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. Princeton: Princeton University Press, 1985.

¹⁷ Editorial. Moralization and morality. *Childhood*. Vol. 7(4): 395–399.

¹⁸ Aa:395–396, Elisabet Näsman "Vuxnas intresse av att se med barns ögon" i L. Dahlgren & K. Hultqvist (red) *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd*. Stockholm. HLS Förlag, 1995. s. 279–304.

¹⁹ Roger Hart (1997): *Children's participation: - from tokenism to citizenship*. Firenze: UNICEF international Child Development Centre: 41, 1997.

FN, Europarådet och EU liksom i olika ideella organisationer under de senaste decennierna kan öka lockelsen i den här typen av utnyttjande. Barn kan användas som informanter i dessa syften utan att det bidrar till deras delaktighet och utan att det gynnar deras intressen. Att barn är informanter kan dock ha fler innebörder beroende på vilken typ av barnperspektiv som är utgångspunkten.

Barnperspektiv

Att låta barn vara informanter kan ses som ett sätt att inta ett barnperspektiv, men begreppet har fler möjliga innebörder. Som en parallell till utvecklingen mot genusforskning kan man se redan det att över huvud taget intressera sig för och se barn som ett grundläggande barnperspektiv. Att t.ex. lyfta fram barn som en egen statistisk enhet och synliggöra hur många barn (och vilka kategorier av barn) som lever under olika villkor är att ge uttryck för en form av barnperspektiv, som kan bidra till en förändrad bild av den situation som råder i samhället²⁰. Vad gäller ekonomisk utsatthet kan t.ex. andelen utsatta barnfamiljer vara mindre än andelen utsatta barn. Genom att låta barn ingå som en "egenskap" hos en familjeenhet snarare än att räknas som individer kan alltså den ekonomiska utsattheten i barnpopulationen underskattas. Att basera bilden av barns villkor på statistik där barn ses som en egenskap hos vuxna (förvärvsarbetande kvinnor med barn 0–7 år) eller hushåll kan också innebära att fokus hamnar på de vuxnas villkor snarare än på barnen. Barnen 'familialiseras'²¹.

Barns behov och barns bästa

Att ta hänsyn till vad man ser som barns behov är en fördjupning av barnperspektivet som kan sägas förstärkas i kravet på att se till barns bästa i beslutsfattande som berör barn. Vem som ska bedöma vad som är barns bästa och utifrån vilka utgångspunkter är dock öppet för tolkning. Det handlar om föreställningar om vad ett barn och barndom är och hur en god barndom ska vara. Som grund för vuxnas anspråk på tolkningsföreträde kan finnas såväl olika veten-

²⁰ Jens Qvortrup (red) *Børn i statistikken. Seminarrapport*. Nordisk Ministerråd 1989:47.

²¹ Leena Alanen :*Modern Childhood? Exploring the 'Child Question' in Sociology*. University of Jyväskylä, 1992. s. 93.

skapliga perspektiv, ideologiska och religiösa föreställningar och relationsbaserade utgångspunkter som föräldraskap eller olika professionella och intressebaserade relationer till barn²². Synen på i vad mån, när, hur, varför i vilka frågor och i vilka sammanhang barn ska få ett ord med i laget kan variera mellan olika positioner.

En barnståndpunkt och barns ståndpunkt

Ett barnperspektiv kan därtill bestå av att i sin tolkning av olika fenomen i samhället ta sin utgångspunkt i barn som social kategori och social position. Liksom en feministisk ståndpunktsforskning kan ett sådant barnperspektiv på samhället bygga på en fördjupad tolkning av under vilka villkor och i vilka livsmönster barn lever och vad det då kan antas innebära i form av barns erfarenheter och tolkningar av samhällsfenomen²³. Detta perspektiv kan, men behöver inte, bygga på information från faktiska barn utan kan utgöras av en teoretiskt grundad förståelse och/eller empirisk kunskap om barn snarare än från barn. Det är tom tänkbart att hävda att barn som själva befinner sig i barnpositionen inte fullt ut kan frigöra sig från den och därmed reflektera över och förstå vari den består utan att det behövs en utanförståendes blick och/eller teoretisk medvetenhet för att kunna förstå i meningen förhålla sig kritiskt reflekterande till den. Detta kan ses som en parallell till diskussioner om vad som kallas falskt medvetande, diskussioner som också förts både i relation till klass och kön.

Det går också att hävda att en vuxen aldrig som grund för sin förståelse och sitt agerande kan inta ett barnperspektiv i meningen barns eget perspektiv då den vuxne alltid måste göra en tolkning av det barnet förmedlat och att denna tolkning alltid färgas av den vuxnes förståelseramar. Även om förmåga till rolltagande, dvs. att tänka sig in i en annans position och se världen utifrån den, är en grundläggande mänsklig förmåga enligt t.ex. symbolisk interaktionistisk tradition, går detta rolltagande aldrig att genomföra fullt ut utan bygger på olika genvägar i form av bl.a. schabloner för tolkning²⁴. Att vända sig till barn och ingå i en kommunikation med barn är ändå även vid denna reservation en annan typ av barnperspektiv än de tidigare nämnda, då det åtminstone ger någon typ av

²² Näsman, 1995.

²³ Alanen, 1992.

²⁴ Näsman, 1995.

handlingsutrymme till barnen själva och därmed möjlighet att i någon mån bryta den vuxnes schablontänkande. Vuxnas återkommande förvåning över vad barn visar sig vet och kunna när de blir tillfrågade bekräftar en sådan möjlighet²⁵. Det är denna typ av barnperspektiv vi nu går vidare med, men också inom denna kategori där alltså barn är informanter, kan det finnas olika möjligheter, vilket bland annat knyter an till diskussionen ovan om rättighet och nytta.

Vuxnas intresse av barn som informanter

Barn kan ingå som informanter i olika sammanhang där det motiveras av olika kunskapsintressen, placeras inom olika tolkningsramar och föranleder olika förhållningssätt, vilket diskuteras nedan.

Om hälsa och utveckling

Barn och barndom har i hög grad varit områden för psykologi och medicin. Den medicinska och psykologiska vetenskapen har utifrån sina respektive discipliner utvecklat teorier om barns normala utveckling, vad som utgör problematiska avvikelser från denna, vilka symtom som indikerar sådana problem och vilka procedurer som kan användas för att konstatera om barn utvecklas normalt eller inte. En del av dessa procedurer omfattar att inhämta information genom kommunikation med barnet. Barn blir alltså i det sammanhanget informanter för att tillgodose ett kunskapsintresse om barns hälsa och utveckling. Tolkningsramarna är förankrade i disciplinerna och innebär att barns uttryck tolkas diagnostiskt dvs. att när t.ex. ett barn med alkoholmissbrukande förälder ritat en teckning där en person med en flaska i ena handen lyfter den andra mot ett hukande barn kan det tolkas som uttryck för emotionell utveckling eller psykisk ohälsa, snarare än som kommunikation av ett avsiktligt meningsbärande innehåll. Tonvikt i analysen kan läggas på hur barnets teckning är gjord såsom storleken på figurerna och deras placering på pappret, snarare än på vad det hela föreställer.

Hälsoperspektivet kan också läggas till grund för att barn får göra sin röst hörd utan att det finns något kunskapsintresse vad

²⁵ Elisabet Näsman & Christina von Gerber "Det angår ju oss" – *Barnperspektivet*. Linköpings universitet, 2003a.

gäller det barn berättar. Det kan anses som ”bra” för barn att få känna sig delaktiga på detta sätt även om det sedan inte har någon betydelse utöver detta. Barns delaktighet motiveras alltså av ett terapeutiskt intresse.

En annan disciplin som också har en stark ställning inom barnomsområdet är pedagogiken. Ett kunskapsintresse vad gäller barn som informanter kan pedagogiskt vetenskapligt handla om att få kunskap om barns normala utveckling av t.ex. begrepp inom ekonomi. Inom skolsystemet kan intresset vara att diagnostisera för att få en bild av barns utvecklingsnivå och utvecklingsprocess samt att examinera för att se hur väl barn tillgodogjort sig de kunskaper skolan avser förmedla med olika pedagogiska metoder. Barn kan dock även tänkas vara informanter som en del i en fostran till medborgarskap dvs. att det egentligen inte handlar om ett kunskapsintresse utan om ett övningsmoment eller en upplevelse som kan ses som gynnsam för barns utveckling till medborgare. Bristen på intresse för vad barnen egentligen kommunicerar har här en parallell till det hälsobefrämjande intresset som nämns ovan. Liksom i fråga om det diagnostiska perspektivet handlar kunskapsintresset och det fostrande intresset i liten utsträckning om att reellt vara intresserade av vad barn förmedlar som likvärdig kommunikation i den mån inte medborgarskapsperspektivet grundas på ett rättighetsperspektiv snarare än eller i tillägg till ett fostranperspektiv, vilket också kan gälla i skolan utifrån dess myndighetsansvar.

Om barns version och åsikt

Det rättighetsperspektiv som denna artikel inledningsvis refererade till omfattar både barns rätt att bli informerade, att få göra sin röst hörd och att få den beaktad, vilket kan ses som ett i första hand etiskt motiverat kunskapsintresse för barns uppfattningar och vilja. Barn tillskrivs rätt till delaktighet i frågor som berör dem trots sin ställning som omyndiga och därmed juridiskt underordnade vuxna, framför allt föräldrarna. När barnkonventionen tillämpas i svenska myndigheter används begreppet barns perspektiv för att betona vikten av att barn själva tillfrågas så att deras uttalade vilja och bedömning kan inhämtas och dokumenteras. Barn tillskrivs alltså både en kompetens att uppfatta, bedöma och beskriva sin situation och ett aktörskap i form av en viljeyttring, dock enligt konventionens text med en reservation med hänvisning till barnets ålder

och mognad. Detta får tolkas som att låg ålder och låg grad av mognad innebär ett minskat krav på att ge barnet röst och/eller beakta det barnet uttrycker (se vidare nedan).

Med aktörsperspektivets ökade utrymme så som i barnkonventionen fogas alltså till kunskapsintresset ett intresse för att barn ska göras delaktiga. Informantskapet ska innebära möjlighet till påverkan dvs. ett aktörskap inte bara som informant utan också som deltagare i beslut. Som nämnts kan detta också se som en fråga om att förbättra beslutsfattandet. Kunskapsintresset kan handla om en föreställning om att barn är ”experter” på sin egen livssituation dvs. att de sitter inne med fakta om sitt liv som vuxna kan sakna. Tidigare har i hög grad vuxna i barns närhet setts som de bästa informanterna om barns liv men alltmer tillfrågas nu barn själva och exempel lyfts fram som visar att t.ex. föräldrars och barns svar på samma sakfråga kan skilja sig åt. En av de första att formulera barns expertstatus när det gäller barndomen var Per Tiller²⁶. Så sent som 1996 presenterades dock en avhandling om bland annat barns utemiljö som baserade sin analys av barns liv helt på mödrar som informanter utan att problematisera detta²⁷. Levnadsnivåundersökningen riktad till barn utgör sedan 2000 ett värdefullt bidrag till att tillgodose denna typ av kunskapsintresse i Sverige²⁸. Inom ramen för detta kan man särskilt nämna frågan om barns upplevelser, bedömningar och vilja som punkter där barn kan bedömas som en bättre källa till kunskap, vilket även kan motiveras utifrån rättighetsperspektivet. Som exempel kan nämnas vilka sociala relationer barn har i sitt bostadsområde och i barndomens institutioner som förskola och skola och vilken betydelse dessa relationer till såväl vuxna som andra barn i olika åldrar har enligt barnen. Över huvud taget innebär detta kunskapsintresse en bedömning av att det är rimligt att utgå ifrån att barn själva är de som bäst vet hur de uppfattar det som sker i deras liv. Återstår att skapa en situation där de är beredda att dela med sig av och får stöd att förmedla detta.

²⁶ Se bla Per Tiller ”Barns yttringsfrihet og bruk av barn som informanter.” *Barn*. Nr. 4, 1984; ”Barn som sakkundige informanter.” i M. Kjær (red) *Interview med børn*. Socialforskningsinstituttet. Rapp. 88:9, Köpenhamn, 1988.

²⁷ Ulla Jergeby *Offentlig miljø som arena och kuliss: att se, bli sedd och mötas på stadens offentliga och bostadsnära plätser*. Almqvist & Wiksell International, 1996.

²⁸ Se SOU 1991:51 *Barns och ungdomars välfärd*. samt senare rapporter från Levnadsnivåundersökningarna vid SOFI samt ULF-undersökningarna vid Statistiska Centralbyrån.

Barns eller vuxnas subjektiva sanning?

Här kan man dock se en glidning där den postmoderna frågan om vad som är verkligt aktualiseras. Att i hermeneutisk och fenomenologisk anda utforska hur barn själva uppfattar och bedömer fenomen som hot om vräkning och hemlöshet är en sak. Att lägga detta till grund för påståenden om sakförhållanden i en verklighet utanför informanten är en annan. I det senare fallet kan vittnespsykologisk kunskap ligga till grund för ifrågasättande av barns tillförlitlighet. Utvecklingsperspektivet på barn som blivande vuxna och alltså utan den mognad och kompetens den vuxne normalt antas besitta kan då läggas till grund för en misstro mot barn som informanter i sakfrågor, vilket i hög grad var grunden för att barn inte sågs som trovärdiga informanter tidigare. De ansågs inte t.ex. kunna skilja på fantasi och verklighet, ha svårt att rätt uppfatta vad som sker eller lätta att manipulera. Senare forskning har givetvis bidragit till att belysa detta djupare. En del har lyft fram barns svårighet att berätta om sådant de saknar språk för och som av vuxna i deras närhet framställs som något annat eller över huvud taget inte alls får beröras, en diskussion som förs i termer av att ogiltiggöra eller giltiggöra barns erfarenheter, något som synliggör behovet av grannliga metoder för att möjliggöra för barn att berätta vad de varit med om när det gäller tabuiserade områden²⁹. Andra studier har prövat frågan om manipulation och visat på barns förmåga att motstå beskrivningar som motsäger deras egen erfarenhet³⁰. Åter andra har bidragit med kunskap om hur barns beroende av sina föräldrar kan påverka deras strategier för vad de vill berätta och väckt diskussion om huruvida det rör sig om beroende eller som tidigare ofta nämnts: lojalitet³¹. Här finns alltså anledning att reflektera över vilken typ av fråga saken gäller och utifrån det med hjälp av den befintliga forskning bedöma hur relevant detta ifrågasättande av barns tillförlitlighet är. Till det kan också sägas att i vissa frågor finns ingen alternativ kunskapskälla, alltså liksom är fallet när det gäller hur barn uppfattar och bedömer fenomen. Här är det alltså

²⁹ Halldis K. Leira Fra tabuisert trauma til anerkjennelse og erkjennelse. I & II, *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, vol. 27. 1990 s 16–22, 43–55, Nea Mellberg *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Boréa bokförlag, 2002.

³⁰ Stephen J. Ceci & Maggie Bruck *Jeopardy in the Courtroom. A scientific analysis of children's testimony*. American Psychological Association. Washington DC, 1995. s.298..

³¹ Anne Solberg *Hvordan forholder barna seg til vold i hjemmet? – noen lærdommer fra en norsk intervjuundersøgelse*. Paper presenterat vid Xx Göteborg, 2005.

inte ett alternativ att låta bli att använda barn som informanter. Istället handlar det om att pröva hur det barnen berättar ska tolkas.

Ett annat argument kan vara att även vuxnas utsagor kan vara otillförlitliga av en rad liknande skäl. Alternativet att tillfråga en vuxen i barnets närhet kan alltså inte ses som ett sätt att lösa frågan om tillförlitlighet. I postmodern anda kan också frågan lyftas bortom den om tillförlitlighet genom att hävda att all förståelse görs från en position.

Informanttriangulering

Metodiskt kan denna typ av problem om inte lösas så dock hanteras på ett fruktbart sätt genom informanttriangulering³² dvs. att fråga olika informanter om samma fenomen. Detta kan med fördel användas för en mer kvalificerad diskussion om t.ex. en familjs sociala förhållanden. Tanken är alltså inte att ge de vuxnas t.ex. föräldrars svar tolkningsföreträde utan att analysera de likheter och skillnader som framkommer mellan barn och föräldrar, vilket kan göras utifrån vetenskapligt grundad kunskap om deras olika villkor och utgångspunkter i relation till det aktuella fenomenet. Hur uppfattas samma verklighet från deras olika perspektiv? Vad kan man se från deras olika positioner? Som validering handlar det alltså inte om att enkelt ställa svaren mot varandra utan om en mer djupgående problematiserande analys. Därutöver kan det för förståelse av barns villkor i sig vara av intresse att se hur fenomen ser ut från de olika perspektiven, som parallell till analyser av "hans och hennes äktenskap". Här blir de olika informanternas svar kompletterande i trianguleringen snarare än validerande. Ett sådant synsätt undgår en del av kritiken mot sk tribal barnforskning där barn studeras som om de vore en folkstam skild från andra och utvecklande sin egen kultur oberoende av vuxna³³. I samklang med Rogers Harts argument för att den högsta formen av delaktighet för barn omfattar ett samspel med vuxna³⁴, kan man argumentera för att analysera barns kommunikation i ett sammanhang som ser

³² I metodsammanhang användes begreppet triangulering tidigt för validering, men begreppet har sedan vidgats till att omfatta fler olika syften och trianguleringsvägar. Se t ex Martyn Hammersley & Paul Atkinson *Ethnography. Principles in practice*. London. Routledge, 1995.

³³ James, Jenks & Prout aa.

³⁴ Hart aa.

även till vad vuxna kommunicerar inte minst för att vuxna i hög grad formar barns liv.

Vad betyder det barnen kommunicerar?

Om vi nu bortser från de utgångspunkter som saknar intresse för vad barn säger och främst ser till att de säger något, vad betyder då det som barnen kommunicerar i de olika sammanhangen och hur tolkas det? Synen på vad det barn förmedlar betyder hänger givetvis samman med vilket perspektiv som tillämpats så som redan beskrivits ovan.

Tecken på avvikelse eller normalitet

Ur ett diagnostiskt perspektiv handlar det om att utläsa tecken på hälsa respektive ohälsa, utveckling respektive utvecklingsstörning eller kunskapsnivå respektive kunskapsluckor. Tolkningen kan ske utifrån psykologisk och medicinsk teoribildning som gett indikatorer och standardiserade skalor för barns normala utveckling. I skolsammanhanget finns här uppsatta kunskapsmål som är årskurs- och åldersrelaterade och därmed tjänar som motsvarande normalstandard för barns utveckling. Bedömningens resultat ligger sedan till grund för en värdering av om det finns en problembild hos barnen och om så är fallet en grund för bedömning av behov av stöd och behandlingsåtgärder. Problembedömning kan i hög grad bygga på statistiska generaliseringar om normalitet, där en problematik gäller hur neutrala mätinstrumenten och normerna är i förhållande till barns bakgrund t.ex. etnisk och klassmässig tillhörighet, kön etcetera³⁵. Ett annat problem är var och på vilka grunder gränsen dras mellan det som kan ses som normala individuella variationer och det som ses som problematiskt. En annan fråga är hur giltiga bedömningar som tagits fram inom en viss kontext som skolan är för bedömning av barnen i andra sammanhang? Finns problemen

³⁵ Inom barndomsforskningen ökar uppmärksamheten på behovet av att se till mångfalden av barndomar: Allison James & Alan Prout "Introduction" i A. James & A. Prout (red) *Construction and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London. RoutledgeFalmer, 2003. s. ix–xvii; Carol Smart et al. *The changing experience of Childhood. Families and Divorce*. Cambridge. Polity Press, 2001; Anna-Liisa Närvänen & Elisabet Näsman *Doing age, doing childhood. Performing or contesting the age order*. Paper presenterat på *Childhoods 2005*, International conference, Oslo, Norway, June 29 – July 3, 2005.

hos barnet, i miljön eller i relationen mellan individ och den specifika miljön? Är ett barns mognads- och kompetensnivå i skolan densamma som på gården i bostadsområdet³⁶?

Barns version i ljuset av mognad

Ur rättighets- och delaktighetsperspektivet kan i barnkonventionens ansats ligga en syn på barnens utsagor som kunskap om deras uppfattningar, erfarenheter och vilja. Reservationen som görs med hänvisning till både ålder och mognad innebär dock en oklarhet som kan ha betydelse för de olika sammanhang där konventionen ska tillämpas. Kronologisk ålder saknar mening i sig, men kan ses som en praktiskt användbar indikator på den mognad som också nämns som faktor, men som det kräver mer att pröva som sådan³⁷. I rättssystemet och många andra formellt reglerade sammanhang används ålder som en enkel gränssättare och fungerar därmed som en väl etablerad och socialt accepterad diskriminerande faktor. (Åldersdiskriminering som något negativt har främst diskuterats vad gäller äldre.) I vissa sammanhang används dock mognadsbedömningar av barn t.ex. i samband med vårdnadstvister. Vad är det då som ålder/mognad ska påverka? Ska både rätten att bli hörd och att få sina synpunkter beaktade bedömas tillsammans eller var för sig. Ser man till vårdnadstvister är intrycket att det ges en vidare syn på rätten att bli hörd än på rätten att bli beaktad, vilket kan tänkas hänga samman med att i de sammanhang där mognaden i sig bedöms behövs ett underlag som bland annat kan bestå i att barnet hörs. Detta innebär att det barnet förmedlar ligger till grund för bedömningen av dess mognad och därmed om det sagda ska beaktas. Risken förefaller stor att rättighetsperspektivet här kan blandas samman med ett diagnostiskt perspektiv och att en diagnostisk bedömning som bygger på en förutbestämd uppfattning om vad som är barns bästa, kan leda till att om det barnet säger inte stämmer med den vuxnes uppfattning om vad som är till barnets bästa, ses det samtidigt som uttryck för att barnet brister i mognad och att det barnet säger därmed inte behöver beaktas. Den vuxnes uppfattning om vad som är bäst för barnet kan därmed inte ifrågasättas utifrån barnets röst.

³⁶ Bergström & Holm aa.

³⁷ Näsman, 2004.

Som barn eller framtida vuxna, nu eller sedan

Talet om ålder och mognad inför här den utvecklingsdimension som i så hög grad präglar den dominerande förståelsen av barndomen. Barndomen beskrivs ofta som en period av uppväxt. Barndomens villkor är uppväxtvillkor eller utvecklingsvillkor. På så sätt präglas tänkande kring barn och barndom i hög grad av ett framtidsperspektiv som innebär att vad som är viktigt och problematiskt bedöms i relation till konsekvenserna för denna framtid³⁸. Barndomstidens betydelse kan också se olika ut för barn där tre år kan utgöra halva livet medan det är en mycket liten del av en vuxens liv. Enligt den sk nya sociala barndomsforskningen finns här en risk för ett bortseende från en del av barns villkor under barndomen till förmån för det som antas ha betydelse för livschanserna i det framtida vuxenlivet. Detta kan alltså innebära en möjlighet till olika tidshorisonter vad gäller uppfattning om vad som är barns bästa. Vuxnas framtidsfokus behöver inte överensstämma med barns uppfattning som mer grundas i situationen här och nu, även om också barn tidigt kan uttrycka en uppfattning om barndomen som en passage på väg mot vuxenlivet och se ett långsiktigt framtidsperspektiv som viktigt³⁹. I det kan dock också för barns del ligga framtida barndomsvillkor. Denna spänning kan illustreras då barns synpunkter ses som viktiga ur ett rättighetsperspektiv med det framtidsorienterade perspektivet att barnen är framtiden som argument. Det är barnen som får leva med konsekvenserna av de långsiktiga beslut som fattas och därför ska de tillfrågas. Barn kan på så sätt ses som representanter för framtidens vuxna och därmed underförstått få stå för de val dessa framtida vuxna skulle göra om de funnes här i dag. Barnen görs alltså delaktiga inte som barn utan som ställföreträdare för vuxna. Hur och i vad mån tar dessa barn de facto ställning utifrån sin barndomsposition, alltså ett barnperspektiv i nuet eller rentav utifrån en bild av framtida barns villkor och inte i relation till sin framtid som vuxna?

Representationsproblem dyker även upp när barn ska representera barnperspektivet i meningen "Barns perspektiv", om barnkategorin hanteras som vore den homogen så att vilka barn som helst kan ingå i en panel och presentera barnperspektivet som delaktiga i beslut som berör barn i allmänhet eller som kollektiv. Här kan

³⁸ Näsman, 1995.

³⁹ Elisabet Näsman & Christina von Gerber *Kan små barn handla själva?* Linköpings universitet, 2001.

finnas en risk att de barn som får representera kategorin hämtas ur en specifik del av populationen och att därmed många barns perspektiv inte beaktas. Barnkonventionen talar i singular om barnets rättigheter och det blir då snarare det enskilda barnets rätt till delaktighet i de frågor som specifikt berör just det barnet.

Barns partsinlaga

Oavsett om det handlar om enskilda barns frågor eller mer generella kan rättighetsperspektivet innebära att se och väga in barns utsagor som en form av partsinlaga. Att barn tolkar subjektivt utifrån sin position och perspektiv är liksom att deras uppfattning färgas av deras värderingar och intressen, då inte något problem eftersom en partsinlaga förväntas vara just partisk. Den ska efterfrågas, dokumenteras och föras vidare för att ingå i beslutsprocessen. Att tillskriva barn aktörskap och se det barn säger som en typ av partsinlaga skulle innebära att den vuxne som inhämtar barnets utsagor inte ska använda dem diagnostiskt, formulera om dem eller göra en selektion utifrån en egen värdering av dem. En eventuell komprimering och förtydligande redigering ska underställas barnet för godkännande. Utsagorna förmedlas vidare så att värderingen av dem sker först i samband med ev andra underlag under beslutsfattandet.

Expertperspektivet ser det barnen säger som kunskap om faktiska förhållanden, erfarenheter och synsätt barn har. Även här är det viktigt att barnets utsagor inte förvanskas, men beroende på vilken grund som läggs för tolkningen kan ett mer kritiskt förhållningssätt ingå i en mer långgående tolkningsprocess, så som nämndes ovan i samband med de olika barnperspektiven. Barnets utsagor kan ses som ett grundmaterial i en common-sense-mässig eller en teoretiskt baserad analys av varför barnen har en viss bild av sin situation, uppfattning om den och viljeinriktning i sammanhanget. Här finns möjlighet att förhålla sig kritiskt utifrån t.ex. föreställningar om barns begränsade kunskaper, begreppsbildning, resurser att söka kunskap utanför sin närmaste omgivning samt utsatthet för påverkan genom det beroendeförhållande som råder mellan barn och vuxna. Detta kritiska perspektiv kan ta hjälp av det diagnostiska perspektivet så att barns utsagor ses i ljuset av deras mognad, psykiska hälsa osv. Det diagnostiska perspektivet är här dock främst till för att värdera sakinnehållet som sådant och inte

att använda utsagorna för att ställa diagnos. Problematiken med att det ändå kan omfatta ett utvecklingsperspektiv, som nämndes ovan kring konventionens rättighetsperspektiv, aktualiseras även av detta.

Maktaspekter på barn som informanter

Som redan framgått finns det maktaspekter på frågan om barns informantstatus. Det gäller dels frågan om barns villkor i samhället och familjen, som kan tas till intäkt för tolkning av det barn säger utifrån deras underordnade position med åtföljande problematisering av beroenderelationer, risker för manipulation, utnyttjande och bestraffning. Dels finns det maktaspekter i vilket förhållnings-sätt till barns informantskap de vuxna intar och vilka villkor de ger barnen.

Barns maktresurser och vuxnas tolkningsföreträde

Framhävandet av barns aktörskap kan ses i relation till en generell diskussion om sk empowerment av olika resurssvaga grupper i samhället, men det hänger inte bara på att barn är informanter utan beror på vilken roll de får inta som sådana. De perspektiv som mer har fokus på **att** och **hur** barn informerar än på **vad** de uttrycker ger vuxna tolkningsföreträde när det gäller hur barns uttryck ska tolkas och ger inte utrymme för barn att genom sin information vara aktörer i beslutsprocesser. Men även om kunskapsintresset är **vad** barn uttrycker och det ges utrymme för att eventuellt beakta deras vilja kan det finnas en rad begränsningar i barns maktresurser i sammanhanget⁴⁰. Gäller det en formell beslutssituation finns ett regelverk och en organisation kring beslutet som utformats av vuxna och som det krävs kunskap och kompetens för att kunna agera framgångsrikt inom. I dessa liksom i en rad informella beslutssituationer är det i hög grad vuxna som dikterar dagordningen dvs. avgör vilka frågor som kan aktualiseras, vilka argument och kunskaper som räknas som relevanta för frågan, hur dessa ska inhämtas och presenteras för att vara giltiga, vilka alternativa beslut som är möjliga samt vad av allt detta som barn får inblick i och förståelse av liksom när i processen de får närvara om alls. Vuxna har

⁴⁰ Näsman, 2004.

på så sätt i hög grad tolkningsföreträde när det gäller de besluts-situationer som berör barn. Frågan om kunskap, språk och annan kompetens är givetvis också ett fält där vuxna både har mer makt-resurser och dessutom i hög grad bestämmer vad av detta barn får tillgång till. Vuxna utformar såväl den informella skolningen av barn inom familjen som den formella i skolsystemet och bestämmer därmed i stor utsträckning barns tankar. Demokrati-utredningen förordar en sk deliberativ demokrati som kännetecknas av samtalet mellan fria och jämställda medborgare som den viktigaste komponenten och där allas kunskaper, erfarenheter och åsikter behövs för att nå bra beslut⁴¹. Delaktighet är ett nyckelbegrepp som omfattar en rad krav som går utöver att inhämta ett uttryck för barns perspektiv. Delaktighet förutsätter att få tillträde, tillgång till information, yttranderätt och att andra lyssnar respektfullt. Sammantaget ges om detta uppfylls möjlighet att uppleva ett meningsfullt deltagande och därmed delaktighet. Samtidigt förutsätts att den som blir delaktig förhåller sig på motsvarande sätt gentemot andra dvs. delaktighet är en relation med ömsesidiga rättigheter och skyldigheter. Här finns paralleller till tänkandet i Rogers Harts delaktighetsstege, som byggs upp utifrån fyra delaktighetsdimensioner: rätt till information, yttrande, initiativ och beslutsfattande⁴².

Att veta spelets regler och välja strategi

Delaktighetsbegreppets krav på politisk jämlikhet är svårt när det gäller en grupp som barn. Redan kravet på att bli informerad och genom öppenhet få tillgång till information är problematiskt⁴³. För att vara delaktig i beslut kan man anta att information kan behövas av olika slag t.ex. om vilken situation barnet befinner sig i, vilka frågor det gäller, vilka alternativ som står till buds och vilka följder dessa får, vilka argument och i vilken form som kan spela roll för beslut i frågan samt vilka resurser i övrigt barnet och andra deltagare har tillgång till. Den här typen av vittomfattande kunskap kan förutsättas för att barn ska kunna förstå och välja en strategi för att med framgång kunde utöva inflytande utifrån sin vilja samtidigt som informationen för att vara begriplig för barnen kan kräva en

⁴¹ SOU 2000:1.

⁴² Hart aa.

⁴³ Näsman 2004, Elisabet Näsman & Christina von Gerber *Från sparsgris till kontokort. Barndomens ekonomiska spiraltrappa*. Linköpings universitet, 2003b.

omfattande mer generell förkunskap. Mer realistiskt kan det vad gäller yngre barn handla om att barn liksom vuxna i rättsliga sammanhang behöver hjälp av ett kompetent biträde, för barns del då kompetent både i sak och när det gäller barn och barndom. De olika delaktighetsdimensionerna är dock trots detta relevanta för en diskussion om barn som informanter. Att barn i olika situationer i hög grad är aktivt uttolkande av den information de har tillgång till och att de kan agera strategiskt utifrån vad de ser som sina intressen och behov är väl belagt i olika studier och detta gäller givetvis också situationen som informant⁴⁴. Barn kan förbereda sig inför en sådan uppgift utifrån hur deras förföreställningar om vad det handlar och vad det kan leda till förhåller sig till deras önskemål. En del av det som redan nämnts i annat sammanhang kan ses som sådana strategier såsom att ta ansvar för syskon och föräldrar, att undvika att tala om det som det är påfrestande att känna av och tänka på samt att inte berätta om sådant som andra visar att de inte orkar eller vill lyssna på. Man kan säga att en del av det som ses som skäl att vara kritiskt till barn som informanter kan handla om att barn agerar med andra avsikter än att förse den vuxne med den information som denne önskar utifrån sitt kunskapsintresse. Ett alternativ är givetvis att kritiskt granska hela situationen för att göra det möjligt för barn att se att det är meningsfullt och förenligt med deras intressen och behov att vara informanter i den mening som den vuxne avser.

Hur kan barn vara informanter?

Metodlitteraturen och den empiriska barnforskningen ger en rad exempel på olika sätt att inhämta information från barn. Då olika metoder ger data som passar för olika typer av analys ligger metodvalet till en del i den aktuella situationen och frågan, i ev vetenskaplig disciplin samt i valet av kunskapsintresse och barnperspektiv. Parallellt med ökning av den sk nya sociala barndomsforskningen med sitt aktörsperspektiv har också metoddiskussionen om hur barn kan göras delaktiga i kunskapsprocessen ökat⁴⁵.

⁴⁴ Elisabet Näsman & Ann Lundén Jacoby *Mamma, Pappa, Jobb! Föräldrar och barn om arbetsvillkor*. Stockholm, Arbetslivscentrum, 1989; Elisabet Näsman & Christina von Gerber *Mamma pappa utan jobb*. Stockholm, Rädda Barnens Förlag, 1996, Näsman & von Gerber 2004, Mullender et al., 2002..

⁴⁵ Se t ex Leena Alanen & Berry Mayall (red) *Conceptualizing Child-Adult Relationships*. London. RoutledgeFalmer, 2001; Pia Christensen & Allison James (red) *Research with Children Perspectives and Practices*. London. Falmer, 2000.

Barn ses i informantrollen alltmer som aktiva och interagerande med omgivningen. Etikfrågorna har också över tid fått ökad uppmärksamhet och då med frågan inte bara om samtycke från vårdnadshavare utan även från barn själva med en problematisering av de villkor som ges för barns informantskap⁴⁶. Här finns inte utrymme att presentera hela detta metodfält. Istället blir det en komprimerad presentation av några vanliga sätt att arbeta med barn som informanter med intresse för **vad** de kommunicerar.

Observation

Barn är i en mening informanter också när de blir observerade utan att själva vara medvetna om att de är det. Barnobservation är en av de främsta metoderna vid de andra typerna av kunskapsintressen, men har också i hög grad varit metoden för antropologiska, etnologiska, pedagogiska och sociologiska studier av barn, särskilt då intresset varit att få del av barns egen kultur. Observation ger möjlighet att se och tolka innebörder i hur barn agerar i olika livssituationer de normalt ingår i. Här finns en rad olika typer av observation: öppen eller dold i avseende på om observatören är känd och synlig för barnen, passiv och aktivt deltagande beroende på om observatören agerar i det som pågår på platsen för observationen, observatörs- eller medlemsroll beroende på om observatörens agerande ryms inom vad medlemmar gör eller hör till den egna rollen, central och perifer beroende på hur centrala de aktiviteter är som observatören deltar i osv. I realiteten kan förhållningssättet utifrån dessa dimensioner förändras under arbetets gång beroende på skeenden i miljön liksom vid olika kombinationer av val av vad som kan vara mer eller mindre möjligt. För en vuxen i relation till barn finns specifika problem i att t.ex. Wallraffa som barn, då det är svårt att vara trovärdig i rollen.

Valet att göra observationer av barn för att få veta **vad** de kommunicerar kan handla dels om värdet i att se barn agera och kommunicera med andra i deras vanliga miljö till skillnad från att se dem i för dem okända miljöer. En fördel med observation är vidare att man kan avläsa barns fysiska handlande som kommunikation av innebörder inte minst i samspel med andra barn och vuxna.

⁴⁶ Thomas & O'Kane, 1998, Anna-Liisa Närvänen & Elisabet Näsman *Ålderism och forskningsetik*. Kommande.

Intervju

Intervju som metod för att fånga barns perspektiv används både i forskning och av dem som arbetar med barn. Då barns uppfattning och vilja inhämtas som ett led i ett rättighetsperspektiv talar man om samtal snarare än intervju, men då samtal ger ett även i det fallet falskt sken av jämlikhet i relationen kommer intervju här att användas också för sådant informantskap.

I de sammanhang där tyngdpunkten ligger på att fånga barns erfarenheter och egna uppfattningar är intervjuerna ofta tematiska dvs. öppna både vad gäller vilka frågor som ställs, hur de formuleras och i vilken ordning samt vilka svarsalternativ som ges. Denna form ger utrymme för barns egna uttryck. Öppenheten ger också utrymme för barns delaktighet när det gäller att aktualisera egna frågor, vilka frågor som ska fördjupas och vilka som behandlas mer summariskt. Gruppintervjuer och bland dem den speciella formen fokusgruppintervju används också. Gruppintervju har fördelen av att barnen är fler och den vuxne därmed har mindre möjlighet att styra. Barnen kan också känna större trygghet i en grupp av likar inför intervjun och tillsammans hjälpas åt att hantera svårigheter att förstå och uttrycka sig. Även dessa intervjutyper kan läggas upp på ett öppet sätt och särskilt i fokusgruppsintervjun är intervjuarens roll mer begränsad för att ge gruppen större handlingsutrymme. Gruppintervjuer har givetvis svårigheter att ge information på individnivå varför ett kunskapsintresse av det slaget bäst tillgodoses på annat sätt. Å andra sidan kan en intervju med en grupp barn som känner varandra förmedla just hur de tillsammans skapar svar, som då kan ses som uttryck för deras lokala kultur, något som i sin tur är en kunskap som kan användas för att förstå villkoren för de enskilda barn som är del av denna kultur.

Till skillnad från observationen är intervjun en av den vuxne initierad och iscensatt situation. För att tolka vad detta innebär kan olika perspektiv tillämpas t.ex. en analys av maktförhållandena. Även om barn pga metodens spridning tidigt har kunskap och erfarenhet av vad en intervju är, innebär den att den vuxne har ett övertag i maktresurser i kraft av sin status som vuxen, i kraft av att vara den som initierar, iscensätter och oavsett öppenheten trots allt styr samtalet in på vissa teman och bort från andra. Intervju sker också verbalt och den vuxne har ett språkligt övertag. Med ett aktörsperspektiv på barn kan man tänka sig att risken är stor att barn tolkar intervjun utifrån dessa premisser och väljer att agera

utifrån detta t.ex. genom att försöka tillgodose vad de förväntar sig vara den vuxnes önskemål, dölja att de inte förstår osv. De agerar utifrån sin bild av vad en vuxen intervjuare är och vad de som intervjuade barn kan förväntas förmedla. Barn deltar på så sätt i att skapa både intervjuaren och sig själva som informanter. Detta kan givetvis ingå som en av tolkningsdimensionerna av vad barn uttrycker, men det kan också ingå i reflektionen inför hur intervjuaren ska agera inför och under intervjun både utifrån etiska utgångspunkter och kunskapsintresset. (se etikfrågorna nedan) Ur kunskapssynpunkt kan det som redan nämnts handla om att visa barn ett sådant intresse och en sådan respekt för vad de förmedlar att de finner det meningsfullt och förenligt med sina intressen och behov att vara informanter. Att genom ordval och typ av frågeinnehåll hålla sig nära barns livsvärld gör det möjligt för dem att förstå och därmed vara delaktiga i intervjun. Pilotstudier är ett sätt att genom andra barn ur samma kategori som informanterna få hjälp med giltigheten i frågeteman och språkliga uttryck. Öppenheten för barns uttryck bör inte bara gälla intervjuformen utan också enskilda frågor där t.ex. frågor som ger ja- eller nej-svar, ger föga substans för analys av barnens perspektiv. Ett aktivt lyssnande som genom kroppsspråk och följdfrågor visar att intervjuaren följt med, försökt förstå och vill veta mer är viktiga inslag. Att ta seriöst det barnen sagt på allvar om än med en kanske ljus barnröst och "felaktigt" språk är avgörande medan ett skratt kan förmedla att det barnen sagt främst har underhållningsvärde. Att upprepa det barnens sagt är ett enkelt sätt att bekräfta intresse och samtidigt uppmuntra till fortsättning. En lyhördhet för uttryck från barnen, verbala liksom ickeverbala, om vad som är positivt och negativt laddat att tala om liksom vad som är ointressant och tråkigt och utifrån detta anpassa både intervjuarens icke verbala kommunikation och frågande ger också barnen handlingsutrymme och en erfarenhet av att den vuxne är mottaglig och kan förstå. Det gängse timglaset är även i barnintervjuer en bra modell: att börja en intervju på ett allmänt plan för att fördjupa sig i de tyngre frågorna i mitten av intervjun och sedan avsluta på ett mer allmänt plan igen, så att intervjuaren lämnar barnen när de åtminstone i någon mån kommit ifrån eventuellt mer känslomässigt påfrestande delar. En grannlaga fråga gäller barns svårigheter att hitta ord för sina erfarenheter, känslor och bedömningar pga tabuisering av ämnet⁴⁷.

⁴⁷ Leira aa.

Själva föreställningen om det tabubelagda kan ev brytas genom att samtala med barn om intervjun innan den genomförs. Över tid kan barn stärkas i att frågorna är legitima att beröra. Att hjälpa barn genom att erbjuda språkliga uttryck riskerar givetvis att leda till att det mer blir intervjuarens än barnens berättelse. Att erbjuda andra barns uttryck t.ex. från pilotstudier och andra informanter kan också skapa en homogenitet i informationen som är svårtolkad. Beroende på hur svårigheterna ser ut kan olika vägar prövas, dokumenteras och sedan hanteras i analysen av det barnen till sist förmedlat.

Tidsomfattningen på en intervju kan variera beroende på både kunskapsintresse, frågeområde, kontextuella villkor och vad barnen vill. Samtalet som typ av aktivitet kan intressera äldre barn längre tid än yngre. Genom återkommande intervjuer kan svar fördjupas och reflektioner som väckts vid tidigare intervjuer dokumenteras och följas upp. Det finns också etnografer som hävdar att en livsvärldsintervju behöver omfatta flera tillfällen för att systematisk fördjupa samtalet så att olika erfarenhets- och tolkningsnivåer täcks av⁴⁸. Upprepade intervjutillfällen kan vara ett led i en "giltiggörande-process" på tabuiserade områden.⁴⁹

Att barn genom intervjuer av öppen karaktär får ett stort handlingsutrymme som informanter kan också ge vuxna inblick i missuppfattningar och kunskapsluckor hos barn som i samband med intervjun kan hanteras så att barnets maktresurser vad gäller kompetens ökar. I en intervju med en familj som tvingades flytta av ekonomiska skäl berättade ett litet barn att flytten skulle innebära att också alla leksaker och möbler i hennes rum skulle lämnas kvar, vilket var ett starkt skäl till hennes oro inför flytten⁵⁰.

Att skriva och berätta

Till dessa två dominerande kommunikationsformer kan läggas skriftliga av olika slag, vilket begränsa åldersspannet till de barn som är skrivkunniga. Frågeformulär används till barn liksom vuxna främst för att få standardiserad information från större antal barn, som grund för statistiska beräkningar. Andra skriftliga metoder är dagboksanteckningar och uppsatsskrivande. De senare ställer större

⁴⁸ Irving Seidman *Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers Colleges press, London, 1998.

⁴⁹ Leira, aa.

⁵⁰ Näsman & von Gerber 1996.

krav på formuleringsförmåga och kan därmed utestänga fler barn från möjlighet att uttrycka sig. Det kan vara viktigt att betona att det skrivna inte kommer att bedömas utifrån språklig förmåga utan att det är vad texten innehåller som är det intressanta. De olika formerna ger olika möjligheter. Dagboksanteckningar kan ge mycket information om livsvärlden som process över tid, men kräver då också medverkan av barnen över den tiden. Uppsatsuppgifter kan ge barn större handlingsutrymme att uttrycka sig i den genre de vill. De kan t.ex. få skriva sagor, science fiktion, realistiska fantasi-berättelser eller självbiografiska texter. Tolkningen av vad som skrivs får givetvis göras med hänsyn till typen av genre.

Barns bilder

Barn kan också vara informanter genom bildmässig kommunikation. Det kan handla om att genom att rita en karta återge vilka platser och vägar som har betydelse i bostadsområdet, att genom en grafisk framställning visa den relativa betydelsen av olika relationer eller aktiviteter samt att återge innebörden i ett fenomen som vräkning genom bildspråk. Att rita och måla hör vanligen mer till barn- domen än vuxenlivet och kan därför vara en informantform som barn ser som positiv. Bilduppgifterna kan antingen göras helt öppet, bestå av teckningar barn skapat på eget initiativ eller bygga på ett givet tema. Liksom i uppsatserna finns här stort utrymme för genreval och barn kan tidigt hämta bildspråksmässig uttryck från de många sammanhang som i dagens samhälle förmedlar bilder till dem. Likaså i likhet med uppsatser finns här en produktionssida som kan innebära att mindre skickliga barn ser det som en mindre positiv form. Å andra sidan kan de barn som inte har en utvecklad verbal förmåga eller kan skriva, i teckningen ge uttryck som de annars skulle ha svårt att förmedla. En mer dokumentär bildform är att låta barn fotografera eller filma, vilket förstås likaså kan överlåtas öppet till barn utifrån vad de ser som viktigt i sin livsvärld eller styras för att täcka ett givet tema eller fenomen. Både de skriftliga och bildmässiga metoder har fördelen av möjligheten till anonymitet gentemot den vuxne och därmed större möjlighet att fråga om sådant som är socialt känsligt. Fotografiets dokumentära prägel innebär dock risk för att en ev anonymitet inte kan upprätthållas.

Metoder i kombination

Dessa olika metoder kan givetvis kombineras på olika sätt. Det ena kan tjäna som underlag för det andra i olika skeden så att t.ex. barn intervjuas utifrån en filmad observationssekvens, eller ombeds berätta om det de ritat eller fotograferat. Över huvud taget kan utrymme för barns egna reflektioner bidra till förståelse av hur de uppfattar sin livsvärld⁵¹. Olika metoder kan även kombineras för att belysa skilda aspekter. En individintervju kan vara inriktad på det personliga planet, en gruppintervju på barnkulturen, enkät på det socialt känsliga under anonymitet och uppsats och bilder som alternativa uttrycksformer ge utrymme för andra sidor. Datatrianguleringen kan vara kompletterande, validerande eller fördjupande.

Etik på barns villkor

Nu några ord om etik. Som redan framgått finns etiska problem när det gäller anonymitet, barns upplevelse av att inte vara kompetenta, att bli respektlöst bemötta och att behöva beröra plågsamma erfarenheter och känslor. Som normativ utgångspunkt kan ett första steg vara att barns underordning inte ska befästas av situationen och som nästa steg att barn istället ska stärkas, i samklang med demokratiutredningens syn på delaktighet liksom strävan efter empowerment. Delaktighetsperspektivet har som framgått många sidor som kan kombineras:

The use of participatory techniques greatly assisted in breaking down imbalances of power, not only by giving children greater control over the agenda and more time and space to talk about the issues that concern them, but also by creating an atmosphere in which there were no right and wrong answers and even some opportunities for children to interpret and explain their own data.⁵²

Att medverka som informant inskränker generellt på barns liv. Är frågorna tillräckligt väsentliga för att motivera det? Innebär informantskapet att barn ges maktresurser eller styrs av vuxna? Tar villkoren för informantskapet, tid och rum, hänsyn till barns egen agenda eller bara till de vuxnas arbetssituation⁵³? Etiska problem

⁵¹ Christensen & James aa.

⁵² Thomas & O'Kane 1998:343.

⁵³ Mona Sandbäck Barn og foreldre som sosiale aktører i møte med hjelpetjenester. diss. Oslo, 2002.

kan även på annat sätt aktualiseras av valet av plats. Är det en miljö där barnet känner sig hemma och kan känna trygghet? Att vara på hemmaplan ger en starkare position än att förflyttas till främmande mark. Vilka andra finns i miljön och kan därmed både få kännedom om att barnet är informant och ev även om vad det uttrycker? Att söka upp barn i institutioner som skolan är vanligt, men utsätter barn för risken att både andra barn och vuxna det har relationer till får en av barnet oönskad inblick⁵⁴. I tolkningen av barns information finns etiska problem som knyter an till typen av bemötande av barnen. Både i sättet att hantera barn och i tolkning och framställning av det de förmedlat finns en risk att i samhället rådande ålderistiska fördomar återskapas, vilket innebär ett underlåtande i synliggörande av barns individualitet och barndomens mångfald och ett befästande av åldersbaserade stereotyper⁵⁵. Det finns också etiska problem vad gäller användningen av barnens information. Vilka får ta del av den, hur, i vilka sammanhang och med vilka konsekvenser? Blir barn upplysta om detta t.ex. hur det de uttryckt dokumenteras och vilka begränsningar som kan göras i dess tillgänglighet för andra? För barn kan en vuxens tystnadsplikt vara viktig som grund för förtroende⁵⁶. Hur återges, omformas och tolkas barnens uttryck? Får barnen genom återföring ta del av dokumentationen och möjlighet att då dra sig ur eller påverka den slutgiltiga utformningen av återgivningen? Hur hanterar den som förmedlar barnens information vidare, risken för att andra vuxna agerar respektlöst t.ex. genom att anpassa barnens uttryck till en mer acceptabel form? Vi återkommer till detta i sista avsnittet nedan.

Varför är barn inte informanter?

Granskningar av svenska myndigheters tillämpning av barnkonventionen liksom internationella studier visar att barns perspektiv ofta saknas även i handläggning av frågor som uppenbart berör barnen såsom i frågor om vårdnad, stödåtgärder till barn med funktionshinder, ekonomiskt bistånd mm⁵⁷. I de fall en motivering formuleras tycks det kunna handla om en rad olika skäl.

⁵⁴ Näsman & v Gerber, 2003a.

⁵⁵ Närvänen & Näsman kommande..

⁵⁶ Näsman & von Gerber, 1996.

⁵⁷ Socialstyrelsen och länsstyrelserna *Barnperspektiv vid handläggning av ekonomiskt bistånd*. Stockholm, 2003; Sandbäck, 2002, Mullender, 2002.

Svårt och besvärligt

En del anför att de inte vet hur man gör för att tala med barn eller hur man ska tolka det barn säger. Detta är som framgått ovan både en metodkompetensfråga och en fråga om perspektivval som gäller disciplinär tillhörighet och kunskapsintresse i sammanhanget. Skälet kan också vara organisatoriskt: Det är besvärligt att genomföra, tidskrävande samt psykiskt och emotionellt krävande. Att lösa detta handlar alltså om organisation, resurser och hantering av de professionellas arbetsmiljö t.ex. genom debriefing, handledning men också om att utveckla synen på den professionella rollen.

Onödigt

En tredje typ av argument är att barns perspektiv inte behövs i sammanhanget. Här finns flera olika skäl till att barns information ses som onödig. I samband med frågor om ekonomiskt bistånd kan t.ex. hävdas att detta med försörjningsfrågor är föräldrarnas ansvar och en fråga för myndigheten och föräldrarna tillsammans. Det är inte till barns bästa att myndigheten kringgår föräldrarnas ansvar genom direktkontakt med barnen. Tvärtom är det bäst för barnen om myndigheten genom krav på föräldraskapet kan stärka föräldrarnas ansvarstagande. Det är alltså föräldrarnas sak att bedöma i vad mån barnet ska bli delaktigt i besluten kring bistånd till familjen och i så fall genom föräldrarnas förmedling och ej som egen närvarande aktör. I samklang med ovanstående kan man också anse att barnen inte behöver vara informanter eftersom föräldrarna de facto har den kunskap som behövs, alternativt att det är föräldrarnas perspektiv som är det viktiga. Det senare anknyter till tidigare resultat som pekar på tendensen att tjänstemän mer lyssnar till föräldrarna och har större förståelse för deras rättigheter och intressen och behov pga likhet och närhet vuxna emellan, så att de kan ingå allians med föräldrar. Ytterligare ett skäl till att barns perspektiv är onödigt kan vara att den vuxen professionella just i kraft av sin professionalitet vet vad barn behöver och eventuellt tom anser att den vetskapen är mer giltig än barnens egen uppfattning. Samtliga dessa argument väcker frågor kring synen på vuxna, barn, föräldraskap och professionalitet.

Skadligt

En fjärde typ av argument handlar i stället om att det av olika skäl är negativt att låta barn vara informanter. Det kan handla om att barn behöver skyddas från den press det skulle innebära att behöva ta ställning. Detta kan stärkas med argumentet att barn saknar kompetens att fylla denna roll. Pressen kan vidare bestå i att föräldrar skulle försöka utnyttja sina barn och regissera deras framträdande och vad de ska säga och pressar dem till att ha en uppfattning. Föräldrar kan också utsätta barn för press efteråt i form av förhör om vad de sagt och utsätta dem för sanktioner för det. Här kan vi även finnas argument från diskussionen om det kompetenta barnet ovan. Att göra barn delaktiga innebär att de tillskrivs ansvar och att de vuxna abdikerar.

Som framgår kan här sammantaget finnas uttryck för olika barnperspektiv, syn på barn, deras kompetens och relationen barn – föräldrar, barn – professionella samt uppfattningar om vad som är bäst för barn. Dess olika argument kan användas som legitimering av att utnyttja det handlingsutrymme för att välja bort barn som informanter, som uppenbarligen finns i myndigheters beslutsprocesser trots att barnkonventionen ratificerats. Ser vi till de olika kunskapsintressen som nämnts ovan kan vi konstatera att rättighetsperspektivet vad gäller delaktighet står svagt medan rätten till skydd står starkt. Expertperspektivet avvisas med hänvisning å ena sidan till föräldraansvaret å andra sidan den professionella kompetensen. Det som återskapas är bilden av familialiserade barn, skyddsbehövande objekt för vuxnas ansvar och handlande, ett synsätt som dominerande i det tidigare dokumentet från Nationernas Förbund, och som är en i samhället fortsatt stark diskurs om barn och barndom. Men som framhölls inledningsvis är det inte nödvändigt att ställa ett tillskrivande av aktörskap och erkännande av kompetenser mot en bild av barn som utsatta, beroende och i risk att bli offer. Beroende på vilken fråga det gäller, vilket sammanhang och vilken kategori barn det gäller, kan barn befinna sig i olika blandade positioner i dessa avseenden likaväl som vuxna kan det. Det som behövs är alltså en reflekterad prövning av det enskilda fallet. Utifrån barnkonventionens rättighetsperspektiv kan delaktigheten ses som normalfallet och frånvaro av delaktighet som det som behöver motiveras. Frågorna till denna prövning kan därmed formuleras som: Hur och på vilka grunder ska barn inte ses som möjliga informanter i frågor som berör dem?

Kompetensbrist i sak eller kommunikationsförmåga

Låt oss börja med den mest uppenbara stora variationen mellan barn i kommunikativ färdighet och kompetens i den aktuella frågan. Spädbarn kan kommunicera utan att ha en verbal förmåga och vuxna tolkar spädbarnets olika signaler och svarar mot de behov de kan läsa in. Men spädbarnet har långt kvar till den nyanserade uttrycksförmåga som språket ger och saknar kompetens att förstå och reflektera över de flesta frågor som berör det. Den kommunikationsförmåga det späda barnet har innebär dock trots detta att rättighetsperspektivet skulle kunna tillämpas med krav på att beakta vad barn uttrycker. Att t.ex. bortse från spädbarns skrik vid medicinska ingrepp som hos en vuxen självklart skulle ses som smärtsamma, och underlåta att ge bedövning med hänvisning till spädbarns låga ålder och mognad, skulle därmed inte vara acceptabelt även om det ur ett framtidsorienterat och diagnostiskt perspektiv skulle kunna hävdas att det inte fanns belägg för att det var skadligt för barns utveckling att bortse från dess uttryck som meningsbärande kommunikation. Om barns kommunikation däremot ses som en kunskapskälla kan det tolkas som indikator på barns upplevelse av ingreppet och läggas till grund för en bedömning av vad som är till barns bästa. Om de späda barnens uttryck också tolkas som en viljeyttring kan dock frågan om kompetens i den aktuella frågan sägas avgöra att ett ingrepp görs trots barnens protester. En tolkning kan här göras utifrån den hypotetiska tanken vad barnen skulle vilja om de hade samma kompetens som de vuxna. En sådan tolkning bygger givetvis på föreställningar om både vad det innebär att vara barn och om den aktuella frågan.

Vid vilken kompetensnivå ska barnets egna viljeyttringar då läggas till grund för besluten mer direkt? Det är uppenbart att det finns en generell tendens till att underskatta barns kompetens. Kompetensen kan dock variera starkt mellan olika områden beroende på erfarenhet. Barn kan långt upp i åldrarna vara okunniga om sådant som är elementärt för många vuxna hel enkelt för att barnen aldrig kommit i närmare beröring med frågan. Å andra sidan kan barn som under flera år levt med en kronisk sjukdom, eller arbetat som gatuförsäljare veta betydligt mer om detta än vuxna som saknar den erfarenheten. Här finns alltså inte någon enkel skillnad mellan barn och vuxna. Kunskap om barns kompetens som bygger på forskning som prövat deras kompetens inom områden barn normalt inte har inblick i, kan alltså vara missledande som grund

för att bedöma enskilda barns kompetens i relation till en specifik fråga. Kompetensen behöver utforskas och bedömas utifrån barns egna erfarenhetsramar.

Kort och lång sikt

När det gäller barns vilja och beslutsfattande tillkommer givetvis frågan om att kunna överblicka konsekvenser på lång sikt, vilket är ett skäl till att operera barn även om de uttrycker att de inte vill för att de är rädda för bedövningssprutan. Situationen vad gäller överblick är dock inte statisk. Om det ur ett rättighetsperspektiv ses som en fördel att barn får delta i beslut innebär det ökade krav på information till barnen. Barnet som accepterar att bli vräkt från sin bostad kanske inte vet att det också innebär förlust av den tidigare skolan och att familjen hamnar i ett tillstånd av hemlöshet.

Frågan hänger också samman med hur oåterkalleliga besluten är. Om ett beslut kan ändras är det möjligt att låta ett barn som saknar den vuxnes överblick få avgöra även svåra beslut för att pröva och se tiden an. Rättighetsperspektivet kan även ses som ett krav att sträva mot att öka möjligheterna för framtida omval eller öka för- enligheten mellan olika val. Ett typiskt område där policyn kan se olika ut är skolsystemet, som kan innebära livsavgörande valsituationer i tidiga år eller ge nya valmöjligheter långt upp i vuxenlivet. Med detta resonemang kan frågan om i vad mån barns delaktighet i beslut som gäller dem själva innebära att de får ta ansvaret för sitt liv medan vuxna abdikerar, placeras i ett vidare sammanhang. Vuxnas ansvar kan t.ex. handla om hur de kan minska riskerna med barns felval och öka möjligheterna för dem att ångra sig.

När det gäller oåterkalleliga val med betydande konsekvenser ställs frågan på sin spets. Var tid och plats gör utifrån då och där gällande värderingar och kunskaper sina bedömningar av vad som är betydande konsekvenser och vad som är önskvärt, oacceptabelt, möjligt etcetera. Olika discipliner, trosriktningar och ideologier kan komma fram till olika slutsatser både vad gäller den goda barn- domen och vägningen mellan vad som är gott och ont i barndoms- livet och inför vuxenlivet. Villkoren för att realisera dessa bedöm- ningar varierar mellan länder och olika samhällsgrupper. Mot den bakgrunden kan man se vilket handlingsutrymme barn har när det gäller den här typen av val. Är det viktigt att alla barn lär sig simma för 10 årsålder så att simundervisning blir obligatorisk för den som

inte kan? Är lönearbete och samlag skadligt och bör förbjudas för barn upp till en viss ålder? Ska minderåriga få göra abort utan föräldrarnas vetskap? Från vilken ålder har barn rätt att flytta hemifrån? Vilken vikt tillskrivs barns åsikt om boendesituationen när en familj hotas av vräkning? Vilket av barnperspektiven och vilken tolkningsram för barns uttryck i dessa frågor som används varierar och därmed i vad mån barn är informanter i dessa frågor och med vilket syfte: som offer, vittne, part i ärendet eller...?

Barnet som individ och familjemedlem

En fråga som barnkonventionen uttrycker ambivalens i gäller synen på barn som individer och som sina föräldrars barn. Det individuella rättighetsperspektivet när det gäller barn är ett led i den generella individualismen i dagens västerländska samhällen. Samtidigt är människan social och människoblivandet en social process. Till barndomens villkor hör i hög grad ett beroende av andra, inledningsvis främst föräldrarna. Socialtjänstens område har som en av sina uppgifter att hantera vissa motsättningar och spänningar i relationen barn – föräldrar och uttrycker därmed möjligheten av motsättningar mellan barns och föräldrars intressen. Vårdnadstvister och omhändertagande av barn är juridiska moment där dessa aktualiseras och den svåra uppgiften är att se till både föräldrar och barn men, sedan barnkonventionen kom, med den uttalade uppgiften att se till barnets bästa. Här finns samtidigt en tendens till familialisering. Barnkonventionen skriver fram båda föräldrarna när det gäller kontakt och del i det primära ansvaret för barnets fostran mm utan att ta höjd för sådana problem som när en förälder utövar våld mot barnen⁵⁸. Synen på barn med föräldrar som ses som problematiska präglas av föreställningar om att den goda barndomen omfattar både pappan och mamman, här åsyftande de biologiska föräldrarna. Detta innebär att även om barn erkänns aktörskap och blir informanter både om sina erfarenheter, syn på sitt liv och sin vilja, ställs detta i relation till denna föreställning och barnens vilja kan, liksom i andra fall där en teoretisk hållning är styrande, bortses ifrån med hänvisning till att det inte är till deras bästa. Föräldrakontakten behövs för barns normala utveckling. Betoning av barns känslomässiga band och lojalitet med föräldrar kan ses som en del av detta tänkande även om det också kan vara något som

⁵⁸ Mullender m fl, 2002: s 5

ännu inte etablerats. Banden till föräldrarna används också som redan nämnts som tolkningsgrund för att ifrågasätta tillförlitligheten i barns utsagor då barn anses kunna underlåta att berätta eller ljuga för sina föräldrars skull.

En diskussion om barnets rätt som individ kontra föräldrarnas intressen kan dock föras ett steg längre. I de fall föräldrarna är känslomässigt viktiga för barnen blir också föräldrarnas situation viktig för barnen. När ett syskon i en syskongrupp säger att det vill bo hos pappa för att annars blir han ensam, eller när ett barn till en missbrukande pappa visserligen gärna vill flyttas ifrån honom men ändå tvekar är inte detta med nödvändighet en fråga om (ev missriktad?) lojalitet eller manipulation från pappans sida. Det kan handla om att pappans välbefinnande är viktigt för barnet som barnet själv ser det. Åtgärder som ser till barnets bästa skulle därmed ur barnets perspektiv både behöva se till föräldrarnas och barnets behov. En långtgående individualisering av synen på barns bästa kan alltså vara problematiskt ur barns perspektiv.

Hur presenteras informationen för beslutsfattare?

Som redan nämnts är det vanligt att barn trots barnkonventionen inte alls kommer till tals i ärenden som berör dem, men om barns erfarenheter, syn på sin situation och vilja ingår i beslutsfattandet t.ex. i en myndighet är en central fråga den om kontextuell giltighet i barns uttryck.

Rätt uttryckt på rätt plats

Här finns en koppling till frågan om de enskilda barnens specifika kompetens i den aktuella frågan som berördes ovan. Men därtill kommer vilken slags regler som gäller, vilka typer av sakuppgifter och argument som är giltiga och hur en acceptabel process för att få fram dessa uppgifter ser ut. Barn som vittnen i domstol kontra barn i ett terapeutiskt samtal inom sjukvården är typexempel på kontexter med skilda regelsystem som innebär att bemötande av barnet, frågorna till det, dokumentation av svaren, tolkningen av dem och åtgärderna som följer skiljer sig åt även om i båda fallen barnkonventionens tanke om barns bästa ska tillämpas. Kunskapsintressena och tolkningsramarna är olika även om ett flöde av

samma disciplinära tänkande och samma övergripande diskurser i samhället kan finnas i båda. Barns information i terapeutiska samtal kan pga dessa skillnader desavoueras i rättsalen. Det är alltså i det rättsliga sammanhanget viktigt att särskilja olika typer av informantsituationer. Inför ett beslutsfattande finns därmed ett ansvar hos den vuxne som inhämtar barns kunskaper och vilja att följa de normer som är giltiga i det beslutssammanhang där barnens röst eventuellt ska beaktas. Det krävs alltså en kompetens om dessa sammanhang som barn inte kan förväntas besitta för att barnens uttryck ska ses som trovärdiga. Som framgått ingår i delaktighetsdiskussionen frågan om i vad mån barn inför sin roll som informanter informeras om villkoren i det sammanhang där deras information ska ingå.

Vem frågar, förmedlar vidare och tar emot för beslut?

Vilken profession tillhör den vuxne som inhämtar informationen från barnen och vilken tillhör de som ska fatta de beslut där barnens uttryck ev ska beaktas? Vilket barnperspektiv, kunskapsintresse och tolkningsram gäller? I vad mån förmedlas barnens uttryck i deras egna ord eller klätt i den vuxnes? I vad mån omvandlas barnens ord till diagnostiska tolkningar av mognad och/eller problembedömningar? Färgas presentationen av olika intressen som den professionelles personliga, politiskt ideologiska, institutionella eller föräldrarnas? Vilka innebörder förmedlas så genom omskrivning snarare än som sakupplysningar om barnens bild av sin verklighet och sin vilja? Blir barnen subjekt med eget aktörskap? Finns detaljer nog för att förmedla ett barn som en individ, en levande person och inte bara som representant för en social kategori – barn?

Med tanke på den kompetensskillnad som föreligger mellan beslutsfattare och barn är det inte givet att det är tillräckligt att barns uttryck inhämtas på ett normenligt sätt. Barns begränsade språklig formuleringsförmåga och beslutsfattarens förföreställningar om barn som "not-yets" kanoreflekterat leda till en undervärdering av vikten i det barnen säger. För att kunna förstå och så beakta vad barn kommunicerar kan beslutsfattarna alltså behöva en mer generell kompetens om barn och barndomens villkor i tillägg till underlag från de enskilda barnen. Forskning om barns livsvärld har här en plats som kunskapskälla.

För att avsluta kan här socialtjänstens position kort nämnas. Inom socialtjänstens breda arbetsfält finns utrymme för flera barnperspektiv och kunskapsintressen och därmed val av en mångfald av typer och metoder för barns informantskap. Socialtjänsten kan inta ett diagnostiskt, terapeutiskt och pedagogiskt perspektiv liksom ett rättighets- och expertperspektiv. Kunskapsintresset kan handla om att utreda ett barns situation och hälsa, att behandla och fostra barnet men också om att för beslutsfattande få del av barns expertkunskap om sitt eget liv och att ge dem deras rätt till delaktighet i beslut i frågor som gäller dem själva. Som framgått ovan finns problem och risker i situationer där olika perspektiv och intressen kan glida in i varandra, ta över varandra och tom leda till att barns uttryck bedöms som ogiltiga. Samtidigt kan det finnas behov av att låta de olika perspektiven och intressena komplettera och stödja varandra samt att kunna se dem som olika steg i längre förlopp. Det denna artikel syftar till är öka möjligheterna att förhålla sig till dessa spänningar på ett reflekterat sätt.

Referenslitteratur

- Alanen, Lena (1992) *Modern Childhood? Exploring the 'Child Question' in Sociology*. University of Jyväskylä.
- Alanen, Leena & Mayall, Berry (red) (2001) *Conceptualizing Child-Adult Relationships*. London. RoutledgeFalmer.
- Bergström, Margareta & Holm, Inger (2005) *Den svårfångade delaktigheten i skolan. Ett ungdomsperspektiv på hinder och möjligheter*. Linköpings Universitet.
- Ceci, Stephen J & Bruck, Maggie (1995) *Jeopardy in the Courtroom. A scientific analysis of children's testimony*. American Psychological Association. Washington DC.
- Childhood* (2000) Editorial. Moralization and morality. Vol. 7(4): 395–399.
- Christensen, Pia & James, Allison (red) (2000) *Research with Children Perspectives and Practices*. London. Falmer..
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (1995) *Ethnography. Principles in practice*. London. Routledge.
- Hart, Roger (1997): *Children's participation: - from tokenism to citizenship*. Firenze: UNICEF international Child Development Centre: 41..
- Hultqvist, Kenneth (1990) *Förskolebarnet*. Stockholm. Symposium Förlag.
- James, Allison & Prout, Alan (2003) "Introduction" i A. James & A. Prout (red) *Construction and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London. RoutledgeFalmer s. ix–xvii
- James, Alison, Jenks, Chris & Prout, Alan (1998) *Theorizing Childhood*. Cambridge. Polity Press.
- Jergeby, Ulla (1996) *Offentlig miljö som arena och kuliss: att se, bli sedd och mötas på stadens offentliga och bostadsnära platser*. Almqvist & Wiksell International.
- Leira, Halldis K. (1990) "Fra tabuisert trauma til anerkjennelse og erkjennelse." I & II, *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, vol. 27. s 16–22, 43–55.
- Lindgren, A.-L. & Halldén, Gunilla (2001) "Individuella rättigheter; autonomi och beroende. Olika synsätt på barn i relation till FN:s barnkonvention" *Utbildning & Demokrati*, Vol. 10. nr2.s. 65–79.

- Lindberg, Elisabeth (2003) "Att explicitgöra det implicit sagda – i självmordsnära kvinnors tal om offerskap, kön och sexualiserat våld." *Sociologisk Forskning* nr 3, 2003, s. 57–75.
- Mayall, Berry (red) (1994) *Children's Childhood: Observed and Experienced*. London. Falmer press. James, Alison, Jenks, Chris & Prout, Alan (1998) *Theorizing Childhood*. Cambridge. Polity Press.
- Mellberg, Nea (2002) *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Boréa bokförlag.
- Mullender, Audrey et al. (2002) *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London: Sage.
- Närvänen, Anna-Liisa & Näsman, Elisabet (2005) *Doing age, doing childhood. Performing or contesting the age order*. Paper presenterat på Childhoods 2005, International conference, Oslo, Norway, June 29 – July 3, 2005.
- Närvänen, Anna-Liisa & Näsman, Elisabet *Ålderism och forskningsetik*. Kommande.
- Näsman, Elisabet (1995) "Vuxnas intresse av att se med barns ögon" i L. Dahlgren & K. Hultqvist (red) *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd*. Stockholm. HLS Förlag. s. 279–304.
- Näsman, Elisabet (2004) "Barn, barndom och barns rätt", i Lena Olsen (red) *Barns makt*, Uppsala, Justus förlag.
- Näsman, Elisabet & Lundén Jacoby, Anne (1989) *Mamma, Pappa, Jobb! Föräldrar och barn om arbetets villkor*. Stockholm, Arbetslivscentrum.
- Näsman, Elisabet & von Gerber, Christina (1996) *Mamma pappa utan jobb*. Stockholm, Rädda Barnens Förlag.
- Näsman, Elisabet & von Gerber, Christina (2001) *Kan små barn handla själva?* Linköpings universitet.
- Näsman, Elisabet & von Gerber, Christina (2003a) "Det angår ju oss" – *Barnperspektivet*. Linköpings universitet.
- Näsman, Elisabet & von Gerber, Christina (2003b) *Från sparsgris till kontokort. Barndomens ekonomiska spiraltrappa*. Linköpings universitet.
- Prout, Alan & James, Alison (1990) A new Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems, i Alison James & Alan Prout (red) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London. Falmer press.

- Qvortrup, Jens (1994) "Childhood Matters: An Introduction", Qvortrup, J. et al (eds) *Childhood Matters. Social Theory Practice and Politics*. Aldershot. Avebury, 1994, 1–23: s. 4;
- Qvortrup, Jens (1987) *The sociology of childhood*. Barndomsprosjektet 2/87. Esbjerg. University centre of South Jutland.
- Qvortrup, Jens (red) (1989) *Børn i statistikken. Seminarrapport*. Nordisk Ministerråd 1989:47.
- Thomas, Nigel & O’Kane, Claire (1998) "The Ethics of Participatory Research with Children." *Children & Society*. Vol. 12. s. 336–348: 346.
- Thorne, Barrie (1993) *Gender Play: Girls and Boys in School*. Buckingham: Open university press.
- Tiller, Per (1984) "Barns ytringsfrihet og bruk av barn som informanter." *Barn*. Nr. 4.
- Tiller, Per (1988) "Barn som sakkyndige informanter." i M. Kjær (red) *Interview med barn*. Sosialforskningsinstituttet. Rapp. 88:9, Köpenhamn.
- Sandbæck, Mona (2002) *Barn og foreldre som sosiale aktører i møte med hjelpetjenester*. diss. Oslo
- Seidman, Irving (1998) *Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. London, Teachers Colleges press.
- Smart, Carol et al.(2001) *The changing experience of Childhood. Families and Divorce*. Cambridge. Polity Press, 2001
- Socialdepartementet (2004) *Ekonomisk utsatta barn*. Stockholm.
- Socialstyrelsen och länsstyrelserna (2003) *Barnperspektiv vid handläggning av ekonomisk bistånd*. Stockholm.
- Solberg, Anne (2005) *Hvordan forholder barna seg til vold i hjemmet? – noen lærdommer fra en norsk intervjuundersøgelse*. Paper presenterat vid konferensen Gender & Violence: power, resistance and challenges for the future, Göteborg 10–12 juni, 2005.
- Sommer, Dion (1996, 2005) *Barndomspsykologi* København: Reitzlers forlag.
- SOU 1991:51 *Barns och ungdomars välfärd*.
- SOU 2000:1 *En uthållig demokrati*.
- Valentine, Gill (2004) *Public Space and the Culture of Childhood*. Aldershot.Ashgate.
- Zelizer, Viviana A. (1985) *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. Princeton: Princeton University Press.